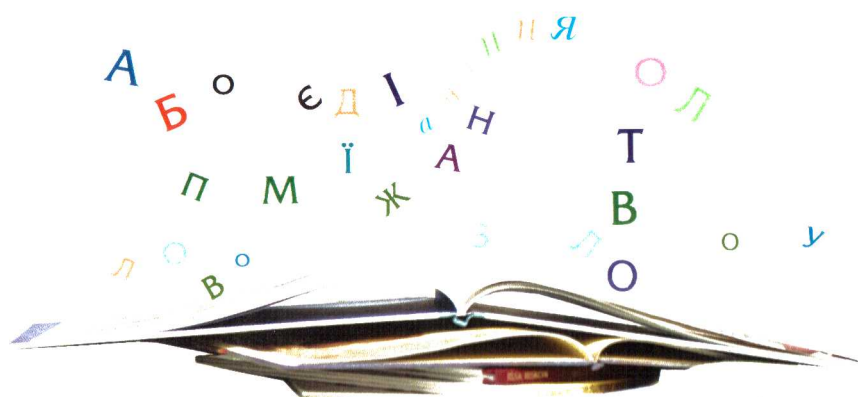

Київський університет імені Бориса Грінченка
Педагогічний інститут
Кафедра початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін

В.О. Науменко

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Навчальний посібник
для студентів ВНЗ

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Педагогічний інститут
Кафедра початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін

В.О. Науменко

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ
НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ
У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Навчальний посібник для студентів ВНЗ

Київ — 2012

УДК 37.091.3:159.953.5
ББК 373.3:37.016:159
1134

Рекомендовано до друку Вченою радою
Педагогічного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Протокол № 8 від 24.04.2012 р.)

Автор:

Науменко В.О., професор кафедри початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук.

Рецензенти:

Кочерга Б.О., заступник директора ІНІО Київського університету імені Бориса Грінченка, доцент кафедри методики та психології дошкільної і початкової освіти, кандидат психологічних наук;

Осадченко І.І., доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, кандидат педагогічних наук.

Науменко В.О.

НЗ4 Психолого-педагогічні основи навчання читання у початковій школі : навч. посіб. для студ. ВНЗ / В.О. Науменко. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. — 124 с.

У посібнику наведено тези лекцій, зміст практичних та семінарських занять, додатковий матеріал, завдання для самостійної роботи з дисципліни «Психолого-педагогічні основи навчання читання у початковій школі».

Для студентів ВНЗ денної і заочної форм навчання за спеціальністю 7.010102 «Початкове навчання».

УДК 37.091.3:159.953.5
ББК 373.3:37.016:159

© В.О. Науменко, 2012

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	4
Модуль I. Психолого-педагогічні умови формування навички читання.....	5
<i>Лекція 1. Навичка читання. Умови її формування.....</i>	<i>5</i>
<i>Завдання для самостійної роботи з теми.....</i>	<i>49</i>
<i>Семінарське заняття 1. Аналіз методичних статей, методичних посібників з формування навички читання.....</i>	<i>50</i>
<i>Практичне заняття 1. Розроблення вправ на формування навички читання (на матеріалі оповідання).....</i>	<i>51</i>
<i>Практичне заняття 2. Форми перевірки усвідомленості читання текстів.....</i>	<i>68</i>
<i>Модульна контрольна робота № 1.....</i>	<i>68</i>
Модуль II. Психолого-педагогічні основи роботи з художньо-літературним твором.....	69
<i>Лекція 2. Структура та елементи змістової організації тексту художнього твору.....</i>	<i>69</i>
<i>Тести для перевірки засвоєння теми.....</i>	<i>75</i>
<i>Завдання для самостійної роботи з теми.....</i>	<i>75</i>
<i>Лекція 3. Літературне читання. Особливості уроків літературного читання.....</i>	<i>76</i>
<i>Завдання для перевірки засвоєння теми.....</i>	<i>84</i>
<i>Лекція 4. Аналіз художнього твору на уроках літературного читання.....</i>	<i>84</i>
<i>Завдання для перевірки засвоєння теми.....</i>	<i>97</i>
<i>Завдання для самостійної роботи з теми.....</i>	<i>97</i>
<i>Семінарське заняття 2. Методика аналізу художнього твору за рівнями вичитування текстової інформації.....</i>	<i>98</i>
<i>Практичне заняття 3. Літературно-методичний аналіз тексту.....</i>	<i>106</i>
<i>Лекція 5. Урок читання, його типи.....</i>	<i>109</i>
<i>Завдання для самостійної роботи з теми.....</i>	<i>114</i>
<i>Семінарське заняття 3. Урок читання із застосуванням методу проєктів, моделювання.....</i>	<i>115</i>
<i>Модульна контрольна робота № 2.....</i>	<i>119</i>
Індивідуальне науково-дослідне завдання.....	120

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс «Психолого-педагогічні основи навчання читання у початковій школі» є складовою частиною дисциплін циклу професійно-дидактичної підготовки нормативного блоку.

Мета курсу: формування у студентів методично-читацької компетентності, складовими якої є когнітивний, комунікативний та операційний аспекти.

Завдання курсу:

- формування у майбутніх учителів професійного погляду на дитячу літературу як на мистецтво слова, що містить національний та світовий досвід, і навчальний матеріал, який потрібно розглядати одночасно з літературознавчої та методичної точок зору, щоб уміти добирати доцільні напрями аналізу літературного твору;

- забезпечення належного рівня опанування студентами методів навчання читати, способів і прийомів професійної діяльності з літературними творами, що перевірені практикою початкової школи, за роками її етапами навчання;

- ознайомлення студентів із теорією тексту, його смисловою структурою; теорією і практикою літературного аналізу.

У процесі вивчення курсу увагу зосереджено на засвоєнні знань із таких питань:

- психолого-педагогічні основи формування навички читання;
- психолого-педагогічні основи літературного аналізу на уроках читання;
- психолого-педагогічні основи сприймання тексту на етапі становлення навички читання;
- структура літературно-художнього твору;
- особливості сприймання поетичної мови молодшими школярами;
- прийоми аналізу художнього твору на уроках літературного читання;
- методи, використання яких забезпечує високий рівень усвідомлення прочитаних творів, формування читацької самостійності.

Навчальний посібник укладено відповідно до вимог кредитно-модульної системи організації навчання у вищій школі: визначено змістові модулі курсу, розроблено завдання для самостійної та індивідуальної роботи студентів, завдання для самоперевірки засвоєння тем, подано зразки модульних контрольних робіт.

МОДУЛЬ I

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧКИ ЧИТАННЯ

Мета: розкрити напрями роботи з формування навички читання у молодших школярів з урахуванням сучасних психолого-педагогічних поглядів на означену проблему, нових методичних підходів і типових недоліків у оволодінні учнями вмінням читати на різних етапах навчання.

У результаті засвоєння навчального матеріалу модуля I «Психолого-педагогічні умови формування навички читання» студент повинен:

• **знати:**

- закономірності розвитку навички читання;
- психолого-педагогічні основи сприймання тексту на етапі становлення синтетичних прийомів читання.

• **вміти:**

- будувати систему завдань, спрямованих на вдосконалення правильності, швидкості, усвідомленості, виразності читання;
- проводити заняття, використовуючи вправи на правильність, швидкість, усвідомленість, виразність читання.

Лекція 1

НАВИЧКА ЧИТАННЯ. УМОВИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

ПЛАН

1. Сутність навички читання.
2. Якість повноцінної навички читання: швидкість читання, вдосконалення швидкості читання; усвідомлення прочитаного; виразність читання.
3. Методика навчання учнів читати мовчки.
4. Методики формування повноцінної навички читання: проф. І.Т. Федоренка; міжпредметних завдань; І.Г. Пальченка.

Основні поняття: читання, зорове сприймання, навичка читання, якість повноцінної навички читання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Навчання і виховання учнів 2 класу / за ред. О.Я. Савченко. — К.: Почат. шк., 2004.
2. Навчання і виховання учнів 3 класу / за ред. О.Я. Савченко. — К.: Почат. шк., 2004.
3. Навчання і виховання учнів 4 класу / за ред. О.Я. Савченко. — К.: Почат. шк., 2005.
4. Науменко В.О. Читання в 2 класі. Метод. рекомендації до уроків читання за «Читанкою», 2 кл.: посіб. для вчителя / В.О. Науменко. — К.: Генеза, 2011. — 208 с.
5. Оморокова М.И. Совершенствование чтения младших школьников / М.И. Оморокова. — М.: АРКТИ, 1997. — 160 с.
6. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах / О.Я. Савченко. — К.: Магістр-S, 1997. — 256 с.

Додаткова

1. Акиншина А. Учим читать быстро и эффективно / А. Акиншина, В. Шляхов. — М., 1991.
2. Бородин В.А. Активизация интеллектуально-информационной деятельности младшего школьника / В.А. Бородин // Начальн. шк. — 1999. — № 11. — С. 24–27.
3. Бородин В.А. Учим читать / В.А. Бородин, С.М. Бородин. — М., 1985.
4. Бородин В.А. Динамическое чтение / В.А. Бородин. — Л., 1974.
5. Гудзик Г.Н. Развитие навыков чтения / Г.Н. Гудзик. — К.: Освіта, 1993.
6. Ильин М.Р. Методика обучения русскому языку в начальных классах / М.Р. Ильин, Г.Г. Раммелет, Н.Н. Светловская. — М.: Просвещение, 1987.
7. Мельник В.М. Искусство быстрого и интенсивного чтения / В.М. Мельник. — К.: Знання, 1990.
8. Науменко В.О. Зонні з читання до підручника «Читанка» 2 клас: навч. посіб. для 2 кл. загальноосвітн. навч. закл. / В.О. Науменко. — К.: Генеза, 2011. — 96 с. іл.
9. Науменко В.О. Посієш вчасно...: зб. вправ для розв. навички читання мол. школярів / В.О. Науменко. — К.: Навчальні посіб., 1997.
10. Науменко В.О. Посієш вчасно — виродить рясно: зош. з формування навички читання учнів 1 кл. / В.О. Науменко. — К.: А.С.К., 1998.
11. Науменко В.О. Урок читання в початкових класах / В.О. Науменко // Почат. освіта. — 2009. — № 43. — С. 3–5.

Сутність навички читання

Читання — вид мовленнєвої діяльності, що характеризується психологічними аспектами, до яких належать: *змістовий* (компоненти предметного змісту діяльності) і *процесуальний* (елементи процесу діяльності). Причому провідне значення належить першому.

Змістовий бік діяльності складають: мета, умови і завдання. Мета читання — це розуміння прочитаного.

Процесуальний бік забезпечується перцептивними, мнемічними процесами і мисленням.

Таким чином, читання як вид мовленнєвої діяльності можна визначити як перцептивно-мислительну мнемічну діяльність, спрямовану на одержання інформації із друкованого тексту, процесуальний бік якої має аналітико-синтетичний характер, зумовлений конкретною метою читача.

Однією зі складових частин читання є власне навичка читання. Психологи визначають навичку як автоматизований компонент дії. Термін «автоматизований» в основному застосовується для позначення операції, яка на початковому етапі оволодіння навичкою читання є усвідомленою дією, а на наступному, внаслідок повторення, як така, що може бути усвідомлена. Значну роль у цьому процесі відіграють вправи. На думку Т.Г. Єгорова, «не система проб і помилок, не дресирування визначають результат навчальної діяльності, а розуміння тих зв'язків, які існують між предметами і явищами».

Читання включає два процеси: *сприймання* друкованого тексту й *усвідомлення* прочитаного.

Початковим етапом читання є зорове розпізнавання графічних знаків. Доведено, що слово сприймається як ціле, а не сукупність окремих букв, тобто під час читання формується образ, яким визначається цілісність сприймання слова. Отже, миттєве осмислення слів здійснюється шляхом нагромадження їх цілісних образів, «словесних еталонів». Сприймання завершується впізнаванням слова, яке здійснюється в результаті його зіставлення з образом — еталоном, що зберігається в довготривалій пам'яті читача. Зорове сприймання слова супроводжується актуалізацією його слухомоторного образу (результат промо-

вляння). М.І. Жинкін зазначав, що «тільки те слово може бути впізнане, яке уже утворене і сліди якого зберігаються в мовно-руховому аналізаторі». Наступна ланка впізнавання — зіставлення одержаного зорово-слухомоторного комплексу з певним значенням, тобто його усвідомлення.

Розглянуті операції називають перцептивними. Саме шляхом їх автоматизації формується навичка читання.

Для читання як виду мовленнєвої діяльності характерне *прогнозування* на вербальному (слово, словосполучення, речення) і змістовому (передбачення фактів, подій у тексті) рівнях. Передбачення (антиципація) є однією з основних ознак сформованості навички читання, зовнішнім проявом якого є швидкість читання.

Процес розуміння — складна мислительна діяльність, яка вимагає роботи пам'яті, здійснення різних операцій мислення: порівняння й узагальнення, аналізу та синтезу, абстрагування і конкретизації і т.ін. Тому для усвідомлення прочитаного учні мають оволодіти низкою вмінь: виділяти в тексті окремі елементи, узагальнювати, співвідносити окремі частини тексту; робити висновки, виводити головну думку, давати оцінку висловленому, розбиратися в підтексті тощо.

Навичка читання характеризується такими якостями, як: правильність, швидкість, усвідомлення та виразність. Всі вони розвиваються у взаємозв'язку. Проте такі якості, як швидкість і правильність у разі недостатньо розвиненої навички читання можуть взаємодіяти антагоністично. Чому? Зростання темпу читання вголос потребує більш досконалих зв'язків між зоровим, мовно-руховим і слуховим аналізаторами, їх неузгодженість може призвести до помилок. Саме тому необхідно вдосконалювати навички читання, які допоможуть подолати труднощі у співвідношенні між зоровим, мовно-руховим, слуховим сприйманням і усвідомленням прочитаного.

Виразність читання неможлива без усвідомлення прочитаного. Технічна недосконалість у використанні інтонації є зовнішнім проявом відсутності більш глибоких процесів, пов'язаних із розумінням смислу твору.

Навчання читання не є ізольованим процесом. Воно пов'язане із розвитком сприймання, уваги, пам'яті, мислення, слухання,

промовляння, письма, формування конкретних і образних уявлень та почуттів читачів.

Оволодіння навичкою читання — це і засіб, і одна з умов розумового розвитку дітей.

Виходячи із розуміння сутності читання та умов для її формування, методисти розробили основи вдосконалення читацької навички. На практиці пошуки шляхів розв'язання завдання спрямовані в різних напрямках: формування мотиваційного аспекту читання, реалізація міжпредметних зв'язків, методика активного впливу на навичку читання. Проте, який би напрям роботи не обрав для себе вчитель, він не повинен забувати слова В.О. Сухомлинського про те, що «шлях до успіху в оволодінні знаннями, навичками лежить через усвідомлення дитиною своїх досягнутих результатів: повітрям для слабкого вогника спраги знань є тільки успіх дитини в навчанні, тільки горде усвідомлення і переживання тієї думки, що вона робить крок уперед, піднімаючись по крутій стежині пізнання».

Цілеспрямоване формування навички читання здійснюється кількома шляхами, одним із яких є поєднання роботи з текстом та спеціальними вправами, розробленими на матеріалі творів, що опрацьовуються. Такі завдання впливають на основні параметри читання. Такий підхід дає можливість застерегти вчителя від серйозного недоліку — перетворення художнього твору в «полігон» для вироблення швидкості читання.

Для вдосконалення навички читання виділяють групи вправ, спрямовані на розвиток мовленнєвого апарату, правильності читання, пам'яті, швидкості сприймання, розвиток здогадки (антиципації), уваги в ході сприймання, розуміння прочитаного, розширення поля читання.

Завдання та запитання для самоперевірки

1. а) З якою метою вчитель дає учням завдання на миттєве сприймання слів; читання важких слів, дібраних із тексту; на багаторазове читання тексту; читання із нарознюванням темпу?

б) З чого починається сам процес читання? Як сприймається слово?

в) Чи правильна думка, що для читання важливим є нагромадження «образів» слів?

2. а) В чому полягає правильне керування процесом читання?
- б) Які дії виконує читач у процесі читання?
- в) Чи правильне твердження, що в процесі читання мають місце технічні дії (сприймання знакової системи), осмислення тексту (переведення авторського коду на змістовий)?
3. а) При якій обов'язковій умові читач буде більше зосереджуватись на розумінні прочитаного?
- б) Що таке *навичка читання*? Які операції в процесі читання автоматизуються?
- в) Перевірте за змістом викладу теми, чи можуть автоматизуватися перцептивні операції (сприймання графічних знаків і переведення їх у значимі одиниці дії читання)?
4. а) Чи виправданою є вимога вчителя щодо швидкого читання на початковому етапі становлення навички читання?
- б) Як залежить правильність читання від швидкості читання у разі відсутності належних умов?
- в) Удосконалення яких зв'язків сприяє повноцінній навичці читання? Які педагогічні умови для цього необхідні?

Якості повноцінної навички читання

Правильне читання — це читання без помилок. Воно залежить від розвитку чіткої правильної вимови, точності зорового сприймання, уваги, зорової пам'яті, скоординованості дихально-голосових зусиль.

Тому учням пропонується читання скоромовок, приказок, окремих речень, вправлення в чіткій вимові окремих звуків. Прийоми роботи можуть бути найрізноманітнішими:

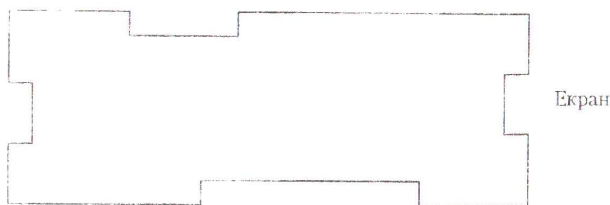
- артикуляція голосних звуків: *а, о, у, е, и, ї*;
- промовляння звукосполучень: *а-у, а-о, и-ї* і т.д.; відпрацювання вимови голосних і приголосних: *ба, бо, бу, бе, бі, ...*; читання сполучень голосних: *аоуіе, аиуое*; приголосних *з-с-ж, ш-ж-с*; приголосних і голосних: *же, че, ща, три, тре*;
- читання звукосполучень у словах, реченнях, що зустрічаються в тексті.

Практика свідчить про те, що ефективною є робота з *табл. 1, 2, 3*.

При цьому прийоми, описані вище, поєднуються з розвитком правильного дихання: напр., набрати стільки повітря, щоб його вистачило для читання букв першого рядка і т.д.; до букви на

позначення приголосного звуку додати букву, що позначає голосний (*бо, ко, то, ро, ...*); до кожної з двох, а потім з трьох букв на позначення приголосних додати букву, що позначає злосний (напр., *а: бака, рава, мана, ...; баката, равама, ...*).

Допомагають вдосконалити правильність читання вправи з екраном, у віконецьку якого видно дві (три ...) букви, що позначають приголосні звуки. Додаючи до них букву, що позначає голосний звук, шляхом пересування екрана на одну букву вправо, діти чітко промовляють злиття, щоразу повторюючи останнє із заданої групи: БА КА КА ТА ТА РА РА ВА.

Озвучення рядків проводиться в різному темпі, з різною силою голосу; фронтально, індивідуально, в парі. Працюючи з *табл. 2*, голосний звук, напр., *о*, додається перед групою приголосних, всередині них, у кінці:

обв, одж, окс, ... бов, дож, нос, ... бво, джо, нсо, ...

Таблиця 1

Б	К	Т	Р	В	М	П	Ф	Т	Д	Б	Ф	С	Л	З	Ц	К	Т	П	Ч	Ш	Р	Г	В
Н	З	Д	Ц	К	Б	Ц	Р	М	Ф	П	Б	Ч	Г	Ж	Р	К	Л	Щ	Р	Ш	В	Б	Ф
Ч	Б	Р	Ч	П	Ш	К	Н	В	Щ	Ф	З	Т	В	Х	Ш	Л	Г	В	Е	Д	Н	Ж	Щ
З	Р	Г	Ч	Ф	Ю	В	С	А	К	Х	В	Д	Р	Т	Ц	Ч	М	П	Ф	К	С	М	З
В	Г	К	Ф	П	Ч	Ц	Д	Ж	Х	М	В	Ш	Д	Б	Р	Л	Ш	П	З	Г	Д	З	Г
П	Х	В	Б	М	Н	Р	М	П	Т	Ш	В	Г	Д	Л	Щ	Ч	Ш	К	Г	Н	Б	П	Н
Д	Л	Б	В	С	Т	Д	Ж	П	С	В	Т	Б	М	Л	Д	Ч	Х	П	Ц	Л	С	Т	В
Т	Л	Н	Б	Г	Б	Р	З	Ш	М	Т	Л	М	Ф	З	К	Щ	К	Р	Ф	Ц	М	Т	
М	Т	Г	Г	Ф	Б	Ц	Ч	Д	Л	Б	Р	В	Ч	С	М	Р	Т	П	П	Ц	Р	Ц	К
М	Ш	Т	Б	Ч	Д	Л	Щ	Р	Г	Ф	Ф	Б	Ч	К	Ф	Б	В	Ш	Р	Щ	Л	К	Г
Ж	Н	Д	Б	В	Р	Г	Д	Ш	К	Ч	Б	Ф	Ф	Г	Р	Щ	Л	В	Р	Б	Л	Д	Ц

Таблиця 2

БВ	ДЖ	КС	НЧ	СФ	СЛ	МК	КВ	ЛБ	БЖ	ДЛ	МТ	СД
ВГ	ЛГ	КР	НЦ	СТ	ШХ	ЧН	ХТ	ТВ	ФГ	РВ	ЛБ	ЗН
НД	ЛК	ЗЛ	ДМ	ВП	ВС	БС	НК	СГ	ПТ	ЦН	ФЛ	ПТ
ВЩ	БХ	ДН	НЗ	СВ	ХЧ	НГ	КМ	БР	ВР	ВТ	ВЩ	ШВ
ЦК	ЧК	КЛ	РМ	ЛЧ	ЗМ	ДЗ	МШ	ВД	ГВ	ЗД	РН	ЧТ
ФС	ШМ	РЗ	БН	РШ	ТН	ЧШ	БМ	ТЩ	ВК	РН	ДВ	ЧХ
СК	ЧБ	ЧМ	ВЗ	ТФ	БК	ТЦ	ВМ	ЛЖ	ЛГ	ЧР	ХЛ	ВГ
ЖР	ЗБ	ПК	ТР	НФ	ВЛ	ЗР	ТХ	КЛ	МД	ТШ	МЗ	ГР
НР	ЧШ	РГ	МХ	РЦ	РЧ	МС	ТМ	НФ	МР	СХ	РС	МК
ПЛ	РБ	ЧК	РБ	ВЩ	РТ	СП	РХ	ТБ	ПЛ	МД	СР	ЖВ
БЩ	ЦК	ШВ	ТЦ	СК	БВ	СФ	КВ	ВЖ	ЗВ	ЖМ	ДГ	НЦ
МП	ЖЛ	ГЖ	БД	СЦ	ВЩ	НЗ	СВ	ХЧ	НГ	БР	ВР	БТ
ФР	БК	ТЦ	БЩ	ДР	БВ	ПФ	ЗЖ	ЖВ	СР	ПЛ	РХ	РД

Таблиця 3

А	О	У	Е	И	І
Б	В	Г	Ш	К	М
П	Ж	Д	Щ	Х	В
Р	К	З	Ц	Г	Н
С	М	Л	Х	С	К

Зразок вправ із таблицями

1. Злиття *ба, бо, бу, бе, би, бі* з наростанням сили голосу. Повторити цю вправу, починаючи з найсильнішого звучання до найслабшого. Стежити за диханням.

2. Набрати повітря перед промовлянням кожного рядка. Злиття із приголосними першої колонки промовити повільно, другої — швидше, третьої — ще швидше, четвертої — повільно, п'ятої — ще повільніше.

Уявити, що піднімаємось сходами. Із кожною сходиною пришвидшуємо темп і збільшуємо силу голосу.

Правильність читання залежить від умінь вчителя організувати підготовчу роботу до читання тексту, навчити правильно читати окремі слова, які зустрічаються в ньому (довгі, з незвичним наголосом, збігом приголосних та в контексті). Вдосконалення *правильності, чіткості вимови* передбачає широке застосування зразка читання вчителя, хороше та індивідуальне промовляння, використання опрацьованих слів в усному мовленні тощо.

Отже, якщо вчитель постійно працює над виробленням правильності читання, використовує вправи, що цьому сприяють, запобігає помилкам, а не лише виправляє їх, то неточності під час читання зустрічатимуться рідко.

Завдання та запитання для самоперевірки

1. а) На якому етапі формування навички читання повинна приділятися особлива увага правильності читання молодших школярів?

б) Від яких факторів залежить встановлення правильності читання?

в) Які умови повинен забезпечити вчитель, щоб читання учнів початкових класів було правильним? Яка із наведених нижче відповідей повна і правильна?

1) Учитель повинен дбати про розуміння учнями значення слів, змісту, виховання уважності під час читання.

2) Щоб читання було правильним, у читача мають бути розвинені точність зорового сприймання, чіткість вимови: дихання — правильне, значення слів, змісту — зрозуміле, тобто забезпечена тонка взаємодія між зоровим, мовно-руховим та слуховим аналізаторами, усвідомленням прочитаного.

2. а) Побудуйте всі можливі варіанти вправи для забезпечення правильності читання.

Мама попросила Сергійка сходити до сусідів позичити солі. Сергійко довго не повертався. Уже й борщ закипів, а його немає. Нарешті прийшов, приніс у баночці сіль.

б) Визначте, з якою метою вчитель запропонував першокласникам такі вправи:

- на одному диханні чітко промовити звуки: *с, с; ш, ч; т, т; н, н; ц, ц;*
- набрати повітря, чітко промовити склади:
си-сі ли-лі са-сі;
ли-лі ни-ні ча-чі;
- прочитати склади: *чі, при, сла, вчо, йшов;*
- визначити в словах спільну буквену частину:
послала, прийшов, позичити;
повертався, приніс, закипів;
- відшукати в тексті слова — *позичити, борщ, баночці* — прочитати з ними речення.

3. а) На якому етапі уроку, на вашу думку, доцільними є вправи на формування чіткості та правильності вимови, точності зорового сприймання, прийом взаємоперевірки?

б) Чи правильно вчитель визначив етап уроку для проведення вправ?

— на точність, правильність вимови — на початку уроку;
— точність зорового сприймання — після читання нового художнього твору;

— прийом взаємоперевірки — під час повторного перечитування нового твору.

в) Складіть вправи, спрямовані на розвиток правильності читання. Визначте їх місце в структурі уроку.

Небо на сході стало рожевим, небосхил з кожною хвилиною світлів, зорі загасли. Десь з далекої ниви піднялася сіра грудочка...

4. а) Спробуйте визначити доцільність вправ на правильність читання у 1—4 кл.

б) Чи потрібно проводити читання важких слів, заздалегідь вибраних із тексту, в 3—4 кл.?

в) Коли вчитель може вважати, що мету щодо правильності читання досягнуто?

Швидкість читання. Вдосконалення швидкості читання

З метою цілеспрямованого керування формуванням у учнів навички читання необхідно враховувати психологічні процеси, задіяні в читанні, активно впливати на роботу зорового, мовно-рухового та слухового аналізаторів, а також на апарат смислової переробки сприйнятої інформації.

Нагадаємо, що під час читання очі здійснюють серію послідовних зупинок (фіксацій) і стрибків уздовж рядка зліва направо. Після закінчення читання одного рядка відбувається великий стрибок вліво на початок наступного рядка. Сприймання зорової інформації відбувається тільки в момент фіксації, яка триває 0,2—0,3 с. За цей час інформація сприймається і передається в кору головного мозку. Кількість фіксацій очей не відповідає кількості слів у рядку. Вона залежить від розуміння читачем значення слів і широти поля зору, від розміру, форми букв, довжини рядка, навіть якості й кольору паперу. На незнайомих словах частота зупинок буде більша, на відомих — менша. Значну роль у цьому відіграє прогнозування, здогадка.

Темп зорового сприймання, смислової обробки сприйнятого, озвучення залежить від можливостей мовно-рухового каналу.

Під час читання мовчки послаблюється ефективність слухового й скорочується діяльність мовно-рухового каналу. В результаті інтенсивнішими стають процеси розуміння, запам'ятовування і засвоєння прочитаного. Під час читання мовчки темп зорового сприймання подвоюється, а смислова обробка сприйнятого покращується.

Видимий оком простір, коли око залишається в стані спокою і фіксує одну точку предмета, — це *поле зору* (гострого і периферичного). Поле гострого зору на відстані 35 см від очей має діаметр близько 7 мм. Поле периферичного зору в 60 разів ширше від поля гострого зору і охоплює понад 120°, проте гострота його зменшується від точки фіксації до периферії.

Відрізок тексту, що охоплює читач від однієї до другої точок фіксації, — це *поле читання*. Нєабиякі резерви для розширення

поля читання має периферичний зір. Спеціальні вправи дають можливість розвивати гостроту периферичного зору, збільшувати поле зору і, відповідно, кількість сприйнятої інформації. Однією з таких вправ є систематична робота з комплектом *таблиць Шульте* (квадрати зі стороною 10 см; 20 см). Кожна таблиця розділена на 25 однакових квадратів, в яких у довільному порядку розташовані цифри від 1 до 25. Квадрати відрізняються лише порядком розташування цифр. Після роботи з квадратами зі стороною 10 см підключаються квадрати зі стороною 20 см. Під час роботи з квадратами погляд зосереджується в центрі. Учень, працюючи мовчки, вказує послідовний ряд чисел від 1 до 25. Спочатку на цю вправу витрачається 30–40 с, а в результаті тренувань — до 25 с.

Крім таблиць Шульте, корисними для учнів є вміщені нижче вправи.

а) *Зі словами. Дивись на виділене слово і читай сусідні слова.*

сад садок	садок сад	іди іди дошкику
каша доц борщ	десь тут була	дуби ліс берези буки

б) «Пірамідами» (відстань — 4 см). Прочитай слова у піраміді. Починай з верхнього слова, поступово спускаючись униз. Читай цілими словами, а не частинами.

лі / \ си	са / \ док
ду / \ би	лі / \ сок
бу / \ ки	ду / \ бок
лі / \ ти	гри / \ бок

в) *Віршованими текстами. Читай кожен рядок одним «дотити» ока.*

ЛЕЛІ

Глянь:
В лелечій
У оселі
В білих
Ліолях
Милі
Лелі,
Лелі,
Леленьки малі
У кубельці,
У теплі (Грицько Бойко).

г) *Текстами, «розрізаними» на частини (відстань між частинами — 1 см). Читай «розірвані» рядки від початку до кінця.*

ГУСАК

Бабці кланявся гусак —
так і так ... так і так...
Гелгота...ли гуси:
— Вельми ввічливий гусак
в на...шій бабусі (Олег Орач).

д) *Прозорою плівкою* (плівка 7x10 см), вирізана з прозорого кольорового матеріалу, накладається на текст, уже відомий учням). Читай мовчки текст по плівці. Букви, які залишилися поза плівкою, читай боковим (периферичним) зором.

е) *Словами, записаними на картках*, для швидкого читання і відтворення прочитаного.

З набором карток для розширення поля читання вчитель може починати працювати з дітьми в післябукварний період. Особливість роботи з цим матеріалом полягає в тому, що вчитель повинен використовувати картки в певній послідовності, а саме: спочатку пропонує прочитати двоскладове слово на рахунок «один», «два», «три». На такій рахунок опрацьовується по три слова. Потім такої ж складності слово на рахунок «один», «два», а на наступному уроці — на рахунок «один». Наприклад, сьогодні вчитель пропонує прочитати три слова (*сади, поля, ліси*) кожне на рахунок «один», «два», «три»; завтра такої ж складності, але вже інші

слова (*ріка, вода, риба*), кожне на рахунок «один», «два»; потім такого ж типу (*море, кити, соми*) — кожне на рахунок «один».

У разі неможливості виготовити картки, можна записати матеріал для читання на дошці. Опрацювавши таким способом прості слова, вчитель переходить до складніших варіантів (слова з п'яти і більше букв, словосполучення, речення). Поступово доводить сприймання знаків на кінець другого класу до 10–12 за певний час, третього — від 16 до 22 знаків, четвертого — 30–35 знаків (до 5 окремих слів у колонку чи одного-двох речень з 5–8 слів).

Перевірка прочитаних дітьми слів проводиться різними *способами*:

а) після прочитання одиниці читання діти записують прочитане;

б) пошенки промовляють те, що прочитали, вчителю, який проходить між рядами, нахилившись до кожної дитини;

в) вибирають номери тих слів (речень), які пропонувались для читання на картках або серед записаних на дошці.

Зразок. Слова, словосполучення і речення для читання.

Римськими цифрами позначені групи одиниць читання відповідної складності; арабськими — матеріал на один урок; буквами — одиниця для разової експозиції.

I. 1.	2.	3.
а) літо	а) диво	а) ліси
б) диво	б) сила	б) коси
в) поле	в) луки	в) небо
II. 1.	2.	3.
а) квіти	а) трави	а) тепло
б) щастя	б) школа	б) город
в) садки	в) вечір	в) сонце

Результативність вправ залежить від розуміння учнями їх необхідності для оволодіння швидким, усвідомленим читанням та інтересу до їх виконання.

Під час читання дитина повинна оволодіти прогнозуванням, здатністю передбачати події, зв'язки й утримувати їх у пам'яті. Передбачення (антиципація) — одна з основних ознак сформованості навички читання, зовнішнім проявом якої є швидкість читання.

Зразки вправ на розвиток антиципації

• *Антиципація частин речення*: пропонується закрити папером праву частину речення, написаного на аркуші, і читати тільки ліву, продовживши її можливими варіантами закінчення. Якщо виникають сумніви, відкривається права частина тексту і перевіряється правильність відповіді.

Іван Франко — автор казки

«Лис Микита».

«І дядько веселка стрічок

Стрічок-стрічок,

Як у свято»

рядки з поезії І. Калинця «Веселка».

«І плывуть по ньому хмари,

Мов примари

Сніжно-білі, осяйлі...»

рядки з поезії М. Вороного «На озері».

• *Антиципація частин прислів'я, приказок*.

Сім раз відмір...

...

Не помиляється той, ...

...

Дай серцю волю — ...

...

Якби знав, де впадець, ...

...

• *Антиципація частин діалогу*.

— Ти вже читав цю книжку?

— ...

— Я дам тобі її почитати.

— ...

Для вправ з антиципації дається і зв'язний текст, в якому пропущені слова. Такі завдання пропонуються з метою перевірки запам'ятовування учнями змісту, привернення їхньої уваги до засобів художньої виразності.

Наприклад, завдання до казки М. Пономаренко «Павучкові рушнички».

Доповни речення словами з тексту.

А й справді — погладив подарунок мураш. — Немов — _____ !
(з туману зітканий.)

Завдання та запитання для самоперевірки

1. а) Чому для зростання швидкості читання недостатньо лише багаторазового перечитування тексту?

б) Від яких факторів залежить швидкість читання?

в) Закінчіть думку: «Удосконалювати швидкість читання потрібно шляхом вправлянь у читанні, використанням різних прийомів впливу на пам'ять, увагу, поле читання, периферичний зір, ...».

2. а) Як можна використати особливості руху ока під час читання для збільшення швидкості читання?

б) Що таке *поле читання*?

в) Чи правильна думка: «Відрізок тексту, що охоплює око від фіксації до фіксації, однаковий у кожного читача»?

3. а) Складіть кілька вправ на розширення поля читання, розвиток периферичного зору.

Костя й Павло — брати. У неділю мати дала їм хлібину й сказала:

— Сходіть, хлопці, на пасіку до діда Юхима. Понесіть йому хліба і чисту сорочку.

б) Проаналізуйте, чи правильно проводиться вправа на розвиток периферичного зору.

Прочитайте мовчки. Прочитайте вголос швидко, ще швидше подані слова.

Бі . ла, Ста . вок.

в) Яке завдання ставить вчитель перед учнями, працюючи з пірамідами?

4. а) Визначте доцільність вирази з картками-блискавками.

Після ознайомлення із текстом про Різдво, Святий вечір вчителька запропонувала дітям завдання-гру «Спробуємо накрити святковий стіл» з таким ходом гри: діти швидко читають слова, записані на картках, знаходять зайве (*кутя, узвар, каша, риба, гриби, борщ, капуста, вареники, пиріжки, ковбаса, картопля, голубці, коржі*).

б) Яка умова є обов'язковою під час вправ на швидкість зорового сприймання (миттєвого сприймання)?

5. а) Як побудувати урок так, щоб вправи на розвиток антиципації сприяли розв'язанню кількох завдань одночасно: з розвитку уваги, мовлення та кращого усвідомлення художнього твору?

б) Чи впливає на розвиток уміння передбачати подана вправа?

Спробуйте закінчити оповідання за частиною діалогу.

— Який же ти нечема, Сергійку! — розгнівалась мати. — Треба було сказати: дякую, я не голодний.

— Але ж ...

— Правда буває гірша за неправду, — каже мати (В.О. Сухомлинський. Правда буває гірша за неправду).

в) Визначте, чи сприяє наведена вправа розвитку антиципації, кращому усвідомленню оповідання М. Коцюбинського «Харитя»?

Складіть і прочитайте прислів'я, визначте, чи стосується їх зміст головної героїні твору?

Добре роби,

Щастя з нещастям

До доброї криниці

на одних саях їздять.

стежка протоптана.

добре й буде.

Усвідомлення прочитаного

Читання в початкових класах вимагає повного усвідомлення прочитаного. Психологи розрізняють два рівні розуміння тексту — рівень значень і рівень смислу. *Рівень значень* — це розуміння фактів, *рівень смислу* — розуміння підтексту, замислу автора.

Основні характеристики розуміння прочитаного: повнота, точність, глибина.

Повнота розуміння визначає кількісну міру одержаної із тексту інформації, точність характеризує якісний бік сприймання, тобто відповідність змісту. Методисти розглядають три ступені розуміння під час читання: розуміння предметного змісту, тобто значення; розуміння узагальненого змісту і розуміння підтексту.

Успішність розуміння прочитаного залежить від розуміння значення слова, змісту речення, тексту; ефективного розв'язування читачем мислительних задач, пов'язаних із зоровим сприйманням і смисловою переробкою матеріалу: виділення в тексті окремих елементів, узагальнення, синтезування, оцінювання фактів.

Рівень усвідомлення тексту залежить від розуміння читачем значення слів, вміння спостерігати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, умінь орієнтуватися в структурі тексту.

З цією метою перед читанням тексту дітям пропонуються завдання з такими формулюваннями:

— прочитай слова, назви серед них зайві;

— прочитай слова, об'єднай їх у тематичні групи;

— прочитай спочатку слова однієї групи, потім другої;

— відшукай у тексті слова і вислови, протилежні за змістом;

— добери слова, близькі за значенням.

Уміння розуміти структуру тексту формується за допомогою низки вправ, завдання у яких мають таке формулювання:

- добери свій заголовок, що відповідає змістові тексту;
- розташуй речення так, щоб вийшла зв'язна розповідь;
- прочитай оповідання і пронумеруй по порядку запитання до нього;
- відшукай у тексті основну частину;
- постав запитання до кожної з частин;
- відшукай в абзаці речення, яке уточнює зміст виділеного;
- визнач, чи є в тексті речення, що підводить до висновку;
- знайди, між якими абзацами втрачений зв'язок.

Зразки завдань для активізації мислення

• **Математична граматики.** До поданого слова треба додати букви, щоб одержати нове слово.

Голос, що подає ворона + топ + назва поти = назва городньої рослини.

Кар + топ + ля = картопля

• **Відшукай у слові слова.**

1. Із букв заданого слова складіть нові слова.

Голубка — голуб, булка, лук, голка.

2. Із поданого слова утворили нові слова, але припустилися помилки.

Треба відшукати слово, яке потрапило в цей ряд помилково.

Півник — віник, кіно.

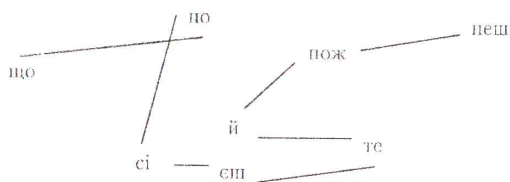
3. Перевірте, чи можна іще скласти слова з букв заданого слова

(у вправах використовуються слова, дібрані з тексту, який читатиметься на уроці).

Сестричка — сич, тичка, сестра, три.

• **Склади прислів'я (приказку).**

1. Ідучи по лініях або за цифровими підказками, скласти прислів'я (приказку).

2. До першої частини прислів'я, написаної ліворуч, добери закінчення з правої частини.

• **Шифрограма.** Знайдіть слова у буквену ряді: МАДЗМОРОЗЛКСЗ.

• **Пошукова таблиця слів.** У пошуковій таблиці колонки слів по вертикалі позначені малюнками (сунічка, абрикос, слива, яблуко). Горизонтальні смуги виділені кольорами (білий, жовтий, червоний, зелений), у кожній смузі — по 5 рядків. Тут записані слова, які зустрічаються в текстах «Читанки» (слова, які треба навчитися правильно читати; значення яких треба пояснити; якими можна описати предмет; за якими можна зрозуміти, про що йтиметься у творі; синоніми, антоніми, назва твору тощо).

Діти шукають слово за орієнтирами, визначеними учителем (напр., у таблиці «слива» напроти червоного фону перше слово — це світлиця), або вчитель називає слово, а діти швидко його шукають у таблиці й самостійно визначають орієнтири (колонку, позначену відповідним малюнком, рядок слова у ній, та колір, який відповідає заданому слову).

Таблиця складається до кожної теми чи розділу окремо. Працювати з пошуковою таблицею треба систематично, поступово зменшуючи час на пошук слів.

Зразок пошукової таблиці

Колір	Сунічка (мал.)	Абрикос (мал.)	Слива (мал.)	Яблуко (мал.)
Білий	мисливсьць ведмежата гарбузова в'язочка плед	теплий джміль хитрий смарагдова хата	зелена сестричка місяць зипацька усміхаються	звіздар посходяться цілющі скрапують зливаються
Жовтий	посипляться бурундук гречана вирий травя	псалівець веред лис огир дзенькає	кошівка сестричка кошик нашвидку зіткала	веред сповиток куделі каша найменший
Червоний	базика звідкіль пшопяна решето діброва	метільна хвостатий ніжний ситечко козубок	світлиця сунічка мла порожньо сік	жменька кругленький оболонь вітровий грози
Зелений	найменша мітла рисова гремка живинка	найсмачніша вітер солодкий сріблиночка тендітні	листочки курокрад ниточка сумні перелаз	велетенський розв'язався лапенята міх осоння

Важливим прийомом розуміння прочитаного є *самопостановка запитань* під час читання тексту. Якщо читач володіє цією навичкою, то, ставлячи запитання, він активно мислить, шукаючи відповідь, а знайшовши, — отримує задоволення від прочитаного. Запитання — поштовх до роботи думки. З цією метою пропонуються частини текстів із запитанням «Чому?». Одні тексти вже містять готову відповідь, а інші — ні, тому вимагають від читача пошуку шляхом міркування.

Наприклад.

У великій світлій кімнаті, в якій я вже був не раз, нас зустріли співом птахи, що сиділи в клітках. Пара щигликів, метушливий чиж, дрізд...

Раптом десь з кутка, з-під стелі, щось загавкало. Я від несподіванки аж здригнувся (За О. Копиленком).

Шукаючи відповідь на запитання «Чому здригнувся?», учні мають звернути увагу на те, що в тексті сказано «з-під стелі щось загавкало». Поруч собаки не було, а на стелю він не зміг би залізти. Тоді хто б це був?

Наступні завдання із текстами мають на меті формувати у читачів навички самоконтролю. Тексти включають речення із недонесеними словами, які треба вибрати із запропонованих. Про те, чи слово дібране правильно, читач дізнається із наступних рядків.

Наприклад.

Кузька поліз під поріжок, де йому вже було послано сіна і ...

а) почав щось там шукати;

б) скоро заснув.

Прокинувся він аж тоді, коли сонце сховалося за гору.

Так, собачка може і шукати щось у сні, й заснути на сні. Однак зміст наступного речення підказує, що речення треба закінчити словами «скоро заснув».

Такі вправи виробляють звичку бути уважним до кожного слова в тексті.

Завдання та запитання для самоперевірки

1. а) Поясніть поняття «предметний зміст», «узагальнений зміст» і «підтекст».

б) Визначте запитання, які допоможуть з'ясувати, як учні розуміють поняття «предметний зміст», «узагальнений зміст» і «підтекст».

В.О. Сухомлинський

БЛАКІТНІ ЖУРАВЛІ

Зоя вийшла сьогодні з дому радісна, весела. Учора ввечері тато й мама разом сиділи біля її ліжка, розповідали казки. А коли їй захотілося спати, поцілували і сказали:

Хай присниться тобі ясне сонечко.

Зой й спалося ясне сонечко.

1. З яким настроєм Зоя йшла до школи? Чому?

2. Що відчувала Зоя, поспішаючи до школи?

3. Що є найважливішим для дитини у сімейних стосунках?

а) Що намагається з'ясувати вчитель:

добираючи до тексту запитання, що починаються словами: *хто, що, де, коли, чому, як, звідки?*

пропонує зробити висновок із описаних фактів, подій...?

домагаючи учням розібратися, які думки, почуття, прагнення перекладені в тексті?

2. б) Складіть вправи, які активізують мислення учнів під час читання, готують до усвідомленого сприйняття тексту (на тексті).

Однокласник Зой Дмитрик вийшов із дому сумний і задумливий. Учора ввечері мама й тато сварилися. Мама плакала. Дмитрикові довго не спалося. Коли він заснув, побачив уві сні заплакані материні очі (За В. Сухомлинським).

б) Переробіть вправу на блискавичне читання слів, записаних на картках, так, щоб вона одночасно сирилася й розвигтків мислительних дій (на твором Г. Малика «Королівство Ану»).

Слова на картках: *чечет, виховані, ввічливі, злі, добрі, грубіяни.*

в) Чи сприяє усвідомленому читанню наведена вправа?

На дошці записані назви тварин, про які йшлося на попередніх уроках: *борсук, білка, вовк, ведмідь, заєць, їжак, лисиця*. Вчитель пропонує учням прочитати спочатку назви тих тварин, які впадають у зимову сплячку, а потім тих, кого можна зустріти в лісі взимку.

Виразність читання

Виразність читання свідчить про вміння учня цілісно сприймати й усвідомлювати текст, готовність до визначення мети свого читання і, відповідно, вибору конкретної інтонації.

Отже, щоб навчити дитину виразно читати, треба сформувати в неї вміння користуватися засобами інтонаційної виразності, навчити аналізувати твір (уміти визначати настрій твору, уявляти описуване, розуміти підтекст, визначати мету свого читання вголос).

Уміння відчувати настрій твору чи емоційний стан персонажа полягає у: здатності відшукати в тексті слова, якими автор описує душевний стан героя, визначити цей стан, співвіднести із вчинком, визначити своє ставлення (симпатія чи антипатія) і з'ясувати, на чиєму боці автор, а потім дібрати потрібні інтонаційні засоби для передачі під час читання.

Щоб сформувати вміння уявляти зображуване у художньому творі, треба навчити дітей розуміти зміст твору, добирати контекст відповідно до запропонованої теми, визначати об'єкти (що або хто малюватиметься), знаходити потрібні слова (фарби), за допомогою яких буде зображена картина, створити її в уяві, а потім «намалювати» словами.

Здатність визначати мету читання полягає у вмінні:

- розуміти думки героїв, співпереживати;
- уявляти ситуацію, в якій опиняються персонажі твору;
- виявляти своє ставлення до подій і добирати інтонаційні засоби для їх передачі.

Засоби для передачі інтонації — це пауза, логічний наголос, тон, темп, сила голосу.

Уміння користуватися засобами інтонаційної виразності здійснюється у два прийоми: здатність їх добирати і дотримуватися під час читання. Наприклад, уміння використовувати паузу, як і інші засоби виразності, проходить поетапно:

перший етап — спостереження за паузою з опорою на розділові знаки;

другий етап — спостереження і практичні вправи на визначення пауз між синтагмами, словосполученнями.

Наприклад.

1. Учитель записує речення на дошці й вертикальними рисками позначає місця пауз. Далі він читає речення точно за розміткою, а діти вловлюють паузи. Потім читають учні, відтворюючи інтонацію вчителя.

2. Учитель записує на дошці речення, не позначаючи місця пауз. Попереджає учнів, що читатиме із зупинками й вказує їх кількість. Діти слухають, імітують паузи, потім читають речення.

3. Учитель читає з дошки речення без зупинок, не вказуючи попередньо їх кількість. Учні мають самостійно визначити, де і скільки потрібно зробити пауз, а потім прочитати речення.

4. Учитель записує на дошці речення і позначає паузи, але, читаючи, робить навмисно помилки. Діти мають помітити невідповідність і прочитати правильно.

5. Учні самостійно визначають місця пауз, доводять свою думку, читають речення.

Далі робота переноситься на текст (систему описано в методичних рекомендаціях «Розвиток навички читання», К.: Освіта. — с. 33–36).

Працюючи з художніми творами, необхідно організувати спостереження за психологічними паузами (зміна думок, настрою персонажів).

Як практично здійснити роботу над виразністю читання?

Пронедовична робота у цьому напрямі починається вже з першого класу: основою вироблення виразності у початківців є усні практичні вправи.

У другому класі — це практичні спостереження над інтонацією під час читання оповідань, казок, віршів тощо, спираючись на зміст і значення текстів, у результаті чого формуються уміння, які забезпечують емоційне, образне і логічне сприймання тексту, здатність «бачити», відчувати, оцінювати події, факти, героїв.

Уміння, які формуються у вправах протягом другого класу, можна орієнтовно розділити на три *групи*:

— *перша* — пов'язана з виявленням жанрових особливостей, визначенням змісту твору, вибором тону, темпу для читання;

— *друга* — пов'язана із смисловим аналізом: розуміння фактів, узагальнень, основних думок і почуттів героїв, ставлення до них. Готуючи дітей до виразного читання, вчитель показує у тек-

сті орієнтири: слова, вислови, фрази, які викличуть інтерес до прочитаного та емоційне ставлення до описаних подій;

— *третя* — активізує уяву, творчість. Це — малювання, вільні висловлювання. Паралельно проводиться робота над засобами інтонаційної виразності.

Навчаючись у 3–4 кл., діти використовують набуті вміння під час самостійної підготовки до читання. Особливе значення приділяється визначенню мети (завдання) свого читання, бо саме так можна допомогти учням глибше проникнути у зміст прочитаного, уявити описане, викликати відповідне ставлення у слухачів.

Завдання та запитання для самоперевірки

1. Прочитайте оповідання.

Ірригорій Коваленко

СНІЖИНКА І КАРАСИК

Наші діти Оксанка і Петрусь гуляли надворі. Саме тоді падав сніг, і на Петровій чорній одежі видно було гарні біленькі сніжинки, як зірочки. Зима ще тільки починалася, і діти були раді. У них щічки були червоні, самі були веселі.

2. Виконайте завдання.

а) Поясніть, чому навчає вчитель учнів, працюючи над словами з тексту: *чорній одежі; гарні, біленькі сніжинки, як зірочки, раді, щічки, веселі, зима ще тільки починалася*.

б) Готуючи учнів до виразного читання твору, його аналіз проводиться таким чином, щоб діти відчували радісний настрій героїв і самі ним переймалися. Для цього вчитель разом з учнями шукає в тексті відповідні слова, з'ясовує, за допомогою яких художніх засобів автору вдалося передати емоційний стан дітей (*раді, веселі*) і що саме викликало у них почуття радості (*падали сніжинки гарні, біленькі, як зірочки, так яскраво вималювалися на гарному одязі; тим радісніше, що це був тільки початок зими*).

Слова (логічні центри), що допомагають краще зрозуміти твір, необхідно виділяти голосом. Тон — веселий, темп — звичайний.

в) Визначте, чи правильно проведено роботу щодо формування умінь відчувати емоційний настрій твору?

3. а) Який вид роботи над віршем Олександра Олеся «Біга зайчик-скакунець...» буде найефективнішим для виразного читання?

Біга зайчик-скакунець,
в затишок тікає.
А зима на помелі
зайця доганяє.

б) Вчитель провів логічний аналіз вірша, використовуючи запитання такого типу:

«Чому зайчик тікає в затишок?», «Від кого він ховається?» і т.д. Чи достатньо цього, щоб учні зрозуміли художній образ? Поясніть.

в) Дайте методичний коментар проведеної роботи.

Учитель, працюючи над твором, запропонував учням відшукати слова, якими автор змальовує зайчика (*зайчик-скакунець, ...*), допоміг з'ясувати, як автор ставиться до героя віршика (співчуває, називає лагідно й ніжно).

З'ясувавши значення слова *помело*, діти намагаються уявити описану картину: зайчика; зиму — сиву, злу; все в похмурих кольорах. Холодно, несприятливо. Так шкода зайчика!

Потім — виразне читання вірша. Діти передають своє ставлення до героя віршика тоном, темном, логічними наголосами, «малюють» уявлену картину.

4. Прочитайте текст.

В.О. Сухомлинський

БЛАКИТНІ ЖУРАВЛІ

Зоя вийшла сьогодні з дому радісна, весела. Учора ввечері тато й мама довго сиділи біля її ліжка, розповідали казки. А коли Зої захотілося спати — поцілували й сказали:

Хай присниться тобі ясне сонечко.

Зої й снилося ясне сонечко.

А її однокласник Дмитрик вийшов із дому сумний і задумливий. Учора ввечері тато й мама сварилися. Мама плакала. Дмитрикові довго не спалося. Коли він заснув, побачив уві сні заплакані матусині очі.

Ідуть до школи Зоя й Дмитрик. Зоя щось весело щебече, а Дмитрик ніяк не второпає, про що вона розповідає.

Аж тут Зоя гукає:

— Дивись, журавлі! Весна настає. Які ж вони гарні — блакитні журавлі! Бачиш, Дмитрику, блакитні...

— Не блакитні, а сірі... — тихо каже Дмитрик.

— Та ні, блакитні! — захоплено повторює Зоя. Ось уже й школа. Зоя хвалиться учителеві:

— Коли ми йшли до школи, у небі летів клочок блакитних журавлів. А Дмитрик каже, що вони сірі. Хіба журавлі сірі?

Учитель уважно і лагідно подивився у Дмитрикові очі:

— Для тебе, Зою, блакитні... А для Дмитрика — сірі... Та не випаді у відчай, Дмитрику. Прилетять і твої блакитні журавлі...

1) Розробіть послідовність підготовки дітей до виразного читання твору (прийом — визначення мети читання).

2) Дайте методичну оцінку проведеній роботі.

а) Поділ твору на чотири частини.

б) Визначення в кожній частині основного:

— Зоя весела, бо дома все гаразд;

— Дмитрик сумний через сварку батьків;

— діти по-різному бачать журавлів;

— мудрість, уважність, доброта вчителя.

в) З'ясування основного, що потрібно передати під час читання кожної частини: 1 — радість, 2 — сум, 3 — у радості блакитні кольори, у суму — сірі; 4 — розсудливість, доброта у словах учителя.

г) Добір до кожної частини тексту потрібного тону, тембру голосу, темпу, логічного наголосу.

д) Читання з метою викласти у слухачів відповідного сприймання змісту, почуттів.

5. Розкрити послідовність роботи над художнім твором (вір на вибір).

Мета: в ході аналізу твору формувати в учнів уміння визначати завдання свого читання (що хочу донести слухачам...).

Методика навчання учнів читати мовчки

Читання мовчки — це читання «очима», без промовляння. Перехідною формою від читання вголос до читання мовчки є читання пошепки, з ворухінням губами.

Під час читання мовчки процеси обробки інформації замикаються на читачеві. За рахунок послаблення ефективності слухового та значного скорочення діяльності мовленнєвого каналів посилюються процеси розуміння, запам'ятовування, засвоєння прочитаного. Темп зорового сприймання зростає вдвічі.

Оволодіння основами техніки читання мовчки повинно здійснюватися паралельно з навчанням читати вголос. Співвідношення цих форм поступово змінюється: протягом перших двох

років навчання провідне місце належить читанню вголос (чергування обох видів може становити 70 % і 30 %); на третій рік — це співвідношення 50 % і 50 %; на кінець початкової школи — 70 % і 30 %, на користь читання мовчки.

Починати роботу над читанням мовчки треба з розвитку зорової пам'яті та уваги. Цьому сприяє так зване «фотографування» — учні намагаються запам'ятати («сфотографувати») протягом 10 секунд, що зображено на малюнку.

Вправи на розвиток зорової пам'яті та уваги

Пропонуються такі завдання:

• *під час навчання грамоти:*

1. Видишукай зайву букву («фотографуємо»): а, о, в, у;

2. Видишукай зайвий склад: бо, но, ро, ми, со, ко;

3. Назви зайве слово: Слоц, мак, лев, тигр.

Ріка, річка, рука, річенька.

• *перед читанням творів:*

1. Розділи слова на дві групи:

штовпий, сміливий, чесний, працюючий, жадібний...

морква, ведмідь, машина...

Поступово завдання ускладнюються. Працюючи із текстами, вчитель може запропонувати «читання-спринт», «читання-розвідку», «читання-фініш».

Читання-спринт полягає в тому, що учні максимально швидко для них читають мовчки незнайомий текст, стиснувши губи (для подолання вокалізації), після читання відповідають на поставлені запитання.

Читання-розвідка — читання тексту мовчки і пошук відповіді на запитання, поставлені вчителем перед початком роботи.

Читання-фініш — розвиток швидкості читання і уміння відшукати основну (задану) інформацію.

Наприклад, одним із завдань на швидкість є вправа «Бук-спринт». Вчитель вголос читає текст, змінюючи швидкість у межах 30–120 слів за хвилину, а діти читають за ним мовчки, намагаючись не відставати. Таким чином учні вчаться змінювати швидкість і ритм читання залежно від структури, змістових особливостей тексту.

Паралельно із швидкістю читання розвивається усвідомленість. Цей процес відбувається у кілька етапів. Як приклад, наведемо деякі. Перший — початковий.

Завдання та вправи на розвиток усвідомлення прочитаного

1. Учитель пропонує учням для читання мовчки короткі тексти, які закінчуються запитанням «Чому?». Конкретної відповіді у тексті немає. Тому, щоб відповісти на запитання, дитина повинна логічно осмислити текст, уявити ситуацію, актуалізувати власний життєвий досвід.

Наприклад.

Діти малювали весняний сад. Катя зафарбувала листочки синім кольором. Чому?

2. У короткому тексті пропущене одне слово, значення якого зрозуміле з контексту. Читач має вибрати потрібне слово із двох запропонованих.

Наприклад.

1) Я йду на рибалку. Візьму з собою ...

а) вудку; б) палатку.

2) Принесли дідусеві мамин подарунок. Подякував дідусь і каже:

— Ідіть, діти в садок ласуйте ...

а) яблуками; б) цукерками.

3. Текст закінчується реченням, яке або узгоджується зі змістом, або ні. Учні читають і визначають відповідність — «так» чи «ні».

Наприклад.

Восени ми пішли до лісу всією сім'єю. У лісі було дуже гарно. Мама показала галявину, на якій цвітуть конвалії.

4. Після кожного оповідання пропонується 3–5 речень, які частково узгоджуються або цілком суперечать змісту. Буквою «А» позначаються речення для перевірки предметного плану, а буквою «Б» — узагальненого. Учні, прочитавши текст, визначають відповідність тверджень змісту («так», «ні», або «+», «-»).

Наприклад.

Юрко і Мишко весною посадили біля школи яблуньку. І домовились: на канікулах будуть приходити до школи й поливати її по черзі.

Настали канікули. Минали дні. Юрко надіявся на Мишка, а Мишко — на Юрка. Кілька днів ніхто яблуньку не поливав.

Завдання

А. 1. Юрко і Мишко влітку посадили яблуньку.

2. Домовились, що на канікулах буде поливати Юрко.

Б. 1. Не дотримали слова хлопці.

2. На другого надійся, та й сам не гуляй.

3 віком завдання ускладнюються.

1. Учні читають текст. Учитель записує на дошці вислови (під номерами), які відповідають чи не відповідають змісту прочитаного. Діти перепишують у зошит номер вислову, навпроти якого вказують «так» або «ні».

2. Діти читають текст, після чого вчитель ставить запитання, а учні мають з'ясувати, чи є у тексті відповіді на них (завдання виконується в зошиті на запропонованому зразку). Кожне запитання починається словами:

«Чи можна сказати, що ...»

1. Дідусь любив свого онука?..»

Учні перевіряють правильність виконання завдання, обговорюють невідповідності.

3. Після читання тексту вчитель дає завдання закінчити речення, дібрані з поданих 2–3 слів потрібне. Результати перевіряються.

Наприклад.

1. Юрко і Мишко весною посадили яблуньку:

а) край села; б) біля школи.

2. Домовились, що поливатимуть щодня:

а) удвох; б) по черзі.

4. Вчитель записує опорні слова із тексту в довільному порядку. Після читання мовчки учні повинні відтворити правильну послідовність опорних слів.

Пропоновані типи завдань на розуміння прочитаного вчителем використовує і на текстах «Читанок».

Завдання та запитання для самоперевірки

1. а) В чому полягає цілеспрямоване керування процесом формування навички читання мовчки?

б) Чим відрізняється читання мовчки від читання вголос?

в) Який вид читання забезпечує більш інтенсивне розуміння, заглиблення і засвоєння прочитаного? Поясніть чому.

2. а) Розгляньте вправи, спрямовані на формування навички читання мовчки. Дайте методичну оцінку.

1. «Поза» — «Розслабитися».

«Поза». Правильне положення тіла під час читання мовчки: відстань від очей до книжки 30–35 см. Руки на колінах або на парті. Через 10–15 хв діти можуть підперти голову однією рукою. Голова не рухається, учень сподкує за текстом очима, опускаючись поглядом по сторінці вниз.

«Розслабитися» — очі дітей відриваються від тексту, можна закрити, руки розслаблені. Повна тиша.

2. «Губи». При нагадуванні вчителем «Губи» — діти стискають їх, додаючи вокалізацію.

3. «Блискавка». Нормальний темп читання переривається командою «Увага!», після цього дається команда «Блискавка». Учні, припинивши читання, пильнують за розумінням прочитаного. Триває вправа 20–30 с. 1,5–2 хв. переривається командою «Стоп».

4. «Віконце» — вправа, що перешкоджає регресіям під час читання. В аркуші картону прорізається віконце так, щоб крізь нього було видно 3–5 рядків, і накладається на текст. Читаючи, учень рухає його праворуч вниз по сторінці, закриваючи прочитані рядки.

5. «Засічка» — «Кидок». Вправа спрямована на розвиток уваги. На командою «Засічка» учні переривають читання, позначаючи місце, до якого дочитали. За командою «Кидок» швидко відновлюють читання на максимальній швидкості.

6. «Буксир». Дітям нав'язується ритм читання, його зміна.

7. «Вгадай» — розвиток антиципації. Тексти, в яких недописані або закриті закінчення слів, читаються з доповненням. Кількість пропущених букв поступово зростає. Пізніше пропонується текст з пропущеними словами, які передбачаються за змістом.

Навичка читання — це основа, яка сприяє подальшому розвитку духовного та інтелектуального потенціалу особистості, що формується на уроці читання. Адже саме під час роботи над художнім твором навичка читання переходить у більш складну читачку діяльність, спрямовану на сприйняття, усвідомлення та відтворення тексту.

Методики формування повноцінної навички читання

Протягом останніх двадцяти років багато робіт було присвячено дослідженню процесу читання і особливостям його розвитку в початковій школі. Деякі з авторів визначає необхідність розвитку оперативної пам'яті й уваги учнів (І.Т. Федоренко), інші за основу беруть інформаційно-ціннісний підхід (А.М. Кушнір) або особливості розвитку різних якостей навички читання (М.І. Оморозова).

Система вправ для удосконалення навички читання, розроблена проф. І.Т. Федоренком

Система вправ базується на багаторазовому прочитуванні уривків з тексту в темпі скоромовки. Спочатку це невеликі частини тексту, можливо, окремі речення. До читання вголос та

мовчки більших за розміром фрагментів школяр може переходити тоді, коли буде впевнений у своїх можливостях.

Читання в темпі скоромовки складного невідомого тексту можливе лише в тому разі, коли в учня вироблено уміння антиципації. Спочатку пояснюється, що у скоромовці голосні вимовляються дуже коротко, майже нечутно, а вирізняються тільки приголосні. Звичайно, до такого заняття вчитель має бути підготовленим і сам добре вміти читати текст у темпі скоромовки, а його вихованці добре наслідують гарний приклад.

Одним допоміжним засобом є постукування ручкою чи олівцем у такт швидкого читання. Темп постукування має хоч трохи випереджати темп читання, робота проводиться учнями самостійно, але під контролем учителя.

Застосовуються зорові та слухові диктанти. Речення для слухових диктантів читаються тільки один раз, а зорові показуються на 1–2 с. Кожне речення записується в окремому рядку й нумерується. Після закінчення роботи учням пропонується прочитати речення тричі у темпі скоромовки з постукуванням і ще тричі без нього.

Наступна вправа — читання двох рядків з незнайомого тексту з постукуванням та подальшим переходом до читання самого тексту. Спочатку учні опановують два рядки з постукуванням тричі та ще тричі — без. Потім учитель пропонує їм ще раз прочитати два опановані рядки й відразу ж перейти до читання незнайомого тексту. Вправу повторюють два–три рази.

Застосовують і такий прийом, як «Буксир». Діти працюють парами, ведучий швидко веде ручкою по рядку з таким розрахунком, щоб сусід не відставав більш як на одне слово. Уривок береться невеликий — 15–20 рядків. Текст читається тричі з прискоренням, після чого учні міняються ролями. Вчитель вибірково перевіряє засвоєння змісту, щоб переконатися і показати класові, що учні справді опанували уривок, а не пробігають очима текст, пропускаючи слова.

Наступна вправа — багаторазове читання мовчки з прискоренням 10–15 рядків незнайомого тексту з веденням олівцем по рядку. Мета — запобігання регресіям, вироблення навички швидкого читання мовчки. Перед початком роботи з текстом вчитель застерігає учнів, що під час читання не можна ворухити губами, а олівець має «рухатися» по рядку плавно, без зупи-

нок. Якщо ж дитина не зможе переказати прочитане, то потрібно запропонувати їй перечитати текст іде раз або переказати, заглядаючи в нього.

Серед інших вправ доцільно згадати про списування тексту з пам'яті. Мета — поповнити активний словниковий запас учнів.

За рекомендаціями І.Т. Федоренка, вправи на списування тексту виконуються так: учень тричі читає 3–5 рядків з прискоренням, потім переказує уривок дослівно, підглядаючи в раз необхідності до книжки. Під час списування підручник закривається, і текст записується з пам'яті. Якщо виникає потреба заглянути до книжки, то після останнього слова, записаного в зошиті, ставиться вертикальна риска, таким чином можна спостерігати, як зростає обсяг зорового та слухового сприймання дитини.

ДИКТАНТИ ЗА МЕТОДИКОЮ ПРОФЕСОРА І.Т. ФЕДОРЕНКА

№ п/п	Речення	Кількість букв	Час експозиції (с)
№ 1			
1	Йде сніг	7	3
2	Капає дощ	8	4
3	Діти йдуть	9	4
4	Мицло літо	10	5
5	На небі хмари	11	5
6	Сонце світить	12	6
№ 2			
1	Настала осінь	12	6
2	Ніна захворіла	13	6
3	Біжать струмки	13	6
4	Пташки співають	14	7
5	Часто йдуть дощі	14	7
6	В лісі росте сосна	15	8

№ п/п	Речення	Кількість букв	Час експозиції (с)
№ 3			
1	Журавлі відлетіли	16	8
2	Біжу я стежкою до хати	18	8
3	Люда чергує у класі	16	8
4	Подув сильний вітер	17	8
5	Діти посадили дубки	17	8
6	Вісковло листя у лісі	18	9
№ 4			
1	Без охоти нема роботи	18	9
2	Київ — столиця України	18	9
3	Школярі йдуть до школи	19	9
4	Річка вкрилася кригою	19	9
5	Петрик розв'язав задачу	20	9
6	На полях зібрали урожай	20	9
№ 5			
1	Стоять теплі дні	20	8
2	Біля річки росли ромашки	21	8
3	Листя опало і шаруділо	21	8
4	Проня прославляє людину	21	8
5	Хлопчик читав оповідання	22	8
6	По небу плывуть сірі хмари	22	8
№ 6			
1	Асумувала ніжна берізка	22	7
2	Тіс стоїть такий поважний	22	7
3	Скоро настане холодна зима	23	7
4	Берегти природу треба всім	23	7
5	Учні посадили молоді дерева	24	7
6	У бібліотеці є багато книжок	24	7

№ п/п	Речення	Кількість букв	Час експозиції (с)
№ 7			
1	Трудовники працюють на полі	24	6
2	Стоїть чудовий сонячний день	25	6
3	Під ялинями у травичці сунічки	26	6
4	Школярі у вересні сіли за парти	26	6
5	Листопад відчиняє зимі ворота	26	6
6	Відлетіли у вирій співучі птахи	27	6
№ 8			
1	На сивому пагорбі юна осичка	24	5
2	Миколка назбирав пролісків	24	5
3	Проїшло веселе, шедре літечко	25	5
4	По небу плвли кучеряві хмарки	26	5
5	І просто осінь щоб була красива	26	5
6	Берізка шелестіла своїм листям	27	5
№ 9			
1	Весело звучить пташина пісня	25	5
2	Діти навчаються у світлих класах	28	5
3	Садівник посадив у саду яблуньку	28	5
4	Тихесенький вечір на землю спадає	29	5
5	З вітром весняним сосна розмовляє	29	5
6	Ой сонечко ясне, невже ти втомилось?	29	5
№ 10			
1	З неба скотилась зоря променистая	29	4
2	Лугами та долинами велика хмара йде	30	4
3	Вже скосили гречку, осінь недалеко	30	4
4	Грайгомонам озвалася весела долина	31	4
5	Багатство землі нашої — слава людей її	31	4
6	Скромність — краса справжньої людини	32	4

№ п/п	Речення	Кількість букв	Час експозиції (с)
№ 11			
1	Вчитись треба наполегливо і старанно	33	4
2	Виступає круглий місяць з сестрою-зорею	34	4
3	Люди паче поринули в гаряче трудове літо	34	4
4	Зелені коники в траві, два коники в траві	34	4
5	Молоденька хмаринка шукає в небі хатинку	35	4
6	Лиси у травах прив'алих коник жалібно співає	36	4
№ 12			
1	Щебечуть у садках дзвінкоголосі соловейки	36	4
2	Шестеро гребців завзято працювали веслами	37	5
3	Поблискують чершеньки в листі асленьким	38	5
4	Вітри плив місяць, пробивав рогом клапті хмар	38	5
5	Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь	39	6
6	Звершуй задуми і справи, не залишай на кращі дні	40	6
№ 13			
1	Прилетіли гуси, сіли у воротах в червоних чоботях	41	7
2	Гудяки дзвоник пролунає, ні за парту сядь відразу	41	7
3	Хай колюсяться урожаї оживлять людство трудове	41	7
4	Осінь щедро дарувала людям свої золоті посмішки	41	7
5	Як тебе не любити, книжко мій дорогий, золотоверхий!	41	7
6	Курлячуть хмари, тьохкає вода, дерева казку шепчуть....	42	7

Методика міжпредметних завдань

Сформованість навички читання є однією із найважливіших умов успішного навчання учнів у школі, самостійного пізнання ними життя з літературних джерел. Характеризується ця складна навичка правильністю, швидкістю, виразністю читання та усвідомленням прочитаного. Її формування — це складний процес, потребує багато зусиль як з боку учнів, так і вчителів. Тому дуже часто більшість дітей, закінчуючи початкову школу, читають повільно, монотонно, неусвідомлено, оскільки їхні зусилля спрямовані на сам процес читання, а не на зміст твору. Ось чому і вчені, і практики інтенсивно шукають шляхи удосконалення навички читання у молодших школярів.

Одним із ефективних шляхів встановлення повноцінної навички читання є формування механізмів мотиваційної сфери. Психологи стверджують, що система мотивів, які стимулюють навчальну діяльність молодших школярів, здатна визначити позитивне ставлення дітей до навчання.

На практиці пошуки шляхів формування мотиваційного аспекту читання спрямовані на зміст матеріалу для читання, вправ з текстом, включення у цей процес системи пізнавальних завдань.

Згідно з настановою В. Сухомлинського, в дитячі руки не повинна потрапити жодна погана книга. Емоційно вплинути можна те, що відповідає чуттєвому, естетичному рівню розвитку дитини. На уроці має панувати спокійна атмосфера, рівні, дружні взаємовідносини у дитячому колективі.

Одним із шляхів удосконалення навички читання є застосування міжпредметних завдань, тобто таких, які об'єднують щось спільним з іншими предметами, а саме — роботою з текстом.

Міжпредметні зв'язки — це спеціальне відведення часу (до 5 хв на кожному із занять (не лише читання, а й з природознавства, української мови, математики тощо) для виконання завдань з удосконалення навички читання.

Це поєднання навчання читати у процесі багаторазового цілеспрямованого перечитування тексту зі спеціальними вправами, які активно впливають на формування читацької навички.

Це навчання учнів уміти визначати в тексті головну думку, відтворити прочитане, встановити послідовність викладу змісту і т.д.

Це вміле використання вчителем можливостей тексту певного жанру для вдосконалення основних параметрів читання.

У чому ж полягають міжпредметні зв'язки?

Текст містить залежні й незалежні речення, що мають різні засоби текстуального зв'язку та узагальнюючі слова, які розкривають своє значення в інших реченнях.

Зв'язність тексту визначається єдністю теми. Визначення теми — перший крок до розуміння тексту. Значну роль у цьому відіграє і вміння визначати композицію твору. Орієнтування на формальні ознаки загальної композиційно-сислової структури тексту поліпшує його розуміння. Також важливими смисловими орієнтирами у тексті є тематичні слова (вирази, фразеологічні словосполучення), необхідні для розкриття теми, що об'єднані семантичною близькістю, яка виявляється:

а) у «чистих» лексичних повторах, коли одне і те ж слово повторюється у різних місцях декілька разів;

б) у словах, що належать до загальної тематичної групи.

Це забезпечує високий ступінь передбачення структури і смислу тексту, сприяє швидкості й точності його сприймання, оскільки формування цих якостей безпосередньо пов'язане із антиципацією (передбаченням).

Проблема сприймання тексту — це насамперед практична проблема розвитку навичок прогнозування, уміння дивитися вперед, передбачати за певними ознаками (логічними, граматичними, лексичними) розвиток думки (В.В. Кусков).

Уміння визначити тип тексту також допомагає сприймати текст та його ідейну спрямованість.

Основні напрями процесуального аспекту міжпредметних зв'язків відображені в загальних основах роботи над текстами різних видів, у формуванні виразності читання на основі знань і умінь, здобутих на інших уроках, спільності мислительних процесів.

Мотиваційний аспект визначається значенням навички читання як основи свідомого засвоєння навчального матеріалу з інших предметів.

Що дають міжпредметні зв'язки для навички читання?

Читання — ланцюжок дій, які протікають автоматично. Отже, спочатку мають бути відпрацьовані окремі його компоненти;

складові процесу читання, що відповідають його структурі й особливостям встановлення навички читання. Тому значну увагу необхідно приділити виробленню точності та швидкості зорового сприймання, розвитку чіткої вимови, синтезу сприймання слова і його розуміння, усвідомлення тексту.

Кожнен текст, який читається на уроці, вчитель аналізує з точки зору вдосконалення навички читання.

Так, для казок характерні повтори. У віршах такі прийоми, як алітерація, рима, приспів тощо ефективні для формування правильності, швидкості, виразності читання. Для математичних текстів властиве повторення слів. Так, слово-предмет, про який йдеться у тексті, повторюється в кожному реченні; дієслово — в умові та запитанні до задачі. Структура її в основному незмінна: спочатку дається умова, потім запитання, яке починається словами «скільки?», «на скільки?». Текст задачі зручний для відпрацювання розповідної, запитальної інтонації, а також навчання учнів виділяти силою голосу слова з більш важливим значенням (користуватися логічним наголосом).

Природничий текст як кожна науково-пізнавальна стаття являє зв'язний і послідовний виклад думок на певну тему. На таких текстах діти вчать розуміти смислові зв'язки частин тексту і весь текст в цілому, виділяти головне, узагальнювати і робити висновки.

В художньому тексті, залежно від поставленої мети, вчитель завжди знайде матеріал для вдосконалення певної якості читання. Такий підхід створює оптимальні умови для раціонального, економного за часом і повноцінного формування навички.

Отже, першим кроком у роботі над удосконаленням навички читання є аналіз тексту.

Наступний крок — це розроблення системи спеціальних вправ і способів дій, які активно впливають на основні параметри читання і враховують його психолого-фізіологічну природу. Для того, щоб дитина читала правильно, вона повинна чітко вимовляти звуки, вміло розподіляти видихуване повітря, бути уважною до слова і його частини. Тому вчителі добирають такі вправи, які впливатимуть на правильність, швидкість, усвідомленість та виразність читання.

Наприклад.

1. Чітко і на одному подиху вимовляйте ці звуки: *о, а, у, е, и; р, л, м, н, с*. Вимовте звуки спочатку тихо, потім голосніше, голосно, тихіше, тихо.
2. Прочитайте скоромовку повільно, трохи швидше, швидко.
3. Прочитайте скоромовку повільно і тихо, швидше — голосніше, швидко — голосно, повільніше — тихіше.

Такі вправи розвивають рухливість мовного апарату. Їх вчителі пропонують на початку уроку як розминку перед читанням.

4. Прочитайте слова, записані на дошці (слова добираються з твору і читаються для того, щоб дитина, зустрівши їх у тексті, сприйняла швидко і правильно).

5. Прочитайте правильно слова, назвіть у них спільну буквену частину (або визначте, чим вони відрізняються):

<i>тінь — лінь;</i>	<i>квіти — квітень;</i>
<i>переліт — перелетів;</i>	<i>нас — вас;</i>
<i>шапка — шапка;</i>	<i>летів — злетів;</i>
<i>садок — лісок;</i>	<i>малина — калина.</i>
<i>наш — ваш;</i>	

6. Відшукуйте зайве слово:

<i>білка ялина;</i>	<i>білка ялина;</i>
<i>білка ялина;</i>	<i>білка ялина.</i>
<i>гілка калина;</i>	

7. Вправа «Не зупинись»:

<i>гора місто листок;</i>	<i>гора тісто листок;</i>
<i>гора місто листок;</i>	<i>гора місто місток.</i>

8. Учитель добирає два абзаци з тексту для правильного (безпомилкового) читання. І дає учням завдання: перевірити правильність читання один у одного (кожна дитина читає по одному абзацу — парна форма роботи).

Для розвитку швидкості читання використовуються вправи, які розвивають поле читання, периферичний зір, пам'ять, уміння передбачати.

Вправи на читання різних слів, словосполучень, речень розвивають правильне сприймання і сприяють розширенню поля читання, поліпшують пам'ять, увагу.

Цю роботу варто починати з читання нескладних слів: спочатку пропонуються двоскладові слова, потім трискладові, а далі — словосполучення і невеликі речення. Одночасно підключаються так звані «піраміди», квадрат Шульге.

Завдання та вправи, які розвивають уміння передбачати текст

1. Прочитайте речення, в яких є недописані слова.
Край, де... Дніпро в'ється дзеркальною дорогою.

2. Довніть речення.

Вранці трави з рососою червень косить к...

3. Довніть порівняння потрібними словами.

Вискочив, як Пилип з ...

4. Довніть порівняння: доберіть назви предметів до поданих прикметників.

5. Прочитайте заголовок (заголовок, початок і кінець; заголовок і опорні слова), прочитайте заголовок і розгляньте малюнки. Подумайте, про що може розповідатися в цьому тексті. Перечитайте його і перевірте, чи є передбачення більш точні.

Завдання та вправи для розвитку швидкості сприймання

1. Вкажіть, скільки разів зустрічається слово у групі слів (чи в тексті).

2. Підніміть руку, коли побачите на картці те слово, яке записане на дошці.

3. В рядочку слів відшукайте те слово, яке вимовляє вчитель.

З метою досягнення розуміння прочитаного учнями початкових класів вчитель використовує **завдання, які активізують мислення дітей** на матеріалі тексту, що читається.

Наприклад.

1. Розділити слова на групи: *віхола, мороз, теплий вітерцяв, хурдेलиця, тендітний пролісок.*

2. Серед запропонованих слів відшукати зайве: *плаче, радість, гарячі слези, сум в очах, біда.*

3. Дібрати пари з поданих слів:

зайчик	м'ясо;	ведмедик	морква;
лисичка	мед;	байдужий	сумний.
веселий	чуйний;		

4. Математична графіка:

По + риба = гірка рослина (по+лин).

Я + риба + а = хвойне дерево (я+лин+а).

З метою забезпечення свідомого сприймання тексту добираються і використовуються завдання, що формують уміння бачити заголовок і розуміти його значення; визначати смислову структуру тексту, зв'язки смислових частинок, тему, зміст твору, послідовність викладу, причинно-наслідкові зв'язки; узагальнювати, порівнювати, визначати головне.

Це такі завдання, як: вибір заголовку із запропонованих варіантів і співвіднесення його з текстом, підбір власного заголовку, який відповідає змісту тексту, визначення зв'язку між реченнями, встановлення серед запропонованих речень тих, які пояснюють дане, можуть йому передувати, слідувати за ним; переставлення частин, щоб вийшов зв'язний текст; встановлення втраченого зв'язку між абзацами.

Таким чином, уміння, пов'язані з усвідомленим сприйманням прочитаного, які формуються за допомогою наведених вище завдань, є об'єктом навчання в основному на уроках читання. На інших уроках вони застосовуються як готові міжпредметні вміння.

Особливої уваги заслуговує питання формування виразності читання. Як відомо, для формування загального вміння виразно читати учні оволодівають уміннями, які формуються у процесі аналізу твору, та вмінням користуватися інтонаційними засобами виразності.

Серед умінь, пов'язаних з аналізом тексту, виділяються вміння відчувати емоційний настрій твору, його героїв та автора; уявляти картини, події; розуміти смисл описаних подій і фактів, створювати про них власне судження і висловлювати своє ставлення до них; визначати завдання свого читання.

Практично це здійснюється так. Починаючи роботу над твором, вчитель обдумує, яке уміння, пов'язане з аналізом і використанням інтонаційних засобів, формуватиме на цьому тексті. Наприклад, читаючи вірш *С. Черкасенка «Зима й весна»*, діти мають відчувати, пережити зустріч весни із зимою, той момент, коли блакитноока, молода, ніжна весна бореться із володаркою крижаних вітрів і шалених хурделиць.

Тож із слів першої строфи учні дізнаються про зиму. Яка ж вона? Звичайно, суворі і зла. З яких слів побачили зиму такою? *Брови насуплю, вітер з морозом повіє, усе загине, рятунку немає, замре, заніміє.*

Автор, змальовуючи зиму такою, очевидно симпатизує ко-мусь іншому. Кому ж? Про це легко здогадатися з таких слів: *засміюся, сонце засяє, все прокинеться зацвіте, заспіває*. Зрозуміло, йдеться про весну. З такою ніжністю автор говорить саме про неї, веселу, ясну, сонячну. На злі погрози зими, весна відповідає щосесіяйною усмішкою, квітами та співом.

Сила впливу додається інтууванням слів кожного героя — грізного, похмурого — зима або ж світлого й радісного — весна.

Після повного сприймання образів зими та весни, з'ясування авторського і власного ставлення до описаного діти зможуть правильно дібрати логічні наголоси, тон, темп читання, щоб змалювати грізну зиму й усмінену весну. Успішно відтворити описану картину читанням в особах, розгорнутою драматизацією.

На творі Г. Тютюнника «*Нащо дубам листя взимку*» доречно вчити дітей уявляти описану картину:

«Давайте подумаємо, яка головна думка цього оповідання? Як її визначити? Спробуйте дати відповідь на запитання заголовка «Нащо дубам листя взимку»: вони шумітимуть деревам про весну. Так, правильно.

А чому ж так потрібна лісу ця пісня-нагадування? Бо всім дошкуляє холоднеча, дерева стоять голі, їм холодно і незатишно».

Читаємо перші рядки. За словами: *ліс безлистий, стоїть у тумані, гуде потихеньку вгорі* — уявляємо сіру картину, яка навіює сум. У верхів'ї дерев гуляє зима, посить в синій пелені завірюху. Картина доповнюється холодними, зимовими тонами. Ми бачимо снігові хмари. Так змальовує ліс письменник.

Аж ось серед сірих, холодних барв пізньої осені наше око помічає дуби в темно-жовтому вбранні. Саме вони всю зиму, до самої весни, зігріватимуть ліс надією про прихід тепла.

Для змалювання різних картин опису природи під час читання добираються відповідні інтонаційні засоби.

На прикладі читання казки В.О. Сухомлинського «*Як білочка дятла врятувала*» покажемо послідовність аналізу з визначенням завдання читання. Складність цієї роботи полягає у вмінні розуміти думку героїв, співпереживати разом з ними, уявляти ситуацію, в яку потрапляє герой, визначати власне ставлення до подій і добирати відповідні інтонаційні засоби для його передачі.

Після ознайомлення з казкою, обміну враженнями з приводу прочитаного твір ділиться на три частини, кожна з яких розбирається окремо. Під час аналізу з'ясовується, про що діти з них дізналися, які почуття викликають описані події, про що найважливіше автор повідомляє.

Читаючи першу частину, з'ясовуємо, що за тимчасовим потеплінням знову настали морози, шишки, кора дерев вкрилися льодом. Дятлові нічого їсти, і він може загинути від голоду. За непокоєння охоплює читачів. Це почуття під час опису потрібно передати інтонаційно.

У другій частині: дятел плаче, падають гарячі гіркі сльози. Діти співчують птахові. Проте біду дятла помітила білочка. І ось прокидається надія, що не загине голодна пташина.

Головне у третій частині — радість: чуйна білочка врятувала дятла. Це почуття звучить під час читання останньої частини.

Простежимо ланцюжок завдань, пов'язаних із читанням кожної частини: передати голосом занепокоєння, жаль, співчуття, надію, радість.

Проведена робота сприяє проникненню у зміст твору, світ почуттів, а щодо виразного читання — свідомому добору інтонаційних засобів для розв'язання окреслених завдань.

Наступний етап у реалізації міжпредметних зв'язків з метою удосконалення навички читання — добір міжпредметних завдань, спільних для будь-якого навчального тексту, які забезпечать правильність, швидкість, виразність та усвідомленість читання.

З усіх наведених вище завдань спільними для всіх навчальних текстів з різних предметів є завдання на:

- правильність: читання складних слів, дібраних з тексту; визначення, що спільного і що відмінного в буквенному зображенні слів;
- на швидкість: розширення поля читання, периферичного зору, пам'яті, вміння передбачати;
- на свідомість: завдання, що активізують мислення; на визначення теми, передбачення змісту викладу, встановлення зв'язку між реченнями, частинами; на визначення головного у тексті; на порівняння, узагальнення;
- виразність: оволодіння умінням добирати засоби інтонаційної виразності відповідно до змісту (настрою) твору.

Зміст міжпредметних завдань на уроках математики.

Завдання на уроках математики

1. Пригадай, як називаються числа при додаванні? Перевір себе, прочитавши відповідь:
до . данок, дода . нок, су . ма.
 2. Вкажи послідовний ряд чисел, не зводячи погляду з одиниці: 3 2 1 4 5.
Обчисли їх суму. Як називаються числа 1, 2, 3, 4, 5, над якими виконав дію додавання?
 3. Прочитай і запам'ятай:
*Було.
Поставили.
Стало.*
Яке слово позначає початкову кількість чогось або когось, які слова вказують на збільшення кількості?
 4. Розкажіть за умовою задачі, про що в ній ідеться. «Намалюйте» словами ілюстрацію відповідно до змісту:
На полиці було декілька книжок, бібліотекар поставив ще 3. Їх стало 27. Скільки книжок було на полиці?
 5. Прочитавши задачу, охарактеризуй ситуацію, описану в умові.
 6. За змістом задачі розкажіть, як ви уявляєте описане у ній.
 7. Назви числа, не зводячи погляду з точки.
 8. Яке з цих чисел — сума двох інших?
 9. Прочитай швидко і правильно слова, які зустрічаються у правилі:
додавання, віднімання, розв'язання.
 10. Прочитай задачу.
Про кого в ній ідеться? Перекажіть зміст задачі, не вказуючи цифрових даних. Які слова виділяємо силою голосу, наголошуємо? (*Виростили, здали, залишилися*). Як змінилася кількість кролів після того, як діти частину здали?
 11. Задача.
Які слова підказують, що кількість збільшилася / зменшилася?
- На уроках математики, працюючи з будь-яким математичним текстом, корисними є завданнями на:
- з'ясування значення незрозумілих слів і висловів; вироблення уваги до слів, які допомагають зрозуміти, що загальна кількість когось або чогось зменшилася (збільшилася);
 - визначення теми умови задачі; відтворення її змісту, тобто, як діти уявляють собі те, про що в ній ідеться;
 - характеристику ситуації, описану в умові задачі.

Систематичне вдосконалення навички читання з використанням міжпредметних завдань дає змогу досягти помітних результатів. Зростає правильність, швидкість, виразність читання та усвідомлення прочитаного. Діти починають знайомство з творами художньої та науково-пізнавальної тематики з обдумування заголовка, озброюються способами дій, оволодівають уміннями, необхідними для самостійної роботи над будь-яким текстом.

МЕТОДИКА І.Г. ПАЛЬЧЕНКА

Етапи	Зростання швидкості читання	Схема роботи за вправами
<i>I етап</i> Початковий	0–10	0–1–2–4–3 0–1–4–3
<i>II етап</i> Розвиток пам'яті	10–50	0–1–2–4–3–5–6 0–2–4–3–5–6
<i>III етап</i> Розширення поля читання	50–80	2–4–3–5–6
<i>IV етап</i> Впевнене читання текстів	80–120	4–5–7–6
<i>V етап</i> Швидке читання будь-яких текстів	понад 120 слів мовчки	самостійне читання

Види вправ, позначені в схемі:

- 0 — слухання читання вчителя;
- 1 — читання за диктором;
- 2 — читання в парі;
- 3 — переказ з опорою на текст;
- 4 — багаторазове читання;
- 5 — пришвидшення темпу читання;
- 6 — перехід на незнайомий текст;
- 7 — читання із відривом погляду від тексту.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ТЕМИ

1. Розробіть пошукову таблицю до двох художніх творів із завданнями до неї.
2. Розробіть завдання на правильність, швидкість читання на матеріалі двох художніх творів.
3. Розробіть різні форми словникової роботи.

Семінарське заняття 1
АНАЛІЗ МЕТОДИЧНИХ СТАТЕЙ,
МЕТОДИЧНИХ ПОСІБНИКІВ
З ФОРМУВАННЯ НАВИЧКИ ЧИТАННЯ

ЗМІСТ

1. Тематика, зміст методичних статей у фахових журналах (з проблеми формування навички читання в учнів початкових класів).
2. Тематика, зміст посібників з проблеми формування навички читання.
3. Аналіз і коментування змісту методичних статей, посібників з проблеми формування навички читання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кодлюк Я.П. Що потрібно знати вчителю про шкільний підручник / Я.П. Кодлюк // Почат. шк.—2003. — № 6. — С. 56—60.
2. Науменко В.О. Посієш вчасно, виродить рясно: зошит з формування навички читання учнів 1 кл. — К.: А.С.К., 1998.
3. Салун Г. Читайлик: посіб. з читання для 2 кл. / Г. Салун, Н. Ткачова. — Тернопіль: Підруч. і посіб., 2008. — 72 с.
4. Салун Г. Читайлик: посіб. з читання для 3 кл. / Г. Салун, Н. Ткачова. — Тернопіль: Підруч. і посіб., 2009. — 80 с.
5. Журнали «Початкова школа» (за 2005—2012 рр.), «Начальная школа» (за 2005—2012 рр.), газета «Початкова освіта» (за 2005—2012 рр.).

Проблемні запитання

1. Поміркуйте, що важливіше для вчителя початкових класів: знати і вміти будувати самостійно систему вправ на формування навички читання, чи користуватися посібниками, в яких розроблена система вправ і завдань?
2. Яке значення для практичної діяльності вчителя мають знання психолого-педагогічних основ формування навички читання?
3. За якими критеріями варто вибирати посібники для учнів з формування навички читання?

Практичні завдання

До заняття:

Підготуйте повідомлення на тему: «Яким повинен бути посібник з читання для учнів, щоб він відповідав вимогам сучасної дитини?».

На занятті:

Запропонуйте по два розвороти посібника з читання на формування навички читання для учнів 2—3 кл.

Методичні настанови. Готуючись до семінарського заняття, опрацюйте рекомендовану літературу з теми. Особливу увагу зверніть на наукову основу побудови системи вправ щодо формування навички читання у дітей, на вимоги до посібників. Навчіться їх апалізувати з точки зору доцільності вправ, закладеної системи роботи над формуванням навички, врахування особливостей формування навички читання в учнів початкових класів. Зверніть увагу на розв'язання проблеми автором посібника, художником щодо зацікавленості дитини роботою із запропонованим матеріалом.

Практичне заняття 1
РОЗРОБЛЕННЯ ВПРАВ
НА ФОРМУВАННЯ НАВИЧКИ ЧИТАННЯ
(на матеріалі оповідання)

ЗМІСТ

1. Фактори, які впливають на формування навички читання.
2. Вправи на правильність, швидкість, усвідомленість, виразність читання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Акишина А. Учим читать быстро и эффективно / А. Акишина, В. Шляхов. — М., 1991.
2. Бородин В.А. Активизация интеллектуально-информационной деятельности младшего школьника / В.А. Бородин // Начальн. шк. — 1999. — № 11 — С. 24—27.
3. Науменко В.О. Перлинка: посіб. з читання для учнів 2—3 кл. / В.О. Науменко. — К., 1998.
4. Науменко В.О. Посієш вчасно: зб. вправ для формування навички читання / В.О. Науменко. — К.: Навч. посіб., 1997.
5. Науменко В.О. Посієш вчасно, виродить рясно: зош. з формування навички читання учнів 1 кл. / В.О. Науменко. — К.: А.С.К., 1998.
6. Оморокова М.И. Совершенствование чтения младших школьников / М.И. Оморокова. — М.: АРКТИ, 1997. — 160 с.
7. Козловский О.В. Скорочение / О.В. Козловский. — М.: АСТ, 2006.

Практичні завдання

До заняття:

1. Розробіть вправи на формування чіткої вимови, точності зорового сприймання, розширення поля читання, активізацію мислення.
2. Підготуйте дидактичний матеріал для проведення вправ, розробіть вправи із використанням мультимедійної системи.

На занятті:

3. Проведіть вправи на формування чіткої вимови, точності зорового сприймання, розширення поля читання, активізацію мислення із використанням дидактичного матеріалу і *Smart*-дошки.
4. Підготуйте і проведіть роботу з пошуковою таблицею слів.

Методичні настанови. Процес формування навички читання потребує систематичної уваги вчителя. Розглядаючи завдання, вправи на формування навички читання, необхідно враховувати рівень підготовки, інтерес учнів до читання. Вчитель повинен володіти різноманітністю вправ і вміти їх будувати на конкретному змісті, враховуючи індивідуальні особливості учнів.

Готуючись до заняття, опрацювати зміст лекційного матеріалу, методику роботи з пошуковою таблицею, додатковий інформаційний матеріал.

ДОДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ ДО ТЕМИ

Робота з пошуковою таблицею у системі формування навички читання у учнів початкових класів

Останнім часом більшість досліджень з питань читання присвячено сприйманню та розумінню тексту учнями, зокрема формуванню умінь здійснювати смисловий аналіз тексту, оволодінню основними прийомами розуміння, формуванню читачької компетентності, яка визначається як система якостей особистості, інтелектуальної та операціональної сфер читача, які дозволяють йому ефективно взаємодіяти з будь-яким твором, міняючи, залежно від цілей читання та жанру твору, стратегії сприймання і розуміння тексту, оперувати його елементами, вести діалог з ним (Н.В. Чепелева).

Однією із складових структури читачької компетентності є операціональна компетентність, яка включає навичку читання.

Формування навички читання у учнів початкових класів є пріоритетним завданням вчителя, для вирішення якого не припиняється пошук нових і ефективних шляхів.

Наприклад, робота з пошуковою таблицею, яку було описано у посібнику «Преодоление трудностей: Из опыта обучения чтению»: кн. для учителя / М.И. Оморкова, И.А. Рапопорт, И.З. Посталовский. — М.: Просвещение, 1990. Однак майже протягом двох десятиріч зміст і форми роботи настільки змінилися і розвинулися, що незмінною залишилась лише сама таблиця.

Пошукова таблиця є засобом для формування навички читання, що враховує взаємозв'язок усіх її якостей: правильність, швидкість, усвідомленість та виразність.

Пошуковою таблицею називається тому, що за вказаними у ній координатами здійснюється пошук слів, словосполучень, речень. Слова вписуються у таблицю під відповідним номером на певному кольоровому тлі (по горизонталі), під предметним малюнком чи геометричною фігурою (по вертикалі).

Змістовим наповненням таблиці є слова з одного твору, що читається, чи з кількох творів одного автора або цілого розділу.

Процесуальний бік визначається чітко сформульованим завданням, наприклад, знайти на жовтому тлі третє слово під трикутником. Може бути запропонована і обернена задача: знайти слова (.....) і назвати їх координати.

Останній спосіб формулювання завдання спрямований як на формування навички читання, так і точність мовлення.

Працювати з таблицею можна на різних типах та етапах уроку читання (під час вивчення нового твору, порівняльного аналізу, на узагальнюючому уроці і т.д.). Особливо продуктивною є робота з таблицею на етапі «до читання твору». З метою підготовки учнів до опрацювання твору в змістовому, процесуальному, емоційному напрямках, як відомо, проводяться вправи і завдання, спрямовані на розвиток точності зорового сприймання, розуміння значення слів, розвиток оперативної пам'яті, уваги поля читання, периферійного зору, активізацію мислення, відчуття емоційного забарвлення слова. А це означає, що впливаємо на формування правильності, швидкості, усвідомленості та виразності читання. При цьому необхідно формулювати завдання таким чином, щоб матеріал таблиці, тобто її зміст, був багатofункціональним.

Для прикладу пропонуємо *пошукову таблицю*, змістом якої є вірші Миколи Вінграновського.

Пошукова таблиця

№ п/п	Сонечко (мал.)	Сніжинка (мал.)	Краплинка (мал.)	Колір
1	ластовенятко	зимонька	перестали	Б І Л И Й
2	шовковенятко	біла	біліє	
3	стеженнятко	ластонько	ночували	
4	зоренятко	сумна	пісня	
1	кіт	хвіст	ластівка	Ж О В Т И Й
2	іде	(на) обід	Микола	
3	чорнолапо	стежка	Вінграновський	
4	зоря	його	народилися	
1	хмара	небо	Дніпро	С І Р И Й
2	вухо	чубах	зажурилися	
3	ногах	горобець	міст	
4	снігито	скеля	шовковиця	

Завдання до таблиці

1. Слова на білому тлі прочитати тихо й повільно; на жовтому — голосніше й повільно, на сірому — тихо й швидко.

2. Прочитати слова в колонці під сонечком, запам'ятати їх. Назвати твори, з яких взято ці слова.

3. Прочитати швидко слова на білому тлі під сонечком. Знайти до них пару, назвати координати названих слів (ластівка — на жовтому тлі перше слово під краплинкою; шовковиця — на синьому тлі четверте слово під краплинкою; стежка — на жовтому тлі третє слово під сніжинкою; зоря — на жовтому тлі четверте слово під сонечком).

4. Знайти слово «іде». Дивлячись на це слово, прочитати виділені слова. Прочитати на пам'ять вірш, з якого взято ці слова.

5. Знайти продовження рядка з вірша:

У тій пісні заєць наш сидить,

У тій пісні _____

(вуха його слить).

6. Відшукати в таблиці незвичайні слова, на які багата поезія М. Вінграновського (ластовенятко, шовковенятко, стеженнятко, зоренятко, ластонько, чорнолапо).

7. Серед слів, записаних на сірому тлі, знайти і прочитати тільки ті, які взяті з вірша «Ластівко біля вікна».

8. Знайти в таблиці слова — ознаки до зими; пригадати і прочитати з пам'яті вірш, у якому описано кінець зими — прихід весни.

Наведені вище завдання — це лише частина тих, які можуть бути використані на узагальнюючому уроці.

Цікаво можна провести підготовчу роботу до читання оповідання Всеволода Нестайка «Як ми літали в космос».

Пошукова таблиця

№ п/п	Місяць (мал.)	Сонечко (мал.)	Зірочка (мал.)	Дві зірочки (мал.)	Колір
1	космічна	найцірпніший	подорож	друг	Б І Л И Й
2	найпопулярніша	однокласник	космос	атмосфера	
3	панередодній	старт	«Ліра»	політ	
4	щоб	математику	супутник	простір	
1	зіткнення	міжпланетний	розлучитися	однокласник	С І Н І Й
2	відкриття	захлипатися	дослідіванка	хвилювання	
3	враження	побудувати	гомоніти	катапультя	
4	плавання	попомучився	приготуватися	Всесвіт	
1	голос	встановлювали	писклявий	орбіта	З Е Л Е Н И Й
2	каменюка	пообідавши	планета	Ромка	
3	треба	приладнали	здоровенна	Тетянка	
4	знати	перезиринулися	однокласниця	Земля	

Завдання до таблиці

1. Прочитати кожну колонку слів мовчки, назвати слова, значення яких незрозумілі.
2. Прочитати першу колонку слів вголос повільно, правильно (від першого слова до останнього), потім швидше (від останнього до першого).
3. Прочитати так само слова другої, третьої і четвертої колонок.
4. Відшукати в таблиці слова *встановлювали* та *попомучилися*. Назвати в них спільну буквену частину.
5. Знайти імена людей.
6. Хто були ці діти? Знайти в таблиці відповідь.
7. Знайти слово «Ліра». Зосередивши погляд на цьому слові, спробувати прочитати слова над ним, під ним, зліва і справа.

Відповідь:

	космос	
старт	«Ліра»	політ
	супутник	

Спробуйте передбачити за словами, наведеними в таблиці, про кого і що може розповісти автор в оповіданні.

На етапі «після читання» теж можна звернутися до таблиці, виконуючи, наприклад, такі завдання:

1. Хто найбільше утворить пар зі слів, поданих у таблиці (напр., *космічна подорож*, *найщиріший друг*, *писклявий голос*...).
2. Що стало відкриттям для головного героя?
3. Вчитель називає слова (*щоб*, *треба*, *супутник*, *математику*, *побудувати*, *знати*) і дає дітям завдання знайти їх у таблиці й скласти з ними речення.

Необхідно зазначити, що значно зручніше і цікавіше працювати тоді, коли така таблиця є у кожного учня.

Вдосконалення навички читання

Для системи навчання учнів читанню характерним є керування становленням навички читання як у процесі оволодіння способами і видами читання, так і шляхом читання спеціально підібраних текстів та виконання завдань, які активно відливають на формування якостей навички читання. Основна мета — подо-

лати труднощі, пов'язані з технікою читання, розумінням прочитаного, забезпечити злиття технічної частини (способу читання, правильності, темпу, виразності) зі смисловою. Це вправи на:

- розвитку чіткої вимови;
- розширення оперативного поля читання;
- розвитку правильності, швидкості зорового, антиципаційного сприймання тексту; контролю і самоконтролю під час читання;
- розвитку уваги, пам'яті;
- формування вміння висловити свою і вислухати чужу думку щодо прочитаного.

Учні пропонуються вправи з урахуванням тієї якості читання, яка потребує удосконалення, ці завдання включаються у змістовий, процесуальний та емоційний напрями підготовки школярів до читання нового тексту. На їх проведення може бути відведено 5–6 хв уроку.

Розвиток уваги і пам'яті під час читання

Без тренування уваги та пам'яті людина здебільшого може миттєво схопити, запам'ятати 7 ± 2 зображень, якщо об'єкти не пов'язані за змістом.

Вправи та завдання для тренування уваги та пам'яті

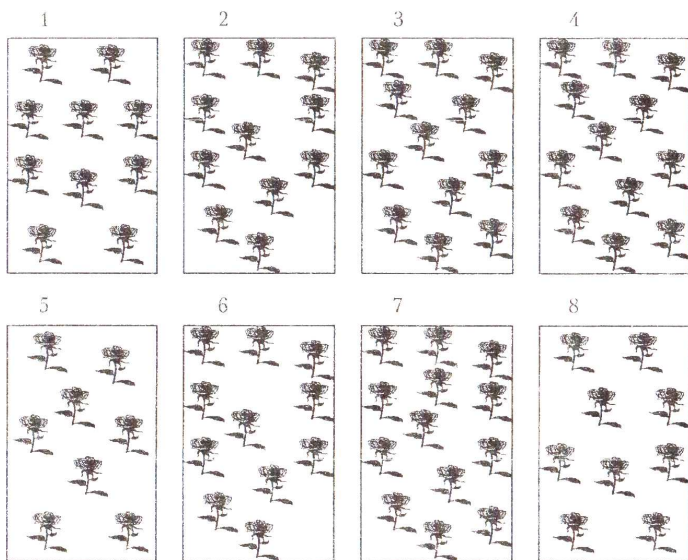
1. Вчитель пропонує дітям зосередитися і відкриває на кілька секунд закритий малюнок. Учні намагаються запам'ятати предмети, зображені на ньому. Малюнок закривається. Далі діти починають записати назви тих предметів, які запам'ятали. Потім малюнок відкривається, і учні перевіряють записане. Якщо діти запам'ятали до трьох зображень — погано, 4–5 — добре, більше — чудово. Для цієї вправи готуються малюнки за змістом твору, що читається. Завдання дається перед читанням тексту.

Так, наприклад, перед читанням української народної казки «Горобець та билина» учням пропонуються малюнки: билина, шуліка, віл, довбня. З'ясовується значення цих слів. Потім ряд доповнюється зображенням вогню, вовка, кози, горобця. Наступне завдання: запам'ятати, що намальовано, записати з пам'яті, перевірити записане за малюнком.

2. На чотирьох квітниках висаджені квіти. Визначити за 5 с:

а) на якому квітнику найбільше квітів?

б) на якому найменше.

3. Таблиця закрита аркушем паперу, відкриваються лише по 2 рядки, кожен другий рядок у ній майже однаковий, тільки в деяких парах є відмінності. За 10 с необхідно визначити, скільки їх і які саме.

7	5	4	3	2	9	8	4	5	2	1	6	8	0	5	4
7	5	3	3	2	9	9	3	5	2	1	6	8	0	4	4

Л	О	Г	Щ	Л	М	Л	Ф	О	Я	Р	П
А	О	Т	Ц	Л	М	М	Ф	О	Я	Р	Г

12	14	11	10	15	16	10
12	14	12	10	51	16	19

а	р	з	с	м	к	с	ч	м
а	р	с	з	л	к	с	ч	м

ар	ра	кп	за	ві	ми	ро	ла
ар	ро	кп	зя	ві	ми	ро	ла

ПКГ	ЗСТ	ОРП	ОЛЗ	МИР
ПКТ	ЗСТ	ОПР	ОЛЗ	РИМ

літ	сом	сом	омк	сла
літ	сом	сам	омк	сла

Знайти відмінність у трьох рядках:

1	1	2	4	5	7	9	8	9	3
1	2	2	4	5	7	6	8	9	3
1	1	2	4	6	7	9	8	3	3

о	о	е	р	з	з	ш	к	м	і
о	а	и	р	з	с	и	к	м	і
о	о	е	р	з	з	ш	к	м	і

ол	ом	ма	рг	ша	лі
ол	ол	ма	рг	ша	ли
ол	ом	ма	рт	са	ли

Р	С	З	Т	Г	О	Е	Л	М
Р	С	С	Т	Т	О	О	Л	М
Р	С	З	Т	Г	О	Е	Л	М

РН	ЛМ	ОО	МС	КП	МИ
РН	ЛМ	ОС	МС	КП	ИМ
РН	ЛЛ	ЕО	МС	КП	МИ

СЗС	ОІЕ	МИР	СІМ	ОЛС
СЗС	ОІЕ	МИР	СІМ	ОЛС
СЗС	ЕІО	МИР	МІС	ОЛС

4. На картці записана тематична група слів. За короткий час потрібно їх прочитати, запам'ятати, а потім записати або назвати один одному:

тигр	гуляти	гарно
лось	грати	цікаво
вовк	бігати	весело
лис	стрибати	радісно
кіт		
рись		

5. Учнім пропонується швидко прочитати слова, які одразу ж закриваються. Завдання: назвати слово з прочитаних, яке зустрічалося двічі. Пригадати, з яких казок ці персонажі:

лисичка	заєць
курочка	вовк
качечка	ведмідь
гусочка	грак
лисичка	цапки
ягня	Нуф-Нуф

Усвідомлення прочитаного

У початкових класах учні оволодівають *вивчаючим* (поглибленим, аналітичним) *читанням*. Це читання характеризується 100 % розумінням прочитаного, точністю сприймання змісту.

Одночасно формується вміння *проглядового читання*, під час якого читач зорієнтовується в темі з метою наступного повного опрацювання тексту. Це читання мовчки, читання «для себе».

Поступово оволодіваючи проглядовим читанням, учні навчаються:

- за заголовком і малюнком, заголовком і ключовими словами визначати, про що йтиметься у творі, а після прочитання тексту перевірити власні гіпотези;
- знаходити фрази для підтвердження висловленої думки;
- шукати відповідь на поставлене запитання;
- знаходити частину тексту, в якій розповідається про ..., описується ...

Поглибленим читанням учні оволодівають у двох формах — читання вголос і мовчки.

У ході навчання читати вголос і мовчки у 2-му класі запроваджуються:

- читання-слухання з наступним аналізом художнього твору;
- читання-слідкуючи;
- читання-передбачення;
- читання-аналіз;
- читання-порівняння;
- пошукове читання;
- індивідуальне читання мовчки.

Кожен із цих варіантів має свої особливості.

Читання-слухання з наступним аналізом художнього твору.

Щоб зацікавити дітей в активному сприйманні на слух, потрібно:

- поставити завдання, які слід виконати після читання (визначити тему — про що цей твір: розказати, чим він цікавий, назвати персонажів, визначити його емоційну спрямованість — веселий, сумний, спокійний, настрій постійно змінюється);
- перед читанням запропонувати учням передбачити зміст, настрої твору, вчинки персонажів і т.д. за заголовком та опорними словами, виписаними з тексту, малюнком, початком твору, запитаннями.

Під час аналізу вчитель:

- перечитує найяскравіші частини тексту;
- пропонує учням прочитати ті частини, які на них справили найбільше враження;
- висловлює своє ставлення до прочитаного і пропонує висловитися учням;
- відкриває таємниці в тексті, місця над якими треба поміркувати, привертає увагу дітей до складних, проблемних моментів.

Читання-аналіз — це читання тексту учнями «від слова до слова» з намагаючим не лише зрозуміти зміст твору (про кого йдеться? що? де? коли? як?), а й відчувати красу художнього слова, жити життям героїв твору, розуміти їхні думки, співпереживати їм.

Читання-передбачення. Перед читанням кожного абзацу (частини) учитель втручається у процес сприйняття: пропонує дітям уявити, поміркувати, бути спостережливими, проїнятися почуттями, не послаблювати уваги.

Індивідуальне читання мовчки. Учитель заохочує дітей до самостійного читання, пропонує підготувати відповідь на запитання, заздалегідь записані на дошці, підготуватися до вибіркового читання, створити словесні картини.

Пошукове читання — пошук слів-характеристик, тобто слів, які допомагають уявити описані картини, визначити час, місце дії, зрозуміти авторське ставлення до героїв твору; емоційно забарвлених слів та слів, якими автор передає душевний стан, почуття персонажів твору.

Формування виразності читання

Під час планування роботи над виразністю читання необхідно враховувати те, що голос людини наділений природними властивостями (сила, висота, тембр, діапазон) і набутими (темп, політ, звучність). Якість голосу формуємо, спираючись на дихання, і стежимо за роботою артикуляційного апарату.

Сила голосу залежить від напруження мовленнєвого апарату та сили видиху повітря.

Тембр — це природне звукове забарвлення голосу.

Висота голосу — це його тональні можливості. Вона залежить від частоти коливання голосових зв'язок. Ця властивість відіграє суттєву роль під час читання, оскільки кожен текст має свою висоту звучання.

Діапазон — межа людського голосу від найнижчих до найвищих тонів звучання. Чим ширший діапазон голосу, тим багатша інтонація читання.

Звучність (дзвінкість) — це властивість голосу, який звучить гучно й чітко. Звучність потрібна під час читання емоційно напруженого тексту.

Темп — швидкість читання. Кожна людина володіє відповідним темпоритмом усного мовлення, який не слід переносити на читання. Темп читання залежить від особливостей змальованих картин.

Політ голосу — здатність забезпечувати хороше сприймання в будь-якому кінці приміщення.

Зразок завдання для формування виразності читання

Промовити пошепки слова: «один, два», голосніше: «три, чотири» і т.д., наприклад, до «дванадцять» з невеликим нарощуванням звучання. Потім у зворотньому порядку, починаючи трохи тихіше, і до «один», «два» пошепки. Під час промовляння пошепки і тихого звучання голосу зберігаєть-

ся та сама глибина дихання та інтенсивність артикуляції, як і під час голосного промовляння.

Вчитель може ввести умовні знаки:

рука, затиснута в кулак, — промовляємо (читасмо) пошепки;
піднята рука вгору — голосніше;
підняті дві руки — голосно;
опущена одна рука — тихіше;
опущені дві руки — тихо;
затиснута в кулак — пошепки.

Виразність читання свідчить про наявність цілісного сприймання і усвідомлення тексту, про готовність дитини до визначення виконавського завдання і добору відповідно до нього інтонації.

Навчаючи дітей виразно читати, треба формувати в них уміння користуватися засобами інтонаційної виразності; озброїти уміннями, пов'язаними з аналізом твору (умінням уявляти описану картину, проникати в підтекст, відчувати частрїй твору, визначати виконавське завдання).

Перелічені вміння формуються під час роботи з художнім твором, його аналізу.

Уміння проникати в емоційний настрій усього твору включає такі мікроуміння: відшукати в тексті слова, якими автор описує стан героя, визначити цей стан, співвіднести його із вчинком, проінятися співчуттям, симпатією чи антипатією до описаного; визначити своє ставлення, ставлення автора до зображуваного, а потім дібрати потрібні інтонаційні засоби, щоб передати все під час читання.

Щоб сформувати *вміння уявляти описану картину*, треба навчати дітей розбиратися у змісті твору, дібрати відповідну до запропонованої теми частину тексту, визначати об'єкти (що буде намальовано), відшукувати слова, за допомогою яких картина буде відтворена (фарби), уявляти і «малювати» словами.

Складне уміння визначити виконавське завдання включає:

- уміння розуміти думки героїв, співпереживати;
- уявляти описану ситуацію;
- виражати своє ставлення до подій і добирати інтонаційні засоби для його передачі.

До інтонаційних засобів належать: пауза, логічний наголос, тон, темп, сила голосу.

Тон читання залежить від настрою, характеру описаних картин. Може бути веселий, сумний, урочистий, грізний, ніжний. Темп читання часто співзвучний з тоном читання: веселі, радісні картини читаються у припвидшеному темпі; сумні — сповільненому. Якщо листочки «летять, кружляючи крилато», то розуміємо, що у вірші описано тихий золотий листопад, передане почуття суму, небажання листочків опадати, прагнення це потриматися в повітрі, тому для читання цих слів добирається повільне, протяжне промовляння слова «кружля-а-ю-чи».

Логічний наголос. У кожному реченні є одне головне слово, яке виділяється за допомогою різних засобів (пауза, темп, висота і сила звуку). Це слово із основним смисловим навантаженням, це центр думки. В ньому захована душа твору, внутрішня сутність, підтекст.

Як знайти головне слово?

Треба розкрити смисл речення, визначити, *що* хотів автор сказати.

Допомагає знайти це слово запитання.

Наприклад.

Біля озера грибочки приміряли свої капелюшки.

— Де приміряли капелюшки?

— Біля озера ...

Як виділити це головне слово?

«Наголос, — пише К. Станіславський, — це вказівний палець, який відмічає головне слово у фразі. Щоб поставити логічний наголос на слово, треба зняти наголос з усіх інших слів, і тоді воно буде природно наголошеним».

Як практично здійснювати роботу над виразністю читання?

Пропедевтична робота в цьому напрямку починається з першого класу: основою вироблення виразності є усні практичні вправи.

Для дітей цікавими є вправи з уявно-ігровими елементами. (Уяви собі, що ти в лісі збираєш гриби з бабусею. Озираючись — а бабусі поруч немає. Вона, звичайно, недалеко. Поклич її:

«Бабусю!» Бабуся не відкликається. Мабуть, трохи далі відійшла. Поклич протяжніше, пошли звук на відстань: «Бабусю-у-у! Бабусю-у-у!»

Побачив бабусю, йдеш до неї і озиваєшся.

Стеж за силою видиху. Помітив, як від сили видиху залежить сила звучання голосу?

Можна використовувати віршовані або прозові тексти, які дають змогу промовляти їх з різною силою голосу, в різному темпі з поєднанням рухів.

Наприклад.

ЛЮБИЙ ВІТРЕ-ВІТРОВІЮ

— Любий вітре-вітровію, —
шелестить пшениця, —
бачиш, я від спраги млію,
дай води напиться.

пошепки

Вітровий дмухнув щосили,
сгребенуся птахом —
і знемацька хмари сині
перейняв над шляхом.

*голосно, нахил тулуба
руки підняті, змах ними зліво-вправо*

А ті хмари буйногріві —
хмари-водовози.
В них цілющі, гуркотливі
причайлись грози.

голосніше, показуючи руками хмари

прислухаючись

Ось мстинулася по небу
блискавка грайлива,
вітер віух —
і серед стелу
запуміла злива

*тише
рухи рук «малюють» блискавку
тихо
голосніше
повільно пройти, прислухатися*

(В. Скомаровський)

Як бачимо, у самому вірші закладені основи для зміни сили голосу і виконання рухів. Доцільно використовувати ці можливості. Динаміка голосу, рухи підсилюють сприйняття змісту.

В ЛІСІ Є ЗЕЛЕНА ХАТА

В лісі є зелена хата, там поснули ведмежата, а найменший вереда, сивий мамі набрида, каже: — Я не хочу спати, утечу вночі із хати, коли меду не даси, риби, сала, ковбаси! — Люлі-люлі, треба спати, над синком лепоче мати, як заснеш — тобі усе сон в копівці принесе	<i>приглядаючись, тихо</i> <i>голосніше</i> <i>голосно, зваві повороти</i> <i>тихіше</i> <i>повільні повороти</i> <i>пошепки</i> <i>тихо</i> <i>пошепки</i> <i>руки складені «подошкою» під вушка</i>
--	---

(Платон Воронько)

Вправи розвивають координацію фонаційно-дихальної роботи, впливають на формування правильності читання.

У другому класі — практичні спостереження над інтонацією читання оповідань, казок, віршів та інших жанрів з опорою на зміст і значення текстів, формуються уміння, які забезпечують емоційне, образне і логічне сприймання тексту, уміння «бачити», відчувати, оцінювати події, факти, героїв.

Зразок аналізу вірша Тамари Коломієць «Нагідка»

Мета: донести до дітей красу поетичного слова, мелодію, ритм, настрій твору, навчати інсценізувати зміст вірша постановкою живих картин, виразно читати, передавати голосом настрій персонажів.

Послідовність проведення: після ознайомлення з віршем визначається емоційна спрямованість — який настрій твору? (Радіємо разом з ромашками і чорнобривцями, сумуємо з нагідкою).

Вид аналізу вірша: «услід за автором».

ХІД РОБОТИ

- Про кого розповідається у вірші? (Про ромашки, чорнобривці, нагідку)
- Що автор каже про ромашок і чорнобривців? Якими словами їх описує? (Білявенькі, чорнявенькі.) Чи подобаються вони самі собі?
- А як почувається нагідка? Якими словами автор її описує? (Така біда! Одним-одна, як сиротина.)

— Чому сумує нагідка? (Коса руда.)

— Чи було їй чого сумувати? (Ні, вона дуже гарна. Ромашки дивуються, чорнобривці чудуються. Називають її гарнесенькою, порівнюють з сонечком — «як сонечко яснесенька».)

— Які слова автор добирає для опису квітів? Як вони звучать? (Ніжно, нагідно.)

— Чи відчуваємо ми, що автор милується квітами? (Так. Автор так ніжно про них розповідає.)

— Яку картину ви уявили, читаючи вірш? Якими б намалювали ромашок, чорнобривців на початку вірша і в кінці? (Спочатку вони просто красуються, в кінці милуються нагідкою.)

— А нагідку якою б намалювали спочатку? (Одинока, сумна біля тину.) А в кінці? (Усміхнена.) Хто допоміг їй «побачити» себе гарнесенькою?

Постановка «живих картин». Після розподілу ролей діти жес-тами, мімікою, позою передають стан персонажів твору. Перша картина: ромашки, чорнобривці задоволені собою, а в цей час нагідка сумує. Друга картина: ромашки, чорнобривці із захопленням дивляться на нагідку, в якій поступово розцвітає усмішка.

Спостереження за римою. Римуються парні рядки. У перших двох рядках змальовані білявенькі, чорнявенькі квіти, у наступних чотирьох — біда нагідки: *біда — руда — сиротина — тину*; 7–8 рядки — зміна настрою: *дивуються — чудуються*; в останніх двох, як у перших, радість, милування красою: *гарнесенька — яснесенька*.

Вибір засобів інтонаційної виразності. Тон читання змінюється — спочатку веселий, бадьорий, потім сумний змінюється захопленням красою нагідки. Веселі картини читаємо в помірно-му темні, сумні — у сповільненому.

Вибір логічних наголосів. Міркуємо так: чому сумувала нагідка? Тому що в неї коса руда, що вона не така, як інші — не білявенька, не чорнявенька. Отже, читаючи, виділяємо саме ці слова:

Ромашки — *білявенькі*,
Чорнобривці — *чорнявенькі*,
А в нагідки — *така біда*,
Така біда — коса руда.

Тривалими паузами відділяємо одну картину від іншої.

Під час аналізу твору учні мають зрозуміти його настрій, емоційний стан персонажів, а відтак зможуть усвідомлено дібрати засоби інтонаційної виразності й прочитати виразно вірш.

Практичне заняття 2

ФОРМИ ПЕРЕВІРКИ УСВІДОМЛЕНOSTІ ЧИТАННЯ ТЕКСТІВ

ЗМІСТ

1. Програмні вимоги до рівня сформованості навички читання в учнів 2–4 кл.
2. Методика визначення рівнів сформованості навички читання мовчки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Критерії оцінювання навчальних досягнень з читання у системі початкової загальної освіти // Почат. шк. — 2008. — № 10. — С. 28–35.
2. Звіт за результатами дослідження вмінь і навичок читання та розуміння тексту учнями 4-х класів загальноосвітніх навчальних закладів м. Києва. — К., 2008.
3. Мартиненко С.М. Діагностичні методики як засіб перевірки готовності майбутнього вчителя до творчої професійно-педагогічної діяльності / С.М. Мартиненко // Навчання у початковій школі як цілісний творчий процес: теорія і практика / за ред. В.І. Бондаря; упоряд. О.Я. Митник. — К.: Почат. шк., 2011. — С. 258–300.
4. Програми для загальноосвітніх шкіл 1–4 класи. — К.: Почат. шк., 2012.
5. Пачанинська М. Читання. Контроль навчальних досягнень. 3 клас. — Тернопіль: Підруч. і посіб., 2007. — 112 с.

Проблемні запитання та завдання

1. Визначте позитивні моменти та недоліки процесу перевірки рівня сформованості в учнів початкових класів навички читання.
2. Дайте визначення понять: «діагностика», «контроль», «перевірка», «оцінювання», «оцінка», «прогнозування».
3. Назвіть і обґрунтуйте основні причини небажання дитини читати.

Практичні завдання

На занятті:

Запропонуйте нові форми і зміст вивчення рівня сформованості вмінь і навички читання. Форма проведення заняття — брейнстормінг.

Модульна контрольна робота № 1

1. Продіагностуйте рівень сформованості навички читання (студент у ролі учня).
2. Встановіть причину допущених недоліків.
3. Визначте напрями роботи над удосконаленням навички читання.
4. Розробіть систему вправ для удосконалення навички читання.

МОДУЛЬ II

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОБОТИ З ХУДОЖНЬО-ЛІТЕРАТУРНИМ ТВОРОМ

Мета: формування у майбутніх учителів професійного погляду на дитячу літературу як на мистецтво слова і як на навчальний матеріал, який треба вміти розглядати з літературознавчої і методичної точки зору одночасно, щоб дібрати доцільні напрями аналізу літературного твору.

У результаті засвоєння навчального матеріалу модуля II «Психолого-педагогічні основи роботи з художньо-літературним твором» студент повинен:

• знати:

- особливості літературного твору;
- особливості сприймання поетичної мови молодшими школярами;
- прийоми аналізу художнього твору на уроках літературного читання.

• вміти:

- робити літературно-методичний аналіз твору;
- володіти видами аналізу художнього твору, щоб забезпечити в учнів глибину і самостійність сприймання художнього твору.

Лекція 2

СТРУКТУРА ТА ЕЛЕМЕНТИ ЗМІСТОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

ПЛАН

1. Художній твір як мистецтво слова.
2. Родові і жанрові різновиди художніх творів.
3. Структура літературно-художнього твору.

Основні поняття: художній твір, сюжет, композиція, художній образ, тема, пафос, ідея.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Галич О., Назареш В., Васильев Є. Теорія літератури: підруч. / за наук. ред. О. Галича. — К.: Либідь, 2001. — С. 124—141; 205—223.
2. Програми середньої загальноосвітньої школи. — К.: Почат. шк., 2012.

Додаткова

1. Мовчун А. Запрошуємо у світ літературних термінів / А.І. Мовчун // Почат. шк. — 2003. — № 10. — С. 35—38.
2. Светловская Н.Н. О литературном произведении и проблемах, связанных с его осмыслением при обучении младших школьников чтению / Н.Н. Светловская // Начальн. шк. — 2005. — № 4. — С. 8—15; № 5. — С. 39—47; № 6. — С. 48—57.
3. Цимбалюк Л. Проблеми ведення літературознавчої пропедевтики в початкових класах / Л. Цимбалюк // Почат. шк. — 2000. — № 11. — С. 19—25.

Художній твір як мистецтво слова

Літературно-художній твір — це «образ світу, в слові явлений» (Б. Пастернак). Це розповідь про певну життєву подію, що веде від особи реального або уявлюваного автора з розрахунком на естетичне враження і містить у собі його передумови.

Об'єктивна дійсність, що відображена у творі, — це не сама життєва реальність як така, а більшою чи меншою мірою життєподібна ілюзія реальності, яка в кінцевому результаті здатна створити передумови для естетичного враження.

Естетична цілість твору не замкнута в собі. Вона розрахована на відповідну естетичну готовність читача виявити зусилля для того, щоб сприйняти її в усій повноті. Сказане можна зобразити у вигляді естетичного ланцюжка: автор—твір—читач.

Методичний висновок. Щоб читач сприйняв твір, треба налаштувати його на відповідний емоційний лад, спрямувати думки у відповідне русло, навчити стежити за розвитком подій, співпереживати настроям персонажів.

У художньому творі дійсність зображується у художніх образах.

Художній образ — це конкретна і водночас узагальнена картина людського життя, що створена за допомогою вимислу й має естетичне значення (за Л. Тимофєєвим).

Художній образ — це відображувана картина життя, якою ми її бачимо, чи могли б побачити.

Для нього є характерною:

- емоційність зображення;
- узагальненість змісту;
- індивідуально неповторна манера зображення;
- відкрита для читача можливість для домислення, уяви зображеного;
- динамічність розгортання образу дійсності за допомогою діалогів, монологів, авторських роздумів, описів тощо.

Структура літературно-художнього образу. Загальна структура літературно-художнього образу в усіх видах мистецтва являє собою поєднання чуттєвого та ідею, покладену в його основу. При цьому художній образ — це завжди щось більше, ніж конкретно чуттєва даність предмета, його відображення.

Суттєва відмінність літературно-художнього образу, на відміну від живопису, полягає у динамічності зображуваної дійсності через діалоги, монологи, авторські роздуми, описи тощо. Внутрішня специфіка структури літературно-художнього образу залежить від родових ознак твору. Так, ліричний образ створюється внаслідок асоціації; епічний — внаслідок відтворення предметного боку зображуваного; в драмі образ створюється майже виключно за рахунок мови дійових осіб.

Родові і жанрові різновиди художніх творів

Художні твори об'єднані в *роди*: ліричні, епічні, драматичні. В основу визначення родових ознак покладена міра безпосередності вираження думок та почуттів автора.

Ліричні твори — це твори, в яких безпосередньо виражені глибокі почуття; епічні та драматичні твори — авторські переживання немов би приховані за картиною «чужого» життя, про яке йдеться у творі.

У межах кожного з родових типів виділяються видові або жанрові моделі творів:

- *епічні жанри*: роман, повість, новела, оповідання, есе, нарис, міф, легенда, притча, казка;
- *ліричні жанри*: пісня, романс, пейзажна лірика, громадянська, філософська, сонет;

- **драматичні жанри:** драма, комедія, трагедія, водевіль;
- **лірико-епічні жанри:** балада, балада, байка, співомовки, поема, художня біографія та ін.

Епічний твір передає певний випадок або цілу історію з життя героя чи героїв. Автор епічного твору ретельно аналізує дійсності, з'ясовуючи причини та наслідки кожного кроку героїв, подаючи життя у його природному саморусі. Для епосу характерні зображувальні засоби: вчинки героїв, портрети, прямі характеристики, діалоги, монологи, полілоги, пейзажі, жести, міміка, інтер'єри, умовність.

Лірика (від грец. ліра — струнний музичний інструмент, під акомпанемент якого стародавні греки співали пісні) — один із трьох літературних родів, у якому насконішня дійсність зображується шляхом передачі почуттів, настроїв, переживань, емоцій ліричного героя чи автора.

Специфіка ліричної поезії полягає в тому, що людина присутня в ній не лише як автор, але і як суб'єкт, що включений до естетичної системи твору як важливий елемент. У ліриці авторська поезія, складний внутрішній світ передаються образами. Для лірики особливо важливим є той факт, що в її сприйнятті повинен брати участь читач, який *розуміє прочитане і співпереживає йому*, тобто він повинен «також працювати: відчувати, здогадуватися, уявляти» (С.Я. Маршак). І чим якіснішою буде ця робота, тим сильніший вплив лірики на читача, тим більше він візьме тих цінностей, якими ділиться з ним поет.

«Зміст художнього твору не перебивається, як вода, з одного глечика в інший, із твору в голову читача. Він відтворюється самим читачем — за орієнтирами, поданими у творі» (П.М. Якобсон). Орієнтири — ключ до розуміння твору, «ключові» слова, які відкривають зміст твору. «Кожна вірша — покривало, розкинуте на вістрі декількох слів. Ці слова сяють, як зорі. Вони є основою поезії» (О. Блок).

Важливим компонентом ліричного твору є *ліричний герой*. Це своєрідна уявна особа, настрої, думки й переживання якої передано у творі. Ліричний герой віддзеркалює особисті почуття автора, пов'язані з його життєвим досвідом, світоглядом, світовідчуттям.

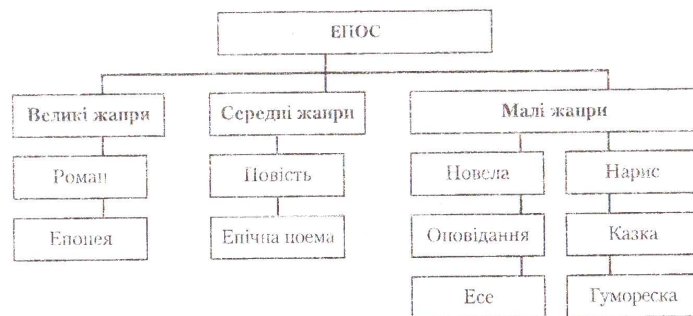

Схема. Епос і епічні жанри

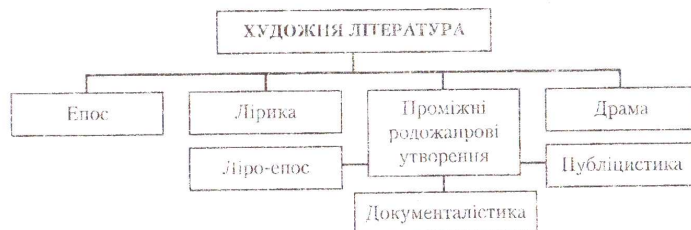

Схема. Роди літератури

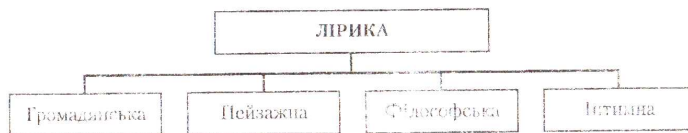

Схема. Ідейно-тематична класифікація лірики

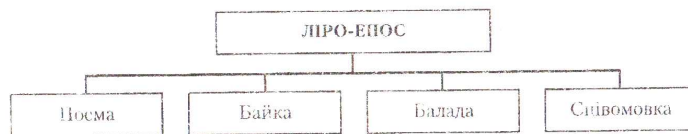

Схема. Жанри ліро-епосу

Структура літературно-художнього твору

Текст художнього твору має три лінії: сюжетну, підтекст, основну думку.

Сюжет — перебіг дій та послідовність її розвитку.

В основі внутрішньої організації сюжету лежить *конфлікт* (колізія, інтрига), тобто певна суперечність у стосунках між героями твору, проблема, що окреслюється темою твору, і потребує свого вирішення.

Структура твору — це *композиція*, яка складається з п'яти елементів: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка.

Експозиція — інформування читача про персонажів твору, введення в ситуацію, в якій визріває конфлікт.

Зав'язка — той етап розвитку дії, який визначає «зав'язування» в ній певного конфліктного вузла, що служить початком розгортання основного конфлікту твору.

Розвиток дії — увесь перебіг подій, починаючи від зав'язки й закінчуючи кульмінацією твору. Ця ланка сюжету має низку поступових ускладнень дії, мета яких полягає в дедалі більшому загостренні конфлікту.

Кульмінація (від лат. culmen — вершина) — момент пайбільшого напруження дії, найвищої точки розвитку конфлікту, момент максимального загострення конфліктної ситуації у творі.

Розв'язка — частина сюжету, яка завершує дію, доводить до логічного вирішення події, частково або й повністю розв'язує зовнішній бік конфлікту, не вичерпуючи при цьому глибини проблеми.

Цілісність художнього твору забезпечується внутрішніми зв'язками, які мають вияв у темі, ідеї, пафосі.

Тема — це коло життєвих явищ, відображених у творі у зв'язку з певною проблемою, що служить предметом авторського осмислення та оцінки.

Це, як визначає Н.М. Светловська, частина об'єктивної реальності, яка чомусь привернула до себе увагу письменника і яку без нього читач не зміг би так побачити. Таким чином, тема вказує читачеві на те, яку частину навколишньої дійсності чи внутрішнього світу людини досліджує письменник.

Пафос літературного твору — настрій, яким пронизаний голос оповідача і який «незримо» супроводжує розгортання подій у творі. Це «душа твору», за визначенням Є. Аксьонова, це «емоційна тональність», об'єктивно передана автором у тексті літературно-художнього твору (Н.М. Светловська).

Ідеєю називається головна думка, що служить узагальненим вираженням змісту всього твору й містить оцінку зображених у ньому життєвих явищ. Ідея — це авторське світорозуміння, ставлення письменника до життя і людини, яке він захотів виразити.

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗАСВОЄННЯ ТЕМИ

Варіант 1

1. Закінчити думку: *Художній твір — це розповідь про* _____.
2. Художні твори об'єднані в роди: _____.
3. Сюжет — це _____.
4. В основі внутрішньої організації сюжету лежить _____.
5. Розташування частин сюжету — це _____.
6. П'ять композиційних елементів твору: _____.

Варіант 2

1. Дати пояснення за допомогою схематичного зображення, що таке художній образ.
2. Показати схематично структуру художнього твору, його композиційні елементи.
3. Дати розгорнуту відповідь: що таке тема, ідея, пафос твору.
4. Визначити тему, ідею, пафос художніх творів (матеріал «Читанка», 3 клас).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ТЕМИ

Доповіть зміст лекції розкриттям жанрових особливостей творів:

- епічних (новела, оповідання, есе, нарис, міф, притча, легенда);
- ліричних (пісня, сонет, пейзажна лірика);
- драматичних (драма, комедія, трагедія);
- лірико-епічних (співомовки, байка, художня біографія).

Лекція 3 ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ. ОСОБЛИВОСТІ УРОКІВ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

ПЛАН

1. Літературне читання в початкових класах та його особливості.
2. Психологічні особливості сприймання художнього твору учнями початкових класів. Літературний розвиток молодших школярів.
3. Цілі навчання літературного читання і пріоритети в початковій літературній освіті.

Основні поняття: літературне читання, літературний розвиток.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Літературне читання. Базова навчальна програма // Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. — К.: Почат. шк. — 2012.
2. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах / О.Я. Савченко. — К.: Марістр-S, 1997. — 256 с.
3. Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах: посіб. для вчителя / О.Я. Савченко. — К.: Освіта, 2007. — 334 с.
4. Фенчик О. Повноцінне сприйняття молодшими школярами художніх творів на уроках літературного читання / О. Фенчик // Почат. шк. — 2011. — № 11. — С. 9–15.

Додаткова

1. Бибко Н.С. Сказка приходит на урок / Н.С. Бибко // Начальн. шк. — 1996. — № 9. — С. 31–48.
2. Бородин В.А. Активизация интеллектуально-информационной деятельности младшего школьника / В.А. Бородин // Начальн. шк. — 1999. — № 11. — С. 24–27.
3. Климанова Л. Уроки литературного чтения по учебникам «Родная речь» / Л. Климанова // Начальн. шк. — 2007. — № 1. — С. 61–66.
4. Колесникова О.И. Восприятие поэтической речи младшими школьниками / О.И. Колесникова // Начальн. шк. — 2005. — № 6. — С. 56–65.
5. Молдавская Н.Д. Литературное развитие школьников в процессе обучения / Н.Д. Молдавская. — М.: Педагогика, 1976.
6. Науменко В.О. Вибір прийомів аналізу віршів пейзажної лірики / В.О. Науменко // Почат. освіта. — 2007. — № 4. — С. 2–4.
7. Науменко В.О. Навчання вдумливого читання і розуміння художнього твору / В.О. Науменко // Почат. шк. — 2008. — № 7. — С. 50–51.

8. Науменко В.О. Перлинка: посіб. з читання для уч. 2, 3 кл. / В.О. Науменко. — К., 1998.
9. Науменко В.О. Урок читання в початкових класах / В.О. Науменко // Почат. освіта. — 2009. — № 43. — С. 3–5.
10. Никифорова О.И. Психология восприятия художественной литературы. — М.: Книга, 1972. — 152 с.
11. Оморокова М.И. Совершенствование чтения младших школьников / М.И. Оморокова. — М.: АРКТИ, 1997. — 160 с.
12. Первова Г.М. Теоретико-методические основы планирования уроков чтения в начальных классах / Г.М. Первова // Начальн. шк. — 2002. — № 1. — С. 46–53.
13. Первова Г.М. Работа над рассказом с учетом его жанровых разновидностей / Г.М. Первова // Начальн. шк. — 1991. — № 7. — С. 6–13.
14. Рожина Л.Н. Психология восприятия литературного героя школьниками / Л.Н. Рожина. — М.: Педагогика, 1997.
15. Савченко О.Я. Работа с текстом на уроках чтения в 2 классе / О.Я. Савченко // Почат. шк. — 2009. — № 10. — С. 8–12.
16. Мовчун А. Запрошуємо у світ літературних термінів / А. Мовчун // Почат. шк. — 2003. — № 10. — С. 35–38.
17. Чумакова Т.Н. Особенности изучения художественного произведения на уроках литературного чтения / Т.Н. Чумакова // Начальн. шк. — 2005. — № 6. — С. 41–43.

Літературне читання в початкових класах та його особливості

Література містить великий потенціал духовних цінностей, які можуть бути джерелом розвитку особистості — творчої, культурної. Ось чому важливо вже в початкових класах одночасно з формуванням навички читання відкрити дитині світ словесного мистецтва, привернути увагу до його краси, розвивати духовні якості під впливом літератури.

З 1 вересня 2012 року початкова школа переходить на навчання за оновленими програмами. З 2013 р. читання проводитиметься за програмою «Літературне читання» та підручниками «Літературне читання». Це важливий крок до того, щоб навчити дітей не тільки читати твір, а й відчувати і розуміти його як витвір мистецтва.

Мета літературного читання — розвиток дитячої особистості засобами читацької діяльності, формування читацької компетентності молодших школярів, яка є базовою складовою

комунікативної і пізнавальної компетентностей, ознайомлення учнів з дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовка їх до систематичного вивчення курсу літератури в основній школі.

Читацька компетентність є особистісно діяльним інтегрованим результатом взаємодії знань, умінь, навичок та ціннісних ставлень учнів, що набуваються у процесі реалізації завдань предмета «Літературне читання» (Програма).

Під час навчання відбувається становлення і розвиток якостей дитини-читача, здатної до самостійної читацької, творчої діяльності; здійснюється її мовленнєвий, літературний, інтелектуальний розвиток; формуються морально-естетичні уявлення і поняття, збагачуються почуття, виховується любов до мистецтва слова, потреба в систематичному читанні.

Реалізація програми «Літературне читання», розробленої відповідно до нових стандартів початкової школи, потребує від учителя вмінь працювати з художнім твором як мистецтвом слова. А це означає, що під час читання й аналізу художнього твору йому необхідно навчити дітей помічати і відчувати красу художнього слова, особливості добору автором слів, за допомогою яких створюється художній образ, передаються емоції, почуття, ставлення до описаного; розуміти авторську позицію й адекватно реагувати на зміст прочитаного, виявляти й усвідомлювати свої почуття.

Літературне читання має такі особливості:

- поєднання роботи з навичкою читання і формуванням читацьких умінь;
- організація роботи з текстом як мовленнєвою одиницею і літературним твором як мистецтвом слова з його специфічною структурою і жанровими особливостями;
- робота з мовою твору і розвиток мовлення учнів;
- диференціювання роботи з художнім і науково-художнім твором;
- формування літературознавчих уявлень, які забезпечують повноцінність сприймання художнього твору;
- сприймання художнього твору поєднується з творчою діяльністю учнів, розвитком їхньої емоційної сфери, збагаченням духовного світу.

У програмі та літературних читанках значна увага приділяється навчанню читати, а також розумінню віршованих та прозових творів, особливостям їхнього змісту й форми, що сприяє розвитку емоційної сфери читача, його пам'яті, мислення, уяви, фантазії.

Умови, від яких залежить ефективність літературного читання. Уроки читання в початкових класах проводяться із урахуванням естетичної спрямованості художнього твору, можливості на його основі формувати естетичний смак дитини. При цьому дотримується різноманітність тематики, родів і жанрів, форм художнього мовлення (вірші й проза).

Завдання вчителя:

- а) на уроках літературного читання не тільки навчити дітей читати, а й розуміти художній твір, відчувати переживання автора, що він хотів донести до читачів;
- б) створити етико-естетичну атмосферу, яка сприятиме відкритості дітей до спілкування з творами мистецтва;
- в) створити образ вчителя, який є читачем, як і діти, але з більшим життєвим і читацьким досвідом.

Психологічні особливості сприймання художнього твору учнями початкових класів. Літературний розвиток молодших школярів

Діти люблять слухати вірші. Для учнів початкової школи характерна естетична сприйнятливість, природний відгук на красу вірша. Першокласники ще не можуть пояснити, що саме їх вразило, а лише передають свої емоції словами: поліннявся пастрій, або, навпаки, стало сумно на душі, слухав схвильовано. Вміння помічати дітьми, чим викликаний у них відповідний емоційний стан, виробляється поступово. На базі неусвідомленого переживання краси форми твору розвивається вміння відчувати звуки, ритм, мелодійність, характер звучання вірша. Тому важливим завданням учителя є не допустити спаду емоційності під час сприймання учнями художнього твору, яке може потягти за собою інтелектуальні втрати, збереження у дітей здатності переживати естетичні почуття. Тому роботі з поезією необхідно приділити належну увагу.

Як протікає процес сприймання художнього твору? Відповідь знаходимо у психологічних, лінгвістичних, психолінгвістичних, літературознавчих дослідженнях.

Ритмомелодійне звучання тексту впливає на чуттєве сприймання і викликає емоційний відгук. Слова, виділені логічним наголосом, паузами, фрази, прочитані тихіше чи голосніше, швидше чи повільніше, римування слів викликають асоціації. В роботу включається мовленнєва пам'ять, обсяг якої залежить від досвіду сприймання мовленнєвих виразів, що викликають образні уявлення. Якщо такого досвіду немає, то підключається інтуїція, робиться передбачення про можливе значення переданого словом смислу в даному контексті (Колесникова О.И. Восприятие поэтической речи младшими школьниками / О.И. Колесникова // Начальн. шк. — 2005. — № 6. — С. 56—65).

В учнів початкових класів сприймання художніх епічних творів фрагментарне. Вони приділяють увагу окремим деталям, недостатньо розуміють підтекст, мотиви вчинків героїв. Проте в дітей цього віку досягає значного розвитку емоційна сфера, і вони здатні сприймати прочитане «почуттями», активно реагувати на події, якщо текст яскравий, динамічний, емоційний.

Якщо основою аналізу тексту є його логічний аспект, а образна та емоційна частина твору ігноруються, то приглушуються, «засушуються» почуття дитини.

Не сприяє цілісному сприйманню твору дитиною відрив аналізу змісту від використаних у ньому художніх засобів (Оморокова М.И. Совершенствование чтения младших школьников / М.И. Оморокова. — М. : АРКТИ, 1997. — С. 101—102).

Учитель повинен враховувати психологічні закономірності розвитку процесів смислового аналізу тексту, формувати у дітей розумові навички і процеси мислення, які дають можливість цілеспрямовано проводити смисловий аналіз матеріалу і визначати в ньому найсуттєвіше.

Найскладнішим для розуміння є художній твір. Розуміння смислу, основної думки твору — складний психологічний процес, пов'язаний з переформулюванням, узагальненням.

Стадії розуміння основної думки (Локалова Н.П. Стадии овладения учениками литературным текстом // Начальн. шк. — 1996. — № 7):

1. Учень не може дати відповідь.
2. «Повторення». Учень повторює рядки твору чи речення.
3. «Заголовок». Учень замість визначення найсуттєвішого відтворює заголовок твору чи інтерпретує його;
4. «Синкрет». Найважливіша суть твору подається у формі неправильного переказу твору із додаванням власного змісту.
5. «Фабула». Учень переказує зміст, не визначаючи найважливіших думок.
6. «Початок диференціації (визначення) смислу». Учень робить короткий переказ, формулює в узагальнюючій фразі головну думку;
7. «Повна диференціація смислу». Головна думка твору формулюється правильно і узагальнено.

З метою забезпечення повноцінного сприймання художнього твору необхідно пропонувати учням такі твори, які викликають у них відповідні почуття, змушуватимуть співпереживати героям; потрібно навчати їх бачити моральний образ персонажів, багатство мови поета, письменника, допомогти впізнавати автора за творчою манерою. Для цього дитина повинна оволодіти вміннями розпізнавати художні засоби, визначати жанрові особливості твору, слідкувати за розвитком подій, визначати значення описів, емоційну спрямованість твору, авторське ставлення до описаного. Це можливо лише за умови цілеспрямованої роботи щодо літературного розвитку учнів початкових класів.

Під літературним розвитком у психологічному аспекті розуміють здатність мислити словесно-художніми образами, виявляти здібності у власній літературній творчості.

В методичному аспекті зміст поняття «літературний розвиток» розкривається, виходячи зі специфіки об'єкта пізнання і вікових особливостей.

Літературний розвиток — це віковий і одночасно навчальний процес проникнення в умовні форми літератури, в ту умовність, яка лежить у самій природі художньо-образного пізнання життя і становить мову мистецтва. Щодо учнів початкових класів, то це насамперед удосконалення таких якостей читача, як спостережливість і відтворююча уява, відчуття поетичного слова, здатність до співпереживання, вміння осягати узагальнюючий зміст

словесно-художніх образів, оцінювати прочитані художні твори з відповідних естетичних позицій.

Літературний розвиток бере свій початок з розвитку мовлення учнів (на уроках читання цьому сприяє, насамперед, художній твір, потім власний життєвий і читацький досвід, і, насамкінець, наука про літературу з її термінологією, системою понять і науковою термінологією).

Усвідомлення художнього твору — складний процес, тому що поетична мова відрізняється від повсякденної.

В художньому образі слово починає звучати по-іншому, розкриваючи все багатство свого конкретного змісту і набуваючи нового, надсловесного. Образне узагальнення досягається шляхом зображення (а не називання) об'єкта. І, як наслідок, у читацькому сприйнятті виникає живе уявлення про світ, створений автором. Читач на основі опорних образів, окремих художніх деталей відтворює повну картину життя, зображену в творі. А деталі — це результат величезної праці художника (прояв його ставлення до життя, вибір, оцінка дійсності). І картина, яка виникає у сприйнятті читача, є вже художнім узагальненням.

Отже, мова поетичного твору відзначається образністю, що досягається вживанням слів-загадок, які приховують, конкретно не називають об'єкт дії («вже з вірію попритітали гості» — Леся Українка про пташок); слів, що лише в контексті грають усіма своїми образно-семантичними відтінками («задощило, захлюпало» — Л. Костенко про осінь); авторських неологізмів («як ішли неквапи зиму зимувати» (М. Вінграновський)).

В основі мовної образності лежить використання письменником багатозначності слова, тропів (від *грец.* «зворот»), тобто вживання слів у переносному значенні. До тропів належать метафори, епітети, порівняння тощо. Усі вони по-різному творять словесний образ, але мають два найголовніших значення — описове й оцінне (по-перше, троп служить більш точному опису, по-друге, дає оцінку зображуваного, виявляє авторське ставлення до нього). Завдяки цьому письменник може творити виразні, хвилюючі образи, які вкарбовуються у свідомість читача. Адже чим більше у творі слів, які в контексті грають усіма образно-семантичними відтінками, тим сильніше відчуття повноти художнього враження.

Знаючи ці особливості художньої мови, вчитель початкових класів має навчити учнів не тільки розуміти, а й любити її.

Відомо, що у сім років дитина починає усвідомлювати свої уявлення і почуття під час читання художніх творів. У неї розвивається здатність насолоджуватися художнім словом. Отже, у цей період необхідно забезпечити високохудожнє літературне оточення дитини, навчити чути, сприймати і розуміти художнє слово.

Розуміння значення слова в поетичному контексті потребує вміння встановлювати асоціації, долати логічно-смысловий бар'єр, абстрагуватися від чіткого змісту (наприклад, бабуся-холодуса — зима; вівчарик на небі — місяць). Важливо пам'ятати, що розуміння поетичної мови не зводиться до розуміння значення слова. Тлумачитись повинні не слова, а образи твору, як зазначав відомий російський педагог і методист кінця ХІХ ст. М.Ф. Бунаков, тоді в уяві читача виникає поетичний образ у цілому, а не фрагментарний, однобокий. Тому важливо, щоб діти на уроках читання якомога більше знайомилися з цікавими художніми творами, яскравими художніми образами, які запам'яталися б їм надовго. А це значною мірою залежить від учителя, який має поставити перед собою завдання удосконалити вміння аналізувати текст, поглибити знання з основ герменевтики — науки про принципи і шляхи аналізу тексту.

Цілі навчання літературного читання і пріоритети в початковій літературній освіті

Вчитель початкових класів, готуючи урок, проєктує навчання молодших школярів читати і сприймати літературу як мистецтво слова. Для цього конкретизує мету уроку, визначає його навчальний, розвивальний і виховний аспекти.

Навчальна мета озвучується на уроці, у ній визначаються дії вчителя та учнів, спрямовані на виконання навчального завдання. Доречно у формулюванні використовувати такі слова: пізнати, простежити, розкрити, показати, опанувати, досягнути, настановити на розуміння.

Розвивальна мета визначається з метою систематичного, послідовного розвитку необхідних читацьких умінь.

Читання в початкових класах — складне психологічне явище, яке являє собою протікання емоційних, мислительних, вольових процесів та мовлення.

Урок читання має впливати на інтенсивний розвиток уяви, почуттів, мислення, пам'яті, мовлення, емоційної сфери.

Дидактична мета уроків читання в початкових класах — розвиток навички читання. Учителю треба визначити прийоми читання відповідно до особливостей художнього твору, що й конкретизує навчальний аспект кожного уроку (розвивати навичку читання за ролями, працювати над формуванням умінь визначати тему та ідею художнього твору).

Виховний аспект уроку.

Щоб правильно визначити виховну мету уроку, вчитель продумує відповідь на запитання: «Як вплине художній твір на учнів?».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗАСВОЄННЯ ТЕМИ

1. Проаналізуйте один із розділів «Читанки». Визначте, чи створені можливості для проведення уроків літературного читання. Аргументуйте свою відповідь.
2. Виберіть два будь-які твори з підручника «Читанка». Визначте тему і мету уроку, на якому ці твори опрацюватимуться.

Лекція 4

АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

ПЛАН

1. Розкриття змісту понять «аналіз», «аналіз художнього твору». Прийоми аналізу художнього твору.
2. Літературно-методичний аналіз тексту (ЛМАТ).
3. Види аналізу художнього твору.

Основні поняття: аналіз художнього твору, сюжетно-образний аналіз, аналіз «усвід за автором», проблемно-тематичний аналіз.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Лазарева В. Принципы и технология анализа художественного текста на уроках «Литературного чтения» [Электронный ресурс] / В. Лазарева. — Режим доступа: <http://nsc.1september.ru/articlef.php?ID=200501702>
2. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах / О.Я. Савченко. — К.: Марієтр-S, 1997. — 256 с.
3. Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах: посіб. для вчителя / О.Я. Савченко. — К.: Освіта, 2007. — 334 с.
4. Шанский Н.М. Художественный текст под лингвистическим микроскопом / Н.М. Шанский. — М.: Просвещение, 1986. — 157 с.

Додаткова

1. Граник Г.Г. Учим понимать художественный текст / Г.Г. Граник, С.М. Бондаренко и др. — М., 2001.
2. Добраев Л.П. Психологические основы работы над книгой / Л.П. Добраев. — М., 1977.
3. Климанова Л. Обучение чтению в начальных классах / Л. Климанова // Начальн. шк. — 1999. — № 9. — С. 30—38.
4. Локалова Н.П. Стадии овладения учениками литературным текстом / Н.П. Локалова // Начальн. шк. — 1996. — № 7.
5. Мірошніченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підруч. / Л.Ф. Мірошніченко. — Вінна шк., 2007. — 415 с.
6. Науменко В.О. Навчання вдумливого читання і розуміння художнього твору / В.О. Науменко // Почат. шк. — 2008. — № 7. — С. 50—51.
7. Науменук М.П. Творчий підхід до роботи з текстом / М.П. Науменук // Почат. шк. — 1996. — № 4. — С. 15—18.
8. Никифорова О.И. Психология восприятия художественной литературы / О.И. Никифорова. — М.: Книга, 1972. — 152 с.
9. Оморокова М.И. Совершенствование чтения младших школьников / М.И. Оморокова. — М.: АРКТИ, 1997. — 160 с.
10. Первова Г.М. Теоретико-методические основы планирования уроков чтения в начальных классах / Г.М. Первова // Начальн. шк. — 2002. — № 1. — С. 46—53.
11. Свиридова Е.В. Волшебные сказки и притчи. Их анализ на уроках литературного чтения // Начальн. шк. — 2004. — № 6. — С. 12—14.
12. Стукалкина Г.П. Особенности анализа художественного текста в режиме развивающего обучения // Начальн. шк. — 2007. — № 8. — С. 23—24.

**Розкриття змісту понять «аналіз»,
«аналіз художнього твору».
Прийоми аналізу художнього твору**

Аналіз — це відкриття захоплюючих і вражаючих цінностей там, де діти їх раніше не помічали (К. Чуковський).

Словник сучасної української мови тлумачить термін «аналіз» як розклад, розбір, метод наукового дослідження предметів, явищ та іншого через розклад, розчленування їх подумки на складові частини; протилежне синтезу; розгляд чогось; визначення складу та властивостей якоїсь речовини, дослідження їх. Таке пояснення не розкриває суті «аналізу художнього твору».

Аналіз художнього твору — це виділення та дослідження його складових, виведення висновків; синтезування окремих частин з метою відкриття естетичної цінності, усвідомлення змісту, критичної, обґрунтованої оцінки.

У програмі з читання визначаються завдання смислового і структурного аналізу художнього тексту: сприймання художнього образу, усвідомлення ідеї художнього твору; розуміння смислових зв'язків, узагальнених висновків, істотних ознак, понять, явищ. Ці завдання зумовлюють добір найдоцільніших прийомів роботи, які забезпечують розкриття ідейної, естетичної цінності твору.

Аналіз повинен ґрунтуватися на сприйманні твору учнями, враховувати їх вікові та індивідуальні особливості; відповідати бажанню дитини розібратися в прочитаному творі. Аналіз має бути цілеспрямованим. Мета — усвідомлення ідеї твору (Локалова Н.П. Стадії оволодіння учнями літературним текстом // Начальн. шк. — 1996. — № 7).

Уміння аналізувати художній твір не можна сформувати шляхом виконання спеціальних вправ, відпрацювання послідовності дій. Формування його відбувається під час творчої діяльності учнів, читання та аналізу тексту.

Сучасне літературознавство розглядає вміння аналізувати твір як систему умінь, спрямованих на розуміння окремих компонентів твору, а саме:

1. Уміння сприймати засоби художньої виразності.

Це уміння передбачає аналіз структури фрази, добору автором слова. Учні навчаються відтворювати в уяві картини життя,

образи героїв, розуміти ставлення автора до зображуваного. Формуванню цього уміння сприяє добір синонімів з метою осмислення відтінків значення слів, виділення художніх засобів для відтворення картини природи, характеристики персонажів, визначення авторського ставлення до описаного.

2. Уміння відтворювати в уяві картини життя, зображені автором.

Формування цього вміння ґрунтується на розумінні різниці між оцінкою твору як мистецтва і вираженням ставлення до описаного життя.

Відтворенню образів допомагає аналіз ілюстрації, словесне і графічне малювання.

3. Уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, бачити співвідносність епізодів, розуміти логіку розвитку дії.

Суттєвим елементом оповідання є сюжет. Щоб сприйняти події як систему, простежити зміну емоційної тональності, побачити, як розкриваються образи героїв, необхідно зрозуміти закон зчленування епізодів. Формування цього вміння можливе на основі уявлення про композицію твору. Найбільш ефективний прийом — це складання плану.

4. Уміння цілісно сприймати образ-персонаж.

Цілісне сприймання передбачає усвідомлення мотивів поведінки персонажа, його почуттів, авторського ставлення до нього. В уяві створюється образ-персонаж. Найдоцільніші прийоми: визначення мотивів, обставин, наслідків дій персонажів; співставлення роздумів, почуттів і вчинків з метою відтворення образу-персонажа; «розкодування» міміки, жестів, інтонації з метою визначення змін внутрішнього стану героя; складання плану оповідання, читання в особах, складання розповіді про персонаж чи від його імені, розповіді за аналогією, створення діалогів з метою осмислення характеру та ідеї твору.

5. Уміння бачити авторську позицію.

Читача необхідно навчити відчувати авторську оцінку. Тільки в такому разі він долучається до авторського розуміння життя. Формування цього вміння ґрунтується на уявленні про автора твору.

6. Уміння осмислювати ідею твору.

Усвідомлення ідеї — результат встановлення зв'язків між всіма елементами твору.

Прийоми, які використовуються під час визначення основної думки, — це формулювання запитань до твору, складання розповіді за аналогією.

Формулювання запитань дає можливість підійти до виведення основної думки шляхом осмислення сюжету, характерів, основного конфлікту. Складання розповіді за аналогією сприяє емоційному засвоєнню ідеї.

Під час аналізу художнього твору всі вміння є взаємопов'язані.

Прийоми аналізу художнього твору, які використовує учитель:

- *Членування тексту на окремі частини*, структурні компоненти яких (речення) об'єднані загальною смисловою ознакою, тобто мікротемою. У ліриці — це строфа, під час аналізу якої необхідно визначити її емоційну домінанту.

- *Стилістичний експеримент* (О.М. Пенковський, М.В. Шерба та ін.). Мета цього прийому — з'ясувати, чому автор використав саме це слово, а не інше. Як зміниться смисл, якщо замінити (додати, забрати) хоч одне слово? (Під час аналізу це завдання типу: порівняйте «Баба Віхола снігом все замітала» і «Баба Віхола селом веспталася». Яке з цих речень є у вірші? Чому Ліна Костенко дібрала слово «веспталася»? Якою авторка допомагає уявити нам Віхолу?)

Отже, вдало дібране автором слово є найяскравішим, найвагомішим для розкриття художнього образу.

- *Читання тексту під «лінгвістичним мікроскопом»* (термін М.М. Шапського), тобто дуже детально, зупиняючись на незвичайних висловах, словах-загадках (метафорах), авторських словах. Цей прийом допомагає виробити в учнів уважність до метафор, художніх засобів, уміння їх розпізнати, виділити з контексту.

- *Спостереження за звукописом* (звукові повтори, звукоцитування). «Слова говорять не тільки своїм значенням, — писав С. Маршак, — але й усіма голосними і приголосними, своєю подовженістю, і вагою, і забарвленням».

- *Спостереження за морфологічним складом речень*: прикметники дають «фотографію» предмета, затримують увагу читача на ознаках.

Наприклад.

Лиш одна сіра чапля
з малиновим волом,
на сріблястій нозі
у зеленій воді стоїть (М. Вігнановський. *Лазить сонечко в травах...*).

Дієслова допомагають сприйняти картину у динаміці: «Чом, вітриську, розходився, хазяйнуєш у саду?».

- *Запитання щодо ритмічного складу тексту* (ритм довгих рядків спокійний, розмірений, коротких — жвавий). Інколи поет змінює довжину рядка, тоді на його промовляння витрачається стільки часу, як і на довгий рядок цього вірша за рахунок пауз. Цей рядок виділяється паузами.

Наприклад.

Хвалилася птаця —
пе-ре-пе-ли-ця:
— Здрастуй, спілий колосе,
/ Ясна зірко,
Діточок я вивела
/ Аж ссмірко/ (А. Малишко. *Перепелиця*).

- *Запитання щодо композиційного складу*: простежити, як зримовані рядки, рима повертає нас до попереднього рядка, і «він починає звучати в нашій свідомості акомпанементом до того, який читаємо. Цей попередній рядок постає завдяки римі, у зіставленні з усім багатством художньої семантики наступного рядка, що утворює асоціативно складне семантичне поле із взаємодії всіх елементів образних полів кожного рядка» (К.П. Фролова).

- *Спостереження за синтаксичним ладом* (короткі речення; риторичні запитання; розділові знаки, особливо трикрапка).

- *Визначення настрою*, з яким треба прочитати рядки (пошук слів, якими передано стан, почуття ліричного героя; визначення причини переживання такого почуття).

- *Узагальнюючі запитання* допомагають зібрати образ, вийти на новий рівень сприймання лірики.

Аналізуючи з учнями вірш, учитель ставить проблему, але розв'язують її учні.

- Уявлення описаних картин, словесне їх малювання (називання уявлюваних об'єктів, визначення фарб, якими наповнена картина).

- Зіставлення художніх образів, художніх засобів, використаних різними авторами для змалювання однієї і тієї ж картини.

- Складання системи образів (модельовання сюжету). З аналізу системи образів виводиться основна думка твору.

- Складання малюнка плану, партитури настрою, що йому відповідає.

Зразок аналізу пейзажної лірики на прикладі вірша Ліни Костенко «Баба Віхола»

Для того, щоб учні повноцінно сприйняли вірш, потрібно дібрати такі види роботи, які допомогли б зрозуміти метафоричний образ Віхоли.

Після первинного сприймання учні діляться враженнями: вірш їм сподобався, але незрозуміло, для чого Віхолі ситечко? І чому вона на мітлі з'явилася? Та їй не зовсім подобається, коли Віхола збиває з ніг, очі снігом заліплює.

Аналіз бажано вести за мікротемами.

Прочитавши перші два рядки, даємо завдання: перечитайте, уважно «придивляючись» до кожного слова («під мікроскопом»).

Отже, Віхола у вірші описана як людина: «сива», «приїхала». На чому приїхала? «На метільній мітлі». Яку картину уявили? (словесне малювання) Зиялася хуртовина. Мете, все сиве. Ось яка приїхала до нас баба Віхола. Якби малювали описану картину, які б дібрали фарби?

Баба Віхола прилетіла чи Баба Віхола приїхала?

Які слова дібрала поетеса? Як ви думаєте, на чому вона хоче наголосити словом *приїхала*? (Віхолу, очевидно, чекали давно. Нарешті прибула дорога гостя.) Проте чи дійсно ця подія є приємною для людей? Адже Віхола прилетіла, мете, світу білого не видно (сиво) (ритм рядків пришвидшений). Про це дізнаємось, прочитавши наступні вірші рядків, прислухаючись, якими звуками наповнена Віхола.

Які слова допомагають передати звуки заметілі? («стукала»; «промовляла до людей»).

Чому в рядку «В двері стукала, селом вешталась» стоять поряд два слова, що вказують на дію? (Вони допомагають відчутти рух.) Прочитайте цей рядок.

Зверніть увагу, що поетеса добирає слово *вешталась*, не ходила, бродила, а саме *вешталась* (то там сильніше забурхає вітром, то в іншому місці).

Віхола промовляє до людей. Тепер ми відчувасмо її присутність фізично, чуємо. Вона розмірковує, розповідає. Про що?

З яких слів Віхоли ви довідалися, що мороз дуже сильний («сині пальчики»), що снігом треба вкрити поля? («мерзне житечко», в полях порожньо)

А навіщо ж ситечко? (вкрити рівенько сніжком, ніби борошно просіяти (борошно—сніг—сіється; борошно — це сніг білого кольору)).

Назвіть слова, що римуються до слова *порожньо* (прочитайте обидва рядки).

Прочитайте всі рядки, передайте голосом нетерплячість, турботливість баби Віхоли (ритм рядків бадьорий).

Які слова наповнюють картину кольорами? (сива, біле, сині, житечко (зелене)).

Прочитайте останні два рядки «під мікроскопом». Помітили слова: «полем їхала, в землю дихала», «сива Віхола» ...

Подем їхала на чому? (на метільній мітлі). Мете віхола в полі; в землю дихала — ніби теплий подих людини, встеляє землю снігом сива баба Віхола, зігріває в полі житечко.

Чому строфа закінчується трикрапкою? Ми можемо доміслити: чи задоволена баба Віхола; про що їй шепоче житечко; що йому сниться?

Тепер важливо зібрати цілісний образ Віхоли, враження дітей і запропонувати виразно прочитати, а хто запам'ятав вірш — може розповісти його на пам'ять.

Таким чином, прийоми, використані під час аналізу (поділ тексту на мікротеми, стилістичний експеримент, читання під «ліпівістичним мікроскопом», спостереження за звукописом, морфологічним, синтаксичним складом, виразне читання), допомагають побачити віхолу, яка наділена людськими якостями: думає, промовляє, турбується. Вона викликає захоплення і здивування: віхола — сильна, грізна і в той же час турботлива. Ця краса в гармонії сили стихії і значущості: мерзла земля вкривається красивою, білосніжною теплою ковдрою. Це основний мотив вірша. Всі ці відчуття треба передати під час виразного читання на заключному етапі роботи з текстом.

Після цього бажано використати прийом порівняння для підсилення отриманого враження від прочитаного на прикладі «Віхоли» Катерини Перелісної та «Баби Віхоли» Ліни Костенко. Порівняння цих віршів за лексичним складом дає можливість

помітити красу й оригінальність у передачі образу віхоли, своєрідність манери написання, притаманну для кожної з поетес, проте є і децю спільне:

Автор	
Ліна Костенко	Катерина Перелісна
Назва	
«Баба Віхола»	«Віхола»
Баба Віхола, сива Віхола на метільній мітлі приїхала селом вешталась меране житечко полем їхала, в землю дихала	Віхола, віхола їхала на саночках, Саночки снігом напаківали, Кониками зайчики до мороза їхала схопилася, в полі закрутилася
Віхоли ми бачимо, чуємо, відчуваємо її присутність, переживаємо разом з нею. Сприймаємо її як сильну, давно очікувану, турботливу господиню	Казковий образ Віхоли, яка в саночках привезла сніг. Пам дуже красиво про Віхоли розповіла поетеса

У кожного поета існує своє бачення однієї і тієї ж картини. Для того, щоб учні могли краще зрозуміти можливість по-різному зображати описуване, можна дати таке завдання: «Спробуйте уявити й розповісти, чим особлива віхола для жита, розкажіть про неї від імені жита (зимових посівів)».

Робота з віршами пейзажної лірики, як і з іншими художніми творами, вимагає вміння визначати настрій твору (персонажів). Словниковий запас у дітей ще бідний, тому складання словника настрою (ідея В.Г. Ражникова) допоможе у розв'язанні цієї проблеми. (Словник настрою: бадьорий, боязкий, бурхливий, веселий, героїчний, глузливий, добродушний, добродушно-глузливий (насмішкуватий), жаргівливий, загадковий, запальний, зарозумілий, вередливий, мрійливий, нетерплячий, ніжний, ображений, обурливий, переможний, піднесений, похмурий, пустотливий, радісний, світлий, сердитий, серйозний, журливий, сонний, сонячний, співчутливий, спокійний, сумний, таємничий, теплий, урочистий, хвалькуватий, чарівливий).

Літературно-методичний аналіз тексту (ЛМАТ)

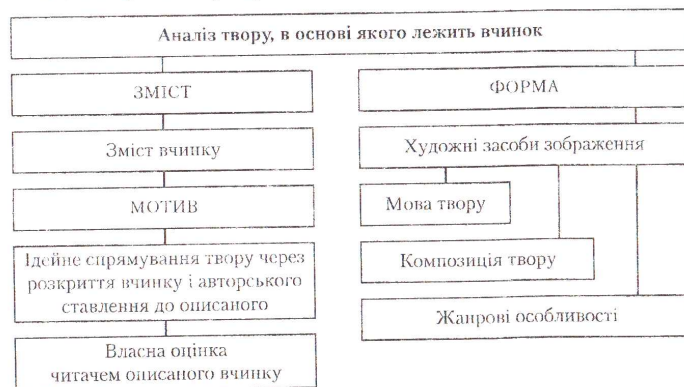
Методична майстерність вчителя вимагає вміння добирати види і прийоми роботи з текстом, адекватні особливостям його змісту і форми. Щоб визначити ці особливості, вчитель проводить *літературно-методичний аналіз тексту (ЛМАТ)*, тобто осмислює кожний компонент твору: тему, проблему, основну думку, образи, жанр, сюжет, композицію, мову; визначає, які елементи тексту учень може розкрити самостійно, а які викличуть складнощі; як подолати проблему нерозуміння складних образів, частин тексту, підняти рівень сприйняття твору.

Літературно-методичний аналіз тексту — основна форма підготовки вчителя до уроку читання, яка дає йому можливість спланувати успішне сприймання художнього твору учнями.

Види аналізу художнього твору

Шлях аналізу художнього твору — це послідовність розбору тексту. Добираючи шлях аналізу, необхідно враховувати такі особливості:

- обсяг, зміст, морально-естетичну спрямованість твору;
- художньо-мовленнєву організацію твору, композицію;
- сюжет, систему образів.

Схема

Автор, його проблеми, теми
Жанр твору
Тема даного твору
Ідейна спрямованість
Головні герої, їх значення в ідейному змісті
Другорядні герої, їх зв'язок між собою і головним героєм
Сюжет, його елементи, їх значення в розкритті ідеї
Композиція, її компоненти, значення в розкритті ідеї
Мова твору
Естетична і моральна цінність твору з точки зору сприйняття дітьми

Схема

У методиці визначені такі шляхи аналізу: «услід за автором», пообразний, проблемно-тематичний, комбінований.

Аналіз «услід за автором»

Л.Ф. Мірошніченко у «Методиці викладання світової літератури» розкриває особливості проведення кожного виду аналізу. Зокрема, використання аналізу «услід за автором» вимагає такої послідовності:

- поділ тексту на логічно завершені змістові частини;
- читання частин твору, аналіз їх за допомогою запитань. При цьому увага приділяється кожному слову, оскільки у художньому творі важливою є будь-яка деталь.

Пообразний аналіз

Пообразний аналіз вимагає вдумливої підготовки вчителя:

- вибір найефективніших прийомів роботи з текстом художнього твору;
- з'ясування особливостей та доцільності пообразного аналізу художнього твору.

Назва «пообразний» аналіз походить від слова образ. Під час аналізу домінуючим стає художній образ: людини, природи, автора, оповідача.

Образ у художній літературі — це немов жива і разом з тим узагальнена картина людського життя і навколишнього середовища, створена засобами мови на матеріалі дійсності творчою уявою письменника у світлі певного естетичного ідеалу (Лесин В. Літературознавчі терміни / В. Лесин. — К., 1985).

Образ оповідача — дійова особа, зображена у творі як суб'єкт розповіді, як герой, від імені якого ведеться розповідь і який виконує функції уявного автора.

На підготовчому етапі до пообразного аналізу вчитель проводить бесіду, анкетування, коротку розповідь.

Залежно від характеру образу добирається зміст підготовчої роботи: риса характеру, яку ви найбільше цінуєте в людях; ваше уявлення про добро, зло; порядність і непорядність; правда і кривда; недолік, який ви здатні пробачити; ваші улюблені поети, прозаїки; квіти і т.д.

Підготовча робота може бути організована методом проєктної діяльності: міфи, легенди про назви квітів; походження імен; образ лисички в казках різних народів тощо.

Методом роботи під час пообразного аналізу є свристична бесіда, яка містить елементи вибіркового читання, читання в особах, читання під музику, словесне малювання, опис живих картин тощо.

Пообразний аналіз має такі особливості:

1. Визначення головних і другорядних образів, які:
 - допомагають усвідомити описані події, прийняти відповідними почуттями до зображуваного;
 - сприяють розкриттю задуму автора, теми та ідеї твору;
 - зв'язують сюжет;
 - наділені характером властивим лише їм;
 - беруть активну участь у розв'язанні автором поставлених проблем.

2. Пізнаючи художні образи, учні замислюються над власними рисами, прагнуть розібратися в особистих проблемах, намірах.

Доцільним на уроках літературного читання є прийом складання системи образів, сюжетної схеми. Аналізуючи твір, учні

ни позначають кожен образ, позначають умовними позначками, наприклад, кружечком, вказують стрілочками зв'язки між ними, особливості поведінки. Аналіз схеми допомагає правильно визначити основну думку твору. Запитання потребують роботи з текстом, уважного ставлення до кожної висловленої думки, дібраного автором слова:

- Якими рисами поділені персонажі? Які художні засоби використовує письменник для їхнього зображення?
- Як автор ставиться до описаного?
- Які думки, почуття автор прагне донести до читача?
- Які почуття вас охоплювали під час читання (спокій, хвилювання, страх, радість)?
- Над чим автор змусив вас замислитися?
- Що нове й важливе відкрили для себе?

Проблемно-тематичний аналіз

Цей вид роботи є результатом пошуку ефективних видів роботи, які б активізували діяльність учня (С. Рубінштейн, О. Леонт'єв, Д. Богоявленський, Н. Менчинська, Ю. Бабанський, М. Скаткін, О. Савченко, М. Бібік та ін.).

Проблемно-тематичний аналіз вимагає від вчителя розуміння понять: проблема, проблемне запитання, проблемне завдання, проблемна ситуація.

Під час аналізу встановлюється ланцюжок:

- від визначення проблем до проблемних ситуацій;
- від проблемної ситуації до проблемних завдань;
- від проблемних завдань до пошукової роботи, спрямованої на виявлення напрямів розв'язання визначених проблем.

Вимоги до проблемних запитань:

- запитання повинні бути зрозумілі учням;
- відповідати їхнім віковим особливостям;
- викликати зацікавленість;
- спонукати до пошукової роботи.

Послідовність аналізу твору проблемно-пошуковим шляхом:

- визначити проблему твору (соціальну, філософську, морально-етичну, екологічну) чітко сформулювати її;
- визначити тему художнього твору з метою її розкриття;
- дослідити авторський спосіб розв'язання проблеми.

Розгляду підлягають компоненти твору, залучається додаткова література. «Проблемний аналіз — це ланцюжок реалізації запитань, проблемних ситуацій, які викликають в учнів потяг до дослідницької роботи» (В. Мараницман).

Усі види аналізу художнього твору мають свої особливості. Л.Ф. Мірошніченко виокремлює такі:

- аналіз «услід за автором» сприяє правильному, підкулісному, виразному читанню та глибокому розумінню літературного твору;
- пообразний аналіз вчить всебічно і глибоко розуміти людину;
- проблемно-тематичний аналіз розкриває безліч способів розв'язання проблем (морально-етичних, економічних, екологічних, філософських, політичних та ін.), які постають перед людиною (Мірошніченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підруч. /Л.Ф. Мірошніченко. — Вища шк., 2007. — С. 224).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗАСВОЄННЯ ТЕМИ

Доведіть, що вибір аналізу художнього твору обґрунтовується такими психологічними принципами:

- а) врахування вікових особливостей дітей;
- б) врахування особливостей сприймання художнього твору учнями початкових класів.

А також педагогічними і літературознавчими:

- а) доступність;
- б) наочність;
- в) динамічність сюжету;
- д) виховна цінність твору.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ТЕМИ

1. Розробіть фрагмент уроку читання казки у 3 кл. (пообразний аналіз).
2. Розробіть фрагмент уроку читання оповідання у 2 кл. із презентацією (аналіз «услід за автором» або проблемно-тематичний).

Семінарське заняття 2
МЕТОДИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ
ЗА РІВНЯМИ ВИЧИТУВАННЯ ТЕКСТОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

ЗМІСТ

1. Рівні сприймання художнього твору.
2. Особливості аналізу художнього твору в системі розвивального навчання.
3. Рух за рівнями сприймання літературно-художнього твору.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах: посіб. для вчителя / О.Я. Савченко. — К.: Освіта, 2007. — 334 с.

Додаткова

1. Граник Г.Г. Учим понимать художественный текст / Г.Г. Граник, С.М. Бондаренко и др. — М., 2001.
2. Добраев Л.П. Психологические основы работы над книгой / Л.П. Добраев. — М., 1977.
3. Климанова Л. Уроки литературного чтения по учебникам «Родная речь» / Л. Климанова // Начальн. шк. — 2007. — № 1. — С. 61–66.
4. Науменко В.О. Навчання відумливого читання і розуміння художнього твору / В.О. Науменко // Почат. шк. — 2008. — № 7. — С. 50–51.
5. Учимся понимать художественный текст: задачник-практикум: 8–11 кл. / Г.Г. Граник, С.М. Бондаренко, Л.А. Концевая, С.А. Шаповал. — М., 2001.

Проблемні запитання та завдання

Назвіть три особливості, якими відрізняється робота з художнім твором за методикою розвивального навчання.

Практичні завдання

До заняття:

1. Опрацюйте матеріал «Рівні сприймання художнього твору», «Особливості аналізу художнього твору в системі розвивального навчання».
2. Доповніть прийомами роботи, видами читання кожен етап роботи над текстом літературно-художнього твору.
3. Розробіть фрагмент уроку читання (аналіз байки) за методикою вичитування текстової інформації.

Методичні настанови. Технологія розвивального навчання розроблена Б.Д. Ельконіним, В.В. Давидовим і базується на психолого-педагогічній концепції єдності психічного розвитку й діяльності (А.Н. Лєонт'єв).

Навчити учнів сприймати мудрість, передану художнім словом, — головне завдання вчителя.

Художній твір — складна системна єдність, пізнати яку можна лише за допомогою аналізу, який вимагає розгляду окремих елементів художнього тексту у відношенні до цілого. Тому взаємозв'язок аналізу мови твору, сюжету, композиції, системи образів сприяє усвідомленню художньої ідеї.

Отже, сприймання художнього тексту вимагає від учнів початкових класів готовності до розмірковувань над ним.

Вчителеві потрібно пам'ятати, що розумовий розвиток містить низку психічних процесів: розвиток спостережливості та сприймання, пам'яті, мислення і уяви. На початку молодшого шкільного віку мислення дитини проходить шлях від практично-дійового до наочно-образного. Подальший розвиток мислення полягає у переході до словесно-логічного. Крім того, форма мислення перебуває в органічному зв'язку із змістом навчання.

Зміст навчання — це система понять і способів дій, за допомогою яких ці поняття формуються. Тому слідом за розвивальним навчанням на уроках читання значна увага приділяється засвоєнню таких понять, як: «художній текст», «тема», «мікротема», «сюжет», «композиція», «основна думка», «образ автора», «художній образ», «система образів», «ключові слова», «план тексту», «синонім», «омонім», «епітет», «метафора».

Готуючись до семінарського заняття, необхідно звернути увагу на ці питання.

Під час роботи з художнім текстом враховуються його фундаментальні ознаки: єдність форми і змісту, естетичне значення всіх елементів тексту, особливості функціонально-смыслового типу мовлення на ідейно-естетичному, жанрово-композиційному і мовному рівнях.

Аналіз твору «услід за автором»

Така послідовність роботи з твором називається «словом за словом».

Текст художнього твору має три лінії:

- *сюжетну* (факти, події, про які розповідає автор) — це фактуальна інформація;
- *підтекст* (за текстом закодована додаткова, важлива для розуміння інформація);
- *основну думку* (думки, почуття автора).

З точки зору лінгвістики (теорія І.Р. Гальперіна) розуміння тексту — це вичитування різних видів текстової інформації: фактуальної, підтекстової, концептуальної.

У художньому тексті факти (*фактуальна інформація*) викладаються відповідно до задуму автора, його думок, почуттів, які він хоче донести до читача через змальовані у творі картини.

Текст не розсипається на окремі факти і міркування завдяки *концептуальній інформації* (думкам і почуттям автора, які він хоче донести до читача).

Початківець у читанні занадто зосереджується на рівні вичитування фактуальної інформації. Тому важливо забезпечити повноту і точність засвоєння змісту, підняти читальний рівень учнів на наступний, вищий, етап.

З цією метою необхідно навчити їх спостерігати за структурою тексту, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, тобто оволодівати прийомами аналізу художнього твору. Вчитель може скористатися при цьому схемою аналізу художнього твору (див. схеми на стор. 93–94).

Головне завдання аналізу — виробити в учнів навичку вчитуватися в текст, розмірковувати над його змістом.

Вимоги до видів роботи під час аналізу:

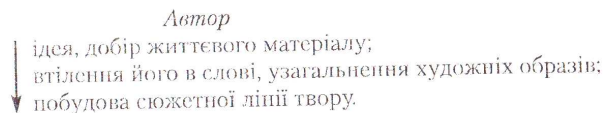
- завдання, запитання спрямовуються на те, щоб діти зрозуміли сюжетну лінію;
- піднялися до розуміння смислової лінії тексту;
- співпереживали з героями, розмірковували над задумом автора. Основна лінія аналізу — від сюжету твору до розуміння його смислу.

Основні етапи на шляху аналізу (див. схему):

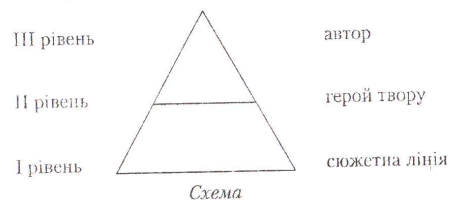
- рівень сюжету — аналіз подій і знайомство з героями;
- рівень героя (персонажа) — мотиви вчинків героїв твору, ставлення до них читача;
- рівень автора — ставлення автора до своїх героїв, основна думка твору.

Творчо читати — означає відтворити хід реалізації задуму автора.

Автор іде від ідеї до сюжетних ліній, а читач — від сприйняття сюжету до ідеї твору:

Рівні заглиблення читача в текст під час читання подано у вигляді піраміди (рух читача від сприйняття сюжету до усвідомлення основної думки, розкодування задуму автора):

Завдання, які пропонуються під час усвідомлення кожного рівня тексту:

I рівень

- з чого починаються, як розгортаються події;
- хто є персонажами твору, їхні вчинки.

II рівень

- мотиви поведінки персонажів твору;
- зміни в поведінці, характері персонажів;
- характеристика персонажів;
- тип персонажа (позитивний, негативний герой твору);
- ставлення читача до персонажів, їхнього духовного життя.

Прийоми роботи під час аналізу

I рівень

- багаторазове перечитування тексту;
- складання плану;
- вибіркове читання;
- переказ змісту.

Мета: Засвоїти текст (сюжет), зрозуміти його пізнавальну цінність.

II рівень

- вибіркове читання;
- словесне малювання;
- виразне читання;
- читання в особах.

Мета: Висловити власне ставлення до героя (важливо для морального розвитку дітей).

III рівень

- бесіда:
 - Як автор ставиться до героя?
 - Чому його так називає?
 - Чи звертається він до тебе?
- виразне читання.
- драматизація.

Мета: Зрозуміти задум, думки, настрій автора, поміркувати над ними; подивитися на ситуацію і героїв очима автора, охопити твір у цілому (у дітей виникає естетичне переживання від нового осмислення твору, що дає можливість зрозуміти його цінність).

Проблемно-тематичний аналіз твору

Для прикладу візьмемо українську народну казку «*Їжак і заєць*».

У казці розкривається морально-етична проблема, зокрема, як відповісти на образу, щоб не втратити власної гідності.

Тема казки — нахабством можна образити, але не вдається принизити гідність.

Після ознайомлення зі змістом казки, вчитель привертає увагу учнів до основної проблеми:

- У яких рядках зосереджена основна думка казки? Розкрийте її своїми словами так, як ви розумієте.

- Хто з кого насміхався у казці? Як і де це було?

- Як ви думаєте, чому заєць так поведився з їжачком? Яким ми бачимо зайця? Охарактеризуйте його, скориставшись запропонованими словами (нахабний, невихований, печемний).

- Що так здивувало їжачка? Чи показав він зайцеві, що образився? Доведіть, що їжак не принизився до рівня нахабного зайця: не став у відповідь його образити.

- Як їжак довів зайцеві, що, крім спритності, є й інші якості, наприклад, кмітливість, розум?

- Як ви думаєте, чому їжак запропонував зайцеві бігати наввипередки, а не якось інше випробування?

- Прочитайте в особах розмову їжачка з їжачихою. Передайте голосом спокій їжачка, стурбованість їжачихи.

- Прочитайте виразно ту частину казки, в якій описане змагання зайця з їжачком. Доведіть, що заєць так і не зрозумів, як все відбувалося. У яких словах звучить співчуття до нього, нерозумного? (набігався — натомився, сердешний)

- Поміркуйте, чи підходить до описаного випадку приказка: «У погах правди немає»?

- Над чим вас змусила замислитися прочитана казка?

- Який шлях розв'язання проблеми (відповідь на образу, як поводитися з нечесами) показано в казці? (кожна людина особлива, і ті якості, які вона має, не менш цінні за твої. Пам'ятай про це, поважай інших).

- Спритному довгоногому зайцеві й на думку не могло спасти, як це їжачок (за його словами «криволапко») може швидше за нього бігати. Зверніть увагу, скільки разів бігав заєць, як ці дії характеризують його?

- Яким показаний в казці їжачок?

- Чи зустрічалися вам подібні ситуації у житті? Чому навчила вас ця казка?

Завершується робота виразним читанням казки, творчим переказом змісту під імені зайця, потім їжачка.

У казці «Лисиця та рак» розв'язується схожа проблема, але вже з іншими персонажами. Тому є можливість використати на уроці порівняльний пообразний аналіз.

Після первинного синтезу, учні діляться своїми думками та враженнями: ця казка нагадує казку «Іжак і зяць», діти міркують, хто на кого схожий і чим; що є відмінного у цих сюжетах; назвіть спільне і відмінне в образах лисиці та зайця.

Лисиця ввічливо привіталася, а потім почала насміхатися. Пробігла один раз — дуже здивувалася. Все зрозуміла — і більше не насміхалася. Рак сам провчив насмішника	Насміхалися, ображали слабшого.	Зяць на добре слово відповів образами. Бігав 99 разів, впав — так нічого і не зрозумів.
	Не дали принизити свою гідність	Іжак попросив їжачиху про допомогу

Висновок. В образі лисиці, зайця засуджується підлість: ображати, насміхатися над слабшим.

В образі рака, їжачка показано, як маленькі й, здавалося б, слабкі, можуть за себе постояти, не давши себе скривдити завдяки розуму та кмітливості.

Завершується робота з казкою виразним читанням, читанням в особах, переказом змісту, додатковим читанням казки «Як рак ходив по дріжджі».

Довідка

Система образів художнього твору — це образи дійових осіб, автора, читача, природи та речового оточення.

Образи дійових осіб поділяються на:

а) образи осіб, що є об'єктами розповіді (герої, про яких розповідають). Це *персонаж* твору;

б) образи осіб, що є суб'єктами розповіді (герої, які розповідають). Це *оповідач*;

в) образи осіб, що є водночас суб'єктами та об'єктами розповіді (герої, що є учасниками тих подій, про які вони розповідають) — це *розповідач*.

2. Образ автора.

3. Образ читача (образ адресата твору).

4. Образ природного оточення — пейзаж.

5. Інтер'єр.

Під час аналізу художнього твору, учні спостерігають за структурою художнього твору, знайомляться із способами характеристики персонажів, вираження емоцій, із роллю окремих елементів тексту.

Система образів твору вибудовується шляхом змалювання зовнішності героїв, їх характеру і взаємостосунків.

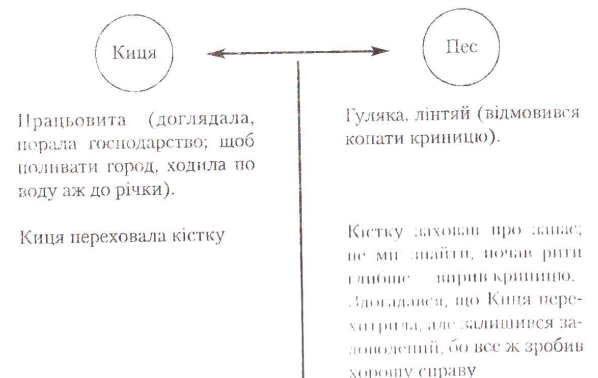
Потім встановлюються причинно-наслідкові зв'язки, складається план, визначається основна думка. Діти складають опис літературного героя, переказують текст у парі, допомагаючи один одному.

Використовуються і письмові завдання.

Систему образів у творі можна зобразити схематично.

Зразок схематичного зображення системи образів (на прикладі вірша Ізгоря Січовика «Хитра Киця»)

У цьому творі Киця — позитивний персонаж. Пес — лінтій, гуляка, який змінюється під впливом дій Киці.

Встановлення причинно-наслідкових зв'язків: лінувався > відмовився допомогати > дорісся до води > задоволений, що вирив криницю.

- *Складання плану*
- 1. Зовнішній вигляд Пса.
- 2. Характер Пса.
- 3. Киця хитрістю змусила Пса зробити добру справу. Пес все зрозумів — не образився.
- *Визначення основної думки*
- Робиш добро, добре й іншим з тобою.
- Хочеш, щоб тебе оточували хороші люди, допомагай їм стати такими.

- *Складання опису Киці; опису Пса.*

Практичне заняття 3 ЛІТЕРАТУРНО-МЕТОДИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ

ЗМІСТ

1. Зміст понять: «тема», «проблема», «основна думка», «жанр», «сюжет», «композиція».
2. Читання оповідання В. Сухомлинського «Які вони бідні».
3. Осмислення кожного компоненту твору. Добір прийомів роботи.
4. Складання і заповнення таблиці.

Компоненти твору	Прийоми, способи роботи з текстом
• Жанр	
• Сюжет	
• Композиція	
• Тема	
• Персонаж	
• Мова твору	
• Основна думка	

5. Висновок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гранік Г.Г., Бондаренко С.М., Концевая Л.А. Как учить работать с книгой / Г.Г. Гранік, С.М. Бондаренко, Л.А. Концевая. — М., 2006.
2. Добраев Л.П. Психологические основы работы над книгой / Л.П. Добраев. — М., 1977.
3. Климанова Л. Обучение чтению в начальных классах / Л. Климанова // Начальн. шк. — 1999. — № 9. — С. 30—38.
4. Климанова Л. Уроки литературного чтения по учебникам «Родная речь» / Л. Климанова // Начальн. шк. — 2007. — № 1. — С. 61—66.
5. Науменко В.О. Урок чтения в начальных классах / В.О. Науменко // Почат. освіта. — 2009. — № 43. — С. 3—5.
6. Перова Г.М. Теоретико-методические основы планирования уроков чтения в начальных классах / Г.М. Перова // Начальн. шк. — 2002. — № 1. — С. 46—53.
7. Холщевников В.Е. Стихотворение и поэзия / В.Е. Холщевников. — Л., 1991. — 176 с.

Практичні завдання

До заняття:

1. Опрацюйте зразок літературно-методичного аналізу пейзажної лірики.
2. За поданим зразком зробіть ЛМАТ самостійно дібраного художнього твору, презентуйте його.

Зразок проведення ЛМАТ пейзажної лірики (на прикладі вірша Ліни Костенко «Баба Віхола»)

Перед початком роботи з віршами пейзажної лірики вчитель сам опрацьовує твір: здійснює літературно-методичний аналіз тексту для того, щоб визначити кожний компонент твору, з'ясувати, які з елементів учні можуть самостійно установити, а де потребуватимуть допомоги; якими прийомами можна забезпечити повноцінне естетичне сприйняття твору.

Жанр твору — пейзажний ліричний вірш. Опис віхоли простежується від самого її початку і до закінчення.

З перших рядків бачимо початок віхоли. Виразності додають слова: сива, на метільній мітлі приїхала. Слово *приїхала* вказує, очевидно, на те, що віхола бажана, вона — як довгождана гостя. Образ конкретний, його можна «намалювати» словами.

У наступних рядках ми Віхолу вже чуємо (стукає, промовляє), відчуваємо її присутність, бачимо її турботливою (мерзле житечко, в полях іще дуже порожньо, а мороз великий — «сині пальчики»). Віхола хоче вкрити поле рівно, піби просіяними через сито сніжинками, щоб жито не вимерзло.

В останній частині — уявляємо сніг на полі (полем їхала, в землю дихала). Закінчується текст трикрапкою. Можемо доміслити, про що ж тепер думає Віхола, вгамувавшись, зробивши добру справу.

Римування рядків послідовне: кожен попередній рядок звучить акомпанементом до наступного, підсилюючи характер художнього образу — Віхоли, сивої, мете скрізь, стукає, то там, то тут загуде, повідомила про свої наміри — зігріти посіви. Красива, вимоглива, турботлива. Це образ нестримання.

Ліричний сюжет розвивається завдяки просторовим і часовим зв'язкам, зміні почуттів: спочатку бачимо Віхолу грізною, злою, а потім турботливою.

ДОДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ ДО ТЕМИ

Під час аналізу ліричних творів важливо враховувати особливості композиції (Холшевников В.Е. Стихотворение и поэзия. — Л., 1991. — 176 с.).

Композиція вірша має тісний зв'язок з темою і художньою ідеєю.

В.Е. Холшевников виділяє *три основні композиційні типи*:

1. Порівняння двох образів, дидактично взаємопов'язаних;
2. Розвиток і трансформація одного образу;
3. Логічне міркування.

Порівняння двох образів як прийом композиції має спільне із фольклором.

Розвиток і трансформація одного образу полягає у тому, що рядки поєднуються не логічно, а завдяки ліричному напруженню.

Логічне міркування — це найпростіший тип. Тема розвивається логічно: початок, міркування, висновок.

Ліричний зачин налаштовує читача на емоційний лад. Лірична кінцівка розв'язує емоційну напругу. Розмір і ритм допомагають сприйняти лірику.

У сприйманні вірша визначаються такі етапи:

1. Емоційна реакція (гарно! прекрасно!). Робота з віршем починається з визначення його настрою;

2. Інтелектуальне усвідомлення, естетична оцінка, аналіз.

Після аналізу вірша учні виразно його читають.

Під час підготовки до осмислення ліричних текстів корисними є ігри з розвитку уяви, образного мислення (уявіть, якого кольору сміх), розвитку мовлення, асоціацій (лібрати дії до слів: птах, двері, трава), гра «Доміно» (кожен із учасників гри одержує карточку з картинкою. Ведучий пропонує знайти спільне між картинками першого і другого гравців, другого і третього, третього і четвертого і т.д.).

(Климанова Л.Ф. Уроки читання. 1 клас: посіб. для учителя [Електронний ресурс] / Л.Ф. Климанова. — Режим доступа: http://www.prosv.ru/ebooks/Klimanova_Uroki-chtenia_1kl/index.html)

Лекція 5 УРОК ЧИТАННЯ, ЙОГО ТИПИ

ПЛАН

1. Послідовність роботи з художнім твором на уроці читання.
2. Типи уроків читання.

Основні поняття: типи уроків читання, варіанти уроків читання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Кочерга О.В. Психологічні особливості учнів початкової школи та врахування їх учителем у побудові уроку як цілісного творчого процесу / О.В. Кочерга // Навчання у початковій школі як цілісний творчий процес: теорія і практика / за ред. В.І. Бондаря; упоряд. О.Я. Митника. — К. : Почат. шк., 2011. — С. 12—52.
2. Кодлюк Я., Яценко О. Робота з підручником на уроках у початковій школі: посіб. для вчителів поч. шк. / за ред. О.Я. Савченко. — К. : Наш час, 2009. — 104 с.
3. Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах: посіб. для вчителя / О.Я. Савченко. — К. : Освіта, 2007. — 334 с.
4. Савченко О.Я. Варіативність побудови уроків читання / О.Я. Савченко // Почат. шк. — 2006. — № 9. — С. 15—19.

Додаткова

1. Кубасова О.В. Прием драматизации на уроках чтения / О.В. Кубасова // Начальн. шк. — 1985. — № 12. — С. 30—34.
2. Мірошніченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підруч. / Л.Ф. Мірошніченко. — Вища шк., 2007. — 415 с.
3. Наумчук М.М. Творчий підхід до роботи з текстом / М.М. Наумчук // Почат. шк. — 1996. — № 4. — С. 15—18.
4. Первова Г.М. Теоретико-методические основы планирования уроков чтения в начальных классах / Г.М. Первова // Начальн. шк. — 2002. — № 1. — С. 46—53.

Послідовність роботи з художнім твором на уроці читання

Послідовність роботи над оповіданням, як і казкою, легендою, віршем, полягає в підготовці учнів до сприйняття тексту (етап «До читання»), забезпеченні повноцінного сприйняття твору (етап «Під час читання»), порівняння прочитаного твору з іншими, закріплення уявлень про авторський стиль (етап «Після читання»).

На першому **етані «До читання твору»** проводиться робота в трьох напрямках: процесуальному, змістовному, емоційному. Мета *процесуального напрямку* — подолати труднощі техніки читання. Це вправи, які впливають на формування правильності, швидкості читання.

Завдання *змістовного напрямку* — підготувати дітей до сприйняття змісту: актуалізувати життєвий досвід малого читача з метою застосування під час читання, дати необхідні відомості про автора, провести словникову роботу, вправи, які активізують мислення.

Емоційний напрям має на меті підготувати читачів до сприйняття тих почуттів, які переживають герої твору, розуміння їхнього душевного стану; збагачування емоційного досвіду дітей.

На другому **етані «Під час читання»** здійснюється безпосередня робота з твором. Починається вона з передбачення змісту твору за заголовком, ілюстраціями до твору, заголовком і опорними словами тощо, тобто організовується попереднє орієнтування учнів у тексті (заголовок, автор, тема).

Наступний крок — первинний синтез — цілісне сприйняття твору. Це може бути самостійне читання учнями, читання вчителем, комбіноване читання (вчитель—учні), читання вголос учнями, які пройшли попередню підготовку (попередня підготовка проводиться для тих дітей, які не можуть якісно прочитати новий текст), прослуховування твору в записі.

Вибір виду читання залежить від змістової складності тексту, емоційності, подальшого плану роботи з твором. Під час первинного сприйняття читач визначає, про що цей твір, чи близька йому тема, герої; що його зацікавило, хто з героїв сподобався. Тому після ознайомлення учнів з текстом учитель має визначити, як твір вплинув на почуття дітей — чи відчували вони загальну емоційну спрямованість твору.

У ході повторного перечитування та аналізу учні більш детально знайомляться з персонажами, їхніми вчинками, вчать орієнтуватися у структурі й мові твору. Поступово заглиблюючись у логічну, емоційно-естетичну, образну суть художнього твору, дитина-читач рухається від сприйняття його предметної сторони (правильне, точне називання персонажів твору, визначення послідовності зображених картин чи подій, опис місця дії, фактів, вчинків героїв), до проникнення у зміст (розкриття мотивів поведінки, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, зв'язків між персонажами, наслідком вчинку, місцем дії; спостереження за емоційним станом героїв твору, оцінювання подій, вчинків, визначення авторської оцінки описаного (на підставі прямих вказівок); характеристика персонажу (на основі його портрета, опису поведінки, вчинку, розуміння його внутрішнього світу — думок, ставлення до чогось); розкриття значення художніх засобів (епітетів, метафор, порівнянь, емоційно забарвленої лексики) у створенні художнього образу. Вчитель повторно привертає увагу учнів до заголовка, пропонує подумати, чому автор дібрав такий заголовок. Така робота допомагає правильно визначити основну думку твору.

Складний процес сприйняття супроводжується і завершується формуванням у дитини ставлення до прочитаного, суджень про героя, події та твору в цілому. Ставлення до прочитаного виявляється в емоційних проявах — жестах, міміці, інтонаційних засобах під час читання.

На етапі «Під час читання» вчитель добирає ті прийоми роботи з текстом, які допоможуть розкрити особливості твору, повноцінно сприйняти його, організувати спілкування, залучити дитину до різних видів діяльності, щоб вона могла виявити себе в тій ролі, яка їй цікава, розвивати свої здібності. Це перечитування улюблених частин твору, складання карти твору; опис місця подій, випадку, який трапився з героєм твору; створення п'єси, діяфільму; драматизація, словесне малювання уявлювальних картин, діалог з автором (героєм), лист автору (герою), продовження історії, різні версії закінчення оповідання, творча переробка частини тексту, в яку дитина вкладає своє бачення розвитку подій.

На етапі «Після читання твору» учні під керівництвом учителя порівнюють прочитані твори, знаходять їх у «Читанці», перечитують.

Типи уроків читання

У методиці читання визначаються різні типи уроків, зокрема вступний урок до вивчення теми; урок вивчення нового твору; урок порівняльного аналізу текстів; узагальнюючий урок.

О.Я. Савченко пропонує визначати такі *варіанти уроків читання*:

1. *Уроки вивчення творів одного жанру* (вірша, оповідання, казки, легенди та ін.).

2. *Уроки-сходинки до монографічного вивчення творчості письменника*.

На цих уроках повинна бути емоційна розповідь вчителя про автора, читається кілька його творів, визначається проблема, майстерність автора у її розв'язанні, у змалюванні картин життя, природи.

3. *Уроки-інсценізації*.

Проведення таких уроків передбачає розігрування дітьми ситуацій за прочитаним текстом чи епізодом.

Інсценізація вимагає від учнів розуміння характеру дійових осіб, особливостей поведінки, авторського ставлення, визначення власної оцінки до описаного.

Учитель може створити класний театр, в якому працюватимуть режисери, сценаристи, актори, костюмери, гримери, художники.

4. *Уроки з ігровим сюжетом*.

Ігрові сюжети є основою побудови сценаріїв уроків. Це можуть бути уроки-подорожі, уроки-зустрічі, уроки-гостини, мандрівки за чарівним маршrutом.

5. *Уроки, на яких поєднуються різні види мистецтв* (образотворче мистецтво, поезія, музика, вишивання).

Добирається твір, який дав би можливість такого поєднання.

Особливий інтерес викликають вірші пейзажної лірики: музика слова, музика ритму, словесний образ, живописний образ.

Наприклад, Леся Українка «Вже сонечко в небі сіда»; Л. Костенко «Красива осінь вишиває клеши»; «Стоять ліси смарагдово-руді»; А. Малинко «Дощик» та ін.

6. *Уроки-роздуми*.

На цих уроках діяльність учня-читача зосереджена на аналізі та розв'язанні морально-етичних проблем, пізнавальних завдань, які впливають із ситуації, описаної у творі.

7. *Інтегровані уроки*.

На думку О.Я. Савченко, найбільше можливостей для інтегрування мають уроки читання та української мови. Це можуть бути уроки поглибленої роботи над текстом: структурування тексту на частини, пошук і характеристика видів тексту, розгортання або упізнання змісту в процесі переказу, відтворення тексту з опорними словами тощо.

Крім того, можливий варіант інтеграції під час аналізу морфологічного, синтаксичного рівнів тексту (наявність дієслів створює відчуття руху, зміни; іменники, прикметники допомагають уявити, «побачити» картину).

8. *Уроки-діалоги*.

Уроки-діалоги — це форма навчального спілкування, побудована на активній взаємодії, взаєморозумінні його учасників. Особливостями такого спілкування є стимулювання самостійних суджень, обмін думками, дискусії.

9. *Уроки розвитку літературних здібностей*.

Це уроки, на яких пропонується учням завдання на віршування, складання загадок, казок, скоромовок. Наприклад, уже з другого класу учнів можна познайомити з буриме.

Гурмиг (від *фр.* bouts — закінчення; times — римовані) — це вірш, що складається на задані рими, які не можна переставляти чи змінювати і які мають утворювати логічно витриманий текст. Виникло на початку XVII ст.

Можливості для розвитку літературних здібностей відкривають узагальнюючі уроки. Зокрема після вивчення загадок, прислів'їв учням корисно запропонувати завдання: скласти розповідь за малюнком (город, овочі). Розповісти про героя твору загадкою. Розповідь закінчити прислів'ям чи приказкою.

Після читання оповідань В. Сенцовського, А. Григорука, В. Нестайка учням другого класу можна запропонувати, наприклад, такі завдання: згадай, з якого твору персонажі; напиши, хто на кого схожий і чим.

10. Узагальнюючі уроки.

Для проведення узагальнюючих уроків у «Читанках» представлено стислий план, крім того, бажано заздалегідь запропонувати учням розробити міні-проект, виконати дослідницьку роботу.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ТЕМИ

1. Розробіть фрагмент уроку читання з використанням методу проєктів (тема і жанр на вибір), презентуйте його.
2. Розробіть фрагмент уроку читання казки в 2 класі (оповідання, п'єси) із застосуванням методу моделювання, презентуйте його.

Семінарське заняття 3 УРОК ЧИТАННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ МЕТОДУ ПРОЄКТІВ, МОДЕЛЮВАННЯ

ЗМІСТ

1. Суть і значення методу моделювання у формуванні читацької активності учнів початкових класів.
2. Урок читання із застосуванням моделювання, методу проєктів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Азбука кіно. — М., 1990.
2. Вайсфельд І.В. Кіно як вид мистецтва / І.В. Вайсфельд. — М., 1980.
3. Киселева О.И. Метод наглядного моделирования во время чтения сказки / О.И. Киселева // Начальн. шк. — 2006. — № 2. — С. 52—59.
4. Кубасова О.В. Прием драматизации на уроках чтения / О.В. Кубасова // Начальн. шк. — 1985. — № 12. — С. 30—34.
5. Мультимедіа в школі: довідник. — М.: Камра, 1994.
6. Науменко В.О. Підготовка вчителя до розвитку творчої діяльності учнів початкових класів на основі загадки / В.О. Науменко // Почат. освіта. — 2008. — № 44. — С. 20.
7. Науменко В.О. Підготовка студентів до опрацювання казки із використанням методу моделювання // Почат. освіта. — 2008. — № 44. — С. 18.
8. Тихомирова К.М., Сазонцева Т.В. Работа над созданием диафильма с компонентом проектной деятельности школьников / К.М. Тихомирова, Т.В. Сазонцева // Начальн. шк. — 2006. — № 12. — С. 26—30.
9. Шамова Т. І., Малішвін А. М. Інформаційні процеси у школі як змістовно-організаційна основа механізму її розвитку: Методика дослідження / Т.І. Шамова, А.М. Малішвін. — М., 1993.

Проблемні запитання

На уроці читання використовується яскрава наочність: предметні малюнки, ілюстрації. Чи не знизить моделювання рівень естетичного сприймання учнями художнього твору?

Практичні завдання

До заняття.

1. Розкрийте зміст і значення методу моделювання у формуванні читацької активності учнів початкових класів.
2. Розробіть фрагмент уроку читання із застосуванням методу моделювання.

3. Розкрийте сутність методу проєктів, прийому екранізації як засобу усвідомлення літературного твору.

4. Запропонуйте варіанти практичного застосування методу проєктів на змісті екранізації, створення діафільмів.

5. Проаналізуйте фрагмент уроку читання казки із використанням моделювання. Визначте значення створених моделей для усвідомленого сприймання твору учнями початкових класів.

6. Опрацюйте методику застосування прийому екранізації на уроці читання.

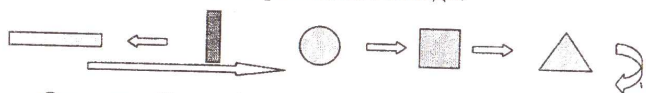
Методичні настанови. На необхідність використання моделювання в навчальній діяльності вказували у своїх працях психологи П.Я. Гальперін, В.В. Давидов, Л.В. Занков, Н.І. Печеньяга та ін. Процес навчання проходить ефективніше, якщо спочатку він здійснюється на основі зовнішніх дій з предметами, а потім переходить у внутрішні розумові дії.

Моделювання у широкому значенні — це заміна дій із звичайними предметами діями з моделями, малюнками, схемами.

СТВОРЕННЯ МОДЕЛІ КАЗКИ

Розташуємо елементи моделі у тій послідовності, в якій з'являються персонажі у казці.

Завдання: назвіть персонажів і їхні дії.

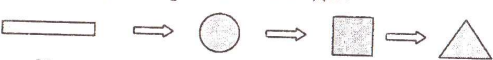

Отже, про біду рибки дізналися — жабка, горобчик та дівчинка Наталочка.

Як розгорталися події далі?

Наталочка віддала червечки горобчикові, горобчик — жабці, жабка — рибці, рибка — лебедю.

Чим закінчується казка?

Рибка переказала свою подяку жабці, жабка — горобчикові, а горобчик — Наталочці.

Метод проєктів створює можливості для учнів одержувати знання в ході планування і виконання практичних завдань, які поступово ускладнюються.

Мета проєктів — формування системи інтелектуальних, спеціальних знань, умінь і навичок в учнів; виховання в них ініціативності, самостійності, діловитості (практичності).

Щодо значення і місця методу проєктів Т.І. Шамова зазначає: успіх проєктної діяльності залежить від особистісного сенсу діяльності, який посилює мотивацію навчання і розвиває творчий потенціал.

ЕКРАНІЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Робота здійснюється в такій послідовності:

- читання художнього твору учнями;
- малювання кадрів за його сюжетом або монтажний запис уявлюваного фільму (малювання кадрів — це справді малювання всього фільму кадр за кадром; монтажний запис — це опис змісту кадрів на уявлюваному екрані);

- вибір виконавців ролей героїв фільму (запропонувати дітям набір портретів людей різного віку, різної зовнішності для того, щоб вони вибрали серед них виконавців. Малюючи кадри, діти не намагаються досягти схожості. Вони уявляють, що виконавцем ролі може бути актор з такою зовнішністю).

- вибір інтер'єру, пейзажу, де будуть відбуватися події, костюмів для героїв.

Діафільм — це екранний тип, інформація якого подана на плівковому носії з кадром 18х24 мм, відтворити її можна шляхом проєкції на екран. Підготовчий етап створення класичного діафільму обов'язково включає виготовлення макета, тобто кожен кадр подається на плівковому носії — основі (малюнок + субтитр).

Малюнки доцільно розміщувати на паперовій стрічці зверху, як у діафільмі. Це може бути і серія малюнків (слайдів).

У кожному малюнок (кадр) треба включити текст (субтитр) — цитати із літературного тексту.

Діафільм — суцільний екранний твір, створений за спеціально написаним сценарієм. Розміщення, послідовність кадрів у певному порядку визначається монтажем відповідно до сценарію.

Міжкадровий монтаж — характерна ознака діафільму.

У кожному діафільмі є зображення і субтитр. Їхнє поєднання і створює спеціальний зміст, характерний для діафільму.

Діафільм має свою мову, виразність якої досягається синтезом зображення і слова, при цьому пріоритет належить зображенню.

Сценарій — літературний твір із детальним описом події, на основі якої створено діафільм. Автор сценарію — *сценарист*.

Художник, який готує живописний ряд діафільму, створеного на основі літературного твору, називається *ілюстратор*.

Ілюстрація — це не просто малюнок, а малюнок, який щось пояснює.

Для того, щоб навчити учнів створювати діафільм, потрібно сформувати у них **дві групи умінь**.

I група. *Уміння, пов'язані зі складанням сценарію:*

- виділення ключових слів у тексті, його частинах;
- встановлення зв'язку між ключовими словами і основною думкою;
- самостійний поділ тексту на частини;
- визначення основної думки в частинах, в усьому тексті;
- складання простого плану відповідними реченнями, питальними, цитатами;
- складання тексту за планом;
- вибіркоче читання за завданнями;
- скорочення тексту;
- добір звукового оформлення діафільму;
- читання за особами;
- добір з тексту слів для створення портрета героя.

II група. *Уміння, пов'язані з ілюструванням твору:*

- пошук тексту до ілюстрацій;
- ілюстрування епізоду твору;
- ілюстрування головного у творі;
- малюнковий план;
- малювання героїв твору на основі авторського опису.

Для створення діафільму формується авторська група: сценаристи, ілюстратори, критики. Успіх справи залежить від дотримання правил співпраці. Т.І. Шамова називає сім таких правил:

- у команді немає лідерів, всі члени команди рівні;
- команди не змагаються;
- члени команди повинні отримувати задоволення від спілкування, усвідомлення важливості спільно виконуваної справи;
- кожен має отримувати задоволення від усвідомлення почуття впевненості в собі;
- всі повинні проявляти активність і вносити рівний вклад у спільну справу. Не повинні бути «сплячих» партнерів;
- відповідальність за кінцевий результат несуть всі члени команди, які виконують проектне завдання;
- важливо дотримуватись принципу ротації, тобто переміщувати членів команди на різні позиції під час виконання завдання.

Модульна контрольна робота № 1

1. Доведіть справедливості слів Б. Пастернака: художній твір — це «образ життя, в слові явлений».
2. Розкрийте роль приєдиної мети уроку.
3. Назвіть прийоми та види роботи, які переважають на етапі «Під час читання».
4. Обґрунтуйте залежність прийомів роботи з твором від його жанрових особливостей.
5. Дайте характеристику аналізу художнього твору «услід за автором», проблемно-тематичному, по образному, комбінованому.
6. Обґрунтуйте вибір послідовності розбору художнього твору залежно від особливостей сприймання учнями початкових класів.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАУКОВО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

I варіант

Тема: Усвідомлення художнього твору як мистецтва слова шляхом його аналізу

СТРУКТУРА РОБОТИ

I. Вступ.

II. Основна частина.

- жанрові особливості твору (на вибір: оповідання, казка, байка, легенда, пейзажна лірика, п'єса, п'єса-казка);
- вимоги програми до літературного читання учнів початкових класів (на змісті вибраного жанру);
- літературно-методичний аналіз твору;
- обґрунтування вибору виду аналізу художнього твору;
- досвід роботи вчителів з використання різних видів аналізу художнього твору;
- власна розробка уроку, форми перевірки засвоєння твору, презентація уроку (слайди).

III. Висновок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Климанова Л.Ф. Уроки литературного чтения / Л.Ф. Климанова // Начальн. шк. — 2007. — № 1. — С. 61—65.
2. Мірошніченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури: підруч. / Л.Ф. Мірошніченко. — К. : Вища шк., 2007. — С. 143—146.
3. Науменко В.О. Читання в 2 класі. Методичні рекомендації до уроків читання за «Читанкою», 2 кл.: посіб. для вчителя / В.О. Науменко. — К. : Генеза, 2011. — 208 с.

4. Нефедова Л.К. Философские основы планирования уроков чтения в начальной школе / Л.К. Нефедова // Начальн. шк. — 2005. — № 8. — С. 14—23.

5. Перлова Г.М. Теоретико-методические основы планирования уроков чтения в начальных классах / Г.М. Перлова // Начальн. шк. — 2002. — № 1. — С. 47.

6. Савченко О.Я. Методика чтения у початкових класах: посіб. для вчителя / О.Я. Савченко. — К. : Освіта, 2007. — 334 с.

II варіант

Тема: Аналіз творів Бориса Грінченка в початкових класах.

СТРУКТУРА РОБОТИ

Див. *варіант I*.

Крім презентації уроку, зробити міні-книжку твору, взятого для аналізу. Підготувати її презентацію.

Навчальне видання

НАУМЕНКО Віра Орестівна

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ
НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

Навчальний посібник для студентів ВНЗ

За подані матеріали відповідає автор.

Верстка підготовлена до друку в НМЦ видавничої діяльності
Київського університету імені Бориса Грінченка

Завідувач НМЦ видавничої діяльності,
директор видавництва *М.М. Прядко*

Головний редактор *Т.В. Карбонича*
Редактор *Л.В. Потрєва*
Дизайнер обкладинки *Т.В. Нестерова*
Технічний редактор *Т.М. Піхота*
Верстальник *В.І. Скрябіна*

Поліграфічна група: *А.А. Богдєльна, Д.Я. Ярошенко, О.М. Дзень,
Г.О. Бочарник, В.В. Василенко*

Підписано до друку 15.10.2012 р. Формат 60х84/16.
Ум. друк. арк. 7,20. Обл.-вид.арк. 7,75. Наклад 120 пр. Зам. № 2-160.

Київський університет імені Бориса Грінченка.
04053, м. Київ, вул. Воровського, 18/2.
Свідомість суб'єкта видавничої справи
Серія ДК № 4013 від 17.03.2011 р.

Попередження! Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена на будь-яких носіях, розміщена в мережі Інтернет без письмового дозволу Київського університету імені Бориса Грінченка й автора. Норушення закону призводить до адміністративної, кримінальної відповідальності.